

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

УС ГАННА ГРИГОРІВНА

УДК 811.161.2'37:001.4

ДИСЕРТАЦІЯ
**УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА:
ГЕНЕЗА І СТРУКТУРНО-СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ**

10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Г. Г. Ус

Науковий керівник: Губарева Галина Анатоліївна, кандидат філологічних
наук, доцент

Харків – 2019

АНОТАЦІЯ

Ус Г. Г. Українська термінологія сімейного права: генеза і структурно-системна організація. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків, 2019.

У роботі на основі опрацювання значної за обсягом джерельної бази й залучення до аналізу репрезентативного мовного матеріалу здійснено комплексне дослідження української термінології сімейного права в діахронійному та синхронійному аспектах: виділено й схарактеризовано етапи її формування протягом ХХ – початку ХХІ століття; з'ясовано склад та джерела розвитку; виокремлено термінологічні групи й здійснено різноаспектний лінгвістичний опис терміносистеми сімейного права; визначено структурно-семантичні особливості аналізованих термінів й описано їхні гіперо-гіпонімічні, антонімічні та синонімічні зв'язки.

Термінологія сімейного права – один з найдавніших шарів спеціальної лексики української мови, що має надзвичайну історичну тяглість. Час її активного формування в українській літературній мові припадає на ХХ – початок ХХІ століття, у якому, відповідно до розвитку національних терміносистем, виокремлюємо п'ять етапів: 10–20-і роки ХХ ст. (термінологія особового права); 20-і – початку 30-х років ХХ ст. (родинно-подружня термінологія); друга половина 30-х – 50-і роки ХХ ст. (родинно-подружня термінологія); 60–80-і роки ХХ ст. (сімейно-шлюбна термінологія); 1990-і роки – початок ХХІ ст. (термінологія сімейного права), кожен з яких має свої джерела формування й провідні тенденції розвитку.

Українську термінологію особового права 10–20-х років ХХ століття певною мірою репрезентують правничий словник Костя Левицького та

наукові праці Станіслава Дністрянського. Попри вплив спеціальної лексики німецької й польської мов, ця термінологія була орієнтовна на використання розмовної та діалектної лексики української мови й характеризувалася значною кількістю граматичних та словотвірних варіантів. Окремі правові поняття мали чітко визначений семантичний обсяг. Період 20-х – початку 30-х років ХХ століття є одним з визначальних у розбудові термінофонду родинно-подружнього права. Кодекс про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану 1926 року – перший нормативно-правовий акт, що кодифікував термінологію. Важливу роль у розбудові та кодифікуванні лексики сімейно-родинного права відіграли академічні словники. До початку 30-х років термінологія родинно-подружнього права розвивалася природним шляхом, орієнтуючись на живомовну традицію та зразки європейського права. Терміни-варіанти цього періоду відображають об'єктивний процес її становлення. Редакції Кодексу 1936–58 років засвідчують відхід від питомої правничої лексики й появу скалькованих термінів-варіантів, що поступово кодифікувалися й витісняли питома українські назви.

Формування термінології сімейного права в 1960–80 років можна схарактеризувати як період стабільного наближення до російської правничої термінології. Основне джерело – Кодекс про шлюб та сім'ю 1969 року, що кодифікує значну частину калькованих термінів та ідеологічно конотованих аналітичних терміноодиниць. Але водночас її термінофонд розширюється у зв'язку з деталізацією приватно-правових понять.

Від 1990-х років термінологія сімейного права закономірно зазнала позитивних змін. Загальними тенденціями цього періоду є перехід до пасивного складу спеціальної лексики тих термінів, що позначають правові поняття радянської дійсності; відновлення питомої лексики в терміновживанні, посилення кодифікаційних процесів; суттєве розширення складу термінології внаслідок запозичання термінів із суміжних і несуміжних сфер. Спостерігаємо окремі випадки варіантності в сучасній термінології сімейного права переважно на формальному рівні. Терміни-варіанти

засвідчені лексикографічними й науковими правничими студіями, тоді як чинний Сімейний кодекс України їх майже не містить.

Покладений в основу лінгвістичного опису термінології сімейного права тематичний принцип дав підстави об'єднати її терміни на сучасному рівні у вісім терміногруп: «Базові правові поняття сімейного законодавства», «Державні законодавчі й виконавчі органи та установи», «Документи органу державної реєстрації актів цивільного стану», «Сім'я», «Шлюб», «Материнство / батьківство», «Дитинство», «Альтернативні форми виховання дитини». Показником поняттєвої розбудови та структурування терміносистеми сімейного права є формування розлогих підгруп в окремих терміногрупах.

Головними шляхами формування термінології сімейного права на сьогодні є термінологізування, а також синтаксичне термінотворення. Перехід загальноживаної лексики до термінології сімейного права зумовлює важливу особливість – звуження семантичної структури слова, що набуває спеціального значення й виражає наукове поняття. Явище ретермінологізування властиве термінам, що залучаються з інших наукових галузей (найбільшої мірою медичні терміни, зокрема пов'язані із сурогатним материнством). Проте вони не відбивають змін у семантичному обсязі терміна, що переходить до терміносистеми сімейного права.

Завдяки синтаксичному способу творення термінологія сімейного права поповнюється аналітичними терміносполученнями, що засвідчують об'єктивний процес деталізування та кристалізації наукових понять, а також розвиток родо-видових відношень між ними. Складені терміни сімейного права містять від двох до шістнадцяти компонентів. Найбільшу групу становлять дво- та трикомпонентні терміни. Прикметними для аналізованої терміносистеми є термінонайменування з напівпредикативним і підрядним зв'язком.

Відсутність спеціальних лексикографічних джерел з термінології сімейного права породжує коливання в межах семантичної норми. Дефініція

в правничому терміні є засадничою для тлумачення правової норми та постає одним з елементів термінологічної норми. Кожна дефініція правничого терміна має відповідати певним критеріям (чіткість, вичерпність, лаконічність; фіксувати лише істотні ознаки; не містити того ж терміна, що означається), тобто бути нормативною за своєю суттю. Відбір одного з варіантів терміна, який не має відхилень щодо мовних норм та своїми дефінітивними ознаками задовольняє потреби юридичного дискурсу, є природним на шляху до їх кодифікування, що відбувається крізь призму лінгвістичного та юридичного дискурсів.

Гіперо-гіпонімічні відношення в термінології сімейного права відображають чітко організовану систему правових понять, що свідчить про її розвиненість і водночас демонструє відкритість, зумовлену постійним розвитком правничої думки. Гіперо-гіпонімічні зв'язки формуються навколо ядерних термінів сімейного права. З погляду ієрархічного підпорядкування переважають паралельні та комбіновані родо-видові парадигми. Співгіпоніми тяжіють до об'єднання за антонімічним зв'язком, що відповідає сутності правових явищ, які часто оцінюються з позицій законності / незаконності. Найчастіше фіксуємо формально-семантичний спосіб зв'язків між гіперонімом і гіпонімами.

Термінології сімейного права майже не властива синонімія, що є позитивним явищем і свідчить про відносну уніфікованість терміносистеми. Виявлені різноструктурні синоніми переважно є абсолютними. Причини їхньої появи різні: розвиток внутрішніх мовних ресурсів, історичні зміни в термінолексії, пошук адекватного терміна у зв'язку з уточненням юридичного поняття, законодавчі зміни. Помітним явищем є поява синонімів до кодифікованого терміна, які використовують науковці найчастіше в спеціальній літературі.

Досліджувана терміносистема має розгалужені антонімічні відношення, що репрезентують поняттєві опозиції в цій галузі права. Антонімічні відношення виявляються в таких семантичних розрядах: назви

правових дій та процесів і їхніх ознак, назви властивостей, якостей учасників сімейних відносин та об'єктів сімейного права.

Аналіз засвідчив перевагу комплементарних антонімічних відношень, що встановлюються між однослівними та аналітичними термінами й формують гіперо-гіпонімічні ряди. Специфічна комплементарність виникає між однослівними термінами, що виражають ключові поняття сімейного права, та співвідносними аналітичними термінами, у яких прикметник заперечує диференційну ознаку, іманентно властиву науковому поняття, вираженому термінологічною дефініцією. Особливість контрарної антонімії полягає в тому, що встановлюються аналітичні зв'язки між термінами, у яких протиставляється один з компонентів – іменник на позначення предметної дії. Такі зв'язки відбивають специфіку приватноправових стосунків. Зафіксовано також градуальні опозиції та векторну антонімію. Прикметною рисою термінів сімейного права є наявність антонімічних відношень у терміноодиниць із префіксом *-не*, що засвідчують контрадикторні опозиції.

Розгалужені парадигматичні відношення терміносистеми українського сімейного права вказують на розвиненість і динаміку її поняттєвого поля.

Перспективним видається дослідження української термінології сімейного права в аспекті її внормування й кодифікування, а також створення спеціального словника юридичних термінів цієї приватноправової галузі.

Ключові слова: термінологія, терміносистема, термінологічна норма, терміни-варіанти, правничий термін, термінологічне значення, кодифікація, гіперо-гіпонімія, синонімія, антонімія.

SUMMARY

***Us H. H. Ukrainian Family Law Terminology: Genesis and Structural-System Organisation.* – Qualification scientific paper, manuscript.**

Thesis for the Candidate Degree in Philology, speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – V. N. Karazin Kharkiv National University, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 2019.

Basing on the analysis of considerable representative material, the work gives a complex study of Ukrainian family law terminology in diachronic and synchronic aspects: its formation periods during the 20th – early 21st century are singled out and characterised; its composition and sources of development are defined; term groups are marked out and a diverse linguistic description of the family law term system is given; structural-semantic features of the analysed terms are defined, their hypo-hyperonymic, antonymous and synonymous links are described.

Family law terminology is one of the oldest layers of Ukrainian special vocabulary and is characterised by exceptional historical length. The time of its active formation in the new standard Ukrainian language is the 20th – early 21st century within which, according to the national term systems development, we distinguish 5 periods: 1910s – 1920s (private law terminology); 1920s – early 1930s (family-spouse terminology); late 1930s – 1950s (family-spouse terminology); 1960s – 1980s (family-marriage terminology); 1990s – early 21st century (family law terminology); each of the above periods has its sources of formation and main development tendencies.

The Ukrainian private law terminology of the 1910s – 1920s is fully represented in Kost Levytskyi's law dictionary and Stanislav Dnistrianskyi's scientific works. Despite the influence of the German and Polish special vocabulary, this terminology was oriented towards the use of Ukrainian colloquial and dialect vocabulary and characterized by abundant grammatical and wordbuilding variants. The period of the 1920s – early 1930s is one of the crucial periods in the formation of the family-marriage law terminology. The 1926 code of

laws about family, care and spouses and about the civil status acts is the first statutory instrument that codified terminology. Academic dictionaries played an important role in the formation and codification of family law. Before the 1930s, family-spouse law terminology developed in a natural way, oriented mainly towards colloquial tradition and examples of European law. The 1936s – 1958s' Code editions show gradual withdrawal from the native law vocabulary and appearance of loan variant terms that were gradually codified, displacing native Ukrainian names.

The formation of family law terminology in the 1960s – 1980s can be described as a period of constant similarity to Russian law terminology. The main source is the 1969 Marriage and Family Code that codifies a considerable part of loan terms, analytical terms whose meanings also had ideological connotations. But at the same time the terminology was widened due to specification of private-law notions.

Since the 1990s, family law terminology has naturally seen positive changes. The general tendencies of this period are: terms denoting the law notions of the Soviet period are transferred to the passive layer of the special vocabulary; native vocabulary is restored in term usage, codification processes increase; the terminology is essentially extended due to term borrowings from related and non-related spheres. Certain cases of term variants are observed in modern family law terminology, usually at formal level. Variant terms are recorded in lexicographic and scientific law studies while rarely used in the Family Code of Ukraine currently in force.

The used thematic principle of linguistic description of family law terminology made it possible at modern level to combine its terms into eight term groups: “Basic legal notions of family law legislation”, “State legislative and executive bodies and institutions”, “Documents of the State civil registry office”, “Family”, “Marriage”, “Maternity / Paternity”, “Childhood”, “Alternative forms of child upbringing”. The indicator of the notional development and structuring of the

family law term system is the formation of extensive subgroups in certain term groups.

Today, the main ways of family law terminology formation are terminologisation, reterminologisation as well as syntactic term formation. The transfer of common vocabulary to family law terminology determines an important feature: narrowing of the semantic structure of the word that gains special meaning and denotes a scientific notion. The phenomenon of reterminologisation is characteristic of the terms that are taking from other scientific spheres (mostly medical terms, in particular the ones related to surrogate maternity). However, they do not reflect any changes in the semantic extent of the term when transferred to the family law term system.

As a result of the syntactic way of formation, family law terminology is widened by analytically formed terms which show the objective process of specification and crystallisation of scientific notions as well as the development of genus-species relations between them. The compound terms of family law terminology consist of two to sixteen components. The widest group is formed by the two- and three-component terms. Remarkable for the analysed term system are the compound terms with semi-predicative and subordinate relation.

Absence of special lexicographic sources of family law terminology generates variation within the semantic norm. Definition in law terms is fundamental for interpreting the legal standard and appears to be one of the terminological standard elements. Each legal term definition has to meet certain criteria (accuracy, comprehensiveness, laconism; have only core characteristics; never contain the defined term), that is to be standard in its essence. Choosing one of the term variants, which does not diverge from linguistic standards and whose definitive characteristics satisfy the needs of the legal discourse, is a natural way to their codification which takes place in terms of linguistic and legal discourses.

Hypo-hyperonymic relations in the family law terminology reflect a clearly organized system of legal notions, which shows its development and at the same time demonstrates its openness determined by constant development of law thought. Hypo-hyperonymic relations are formed around the core terms of family law. According to hierarchical subordination parallel and combined genus-species paradigms prevail. Co-hyponyms tend to combine by antonymous relation that corresponds to the essence of legal notions, which are sometimes evaluated from the point of view of legitimacy / illegitimacy. The formal-semantic type of relations is observed most often.

Family law terminology is almost devoid of synonymy, which is a positive phenomenon and shows a relative unification of the term system. The revealed synonyms of different structure are mostly full synonyms. There are various reasons of why they appeared: the development of inner linguistic resources, historical changes in the term vocabulary, looking for an adequate term due to law notion specification, legislative changes. Remarkable is the appearance of synonyms for a codified term that are used by scientists mostly in professional literature.

The analysed term system has extended antonymous relations representing notional oppositions in this sphere of law. Antonymous relations are manifested in the following semantic categories: names of legal actions and processes as well as their characteristics, names of the properties, qualities of family relations participants and objects of family law.

The analysis shows the predominance of complementary antonymous relations that arise between one-word and analytical terms and form the hypo-hyperonymic rows. A special complementarity arises between one-word terms that express the key notions of family law and the related analytical terms in which the adjective negates the differential sign immanently characteristic of the scientific notion expressed by the term definition. A special feature of the contrary antonymy is that analytical relations arise between terms in which one of the components is opposed – a noun denoting a subjectified action. Such relations reflect the

specific character of private-legal relations. Gradual oppositions have also been observed as well as vector antonymy. A typical feature of family law terms is antonymous relations of terms with the prefix *не-*, which show contradictory oppositions.

The extended paradigmatic relations in the term system of family law point at the development and dynamics of its notional field.

The perspective of further studies can be seen in analysing Ukrainian family law terminology in the aspect of its standartisation and codification and in composing a special dictionary of legal terms of this private-legal sphere.

Key words: terminology, term system, terminological standard, variant terms, law term, terminological meaning, codification, hypo-hyperonymy, synonymy, antonymy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті, у яких опубліковані основні результати дисертації (фахові видання):

1. Бортнік, Г. Г. (2015). Динаміка розвитку семантики терміна *шлюб* в українському сімейному праві. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Вип. 73, 166-168.

2. Ус, Г. Г. (2017). Терміногрупа *сім'я* в українській правничій лексичі. *Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. пр. / за ред. проф. І. С. Попової*. Дніпро: Ліра. Вип. 18, 78–87.

3. Ус, Г. Г. (2018a). Семантика лексики українського сімейного права в аспекті термінологічної норми. *Закарпатські філологічні студії*, 4, Т. 1, 22-25.

4. Ус, Г. Г. (2018b). З історії становлення української термінології сімейного права: терміноодиниці Кодексу законів про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану 1926 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА. Вип. 2(70), 224–227. (Проіндексовано наукометричною базою *Index Copernicus* та *Google Scholar*)

5. Ус, Г. Г. (2018c). Українська правнича термінологія в новітніх пошукових парадигмах. *Південний архів: Філологічні науки: зб. наук. пр.* Вип. LXXIII, 51–54. (Проіндексовано наукометричною базою *Index Copernicus* (Республіка Польща))

6. Ус, Г. Г. (2018d). Явище варіантності в українській термінології сімейного права 20–50 років ХХ століття. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*: зб. наук. праць, 4, 134–141. (Проіндексовано наукометричною базою *Index Copernicus* (Республіка Польща), DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2018-4-134-141>).

Наукові статті, у яких опубліковані основні результати дисертації (зарубіжні галузеві видання):

7. Ус, Г. Г. (2018e). Специфіка антонімічних відношень в українській термінології сімейного права. *Славянський мир и національна речева культура в сучасній комунікації*: сб. науч. тр. Гродно: ГрГУ, 227–229.

Наукові статті, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Ус, Г. Г. (2018f). Термін дитина в термінології сімейного права: парадигмальний вимір. *Полікультурність та різноманітність у 21 столітті*. Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Полікультурність та різноманітність у XXI столітті», Берегове, 27–28 березня 2018 року. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 392–395.

9. Ус, Г. Г. (2018g). Терміногрупа «сурогатне материнство» як складник термінології сімейного права. *Modern philological research: a combination of innovative and traditional approaches: Conference Proceedings, April 27–28, 2018*. Tbilisi: Baltija Publishing, 37–39.

10. Ус, Г. Г. (2018h). Проблеми семантичної кодифікації термінів сімейного права. *Людина, культура, техніка в новому тисячолітті*: збірник тез наукових доповідей XIX Міжнародної науково-практичної конференції, 19–20 квітня 2018 р., м. Харків. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 254–256.

11. Ус, Г. Г. (2018i). Термінологічні групи спеціальної лексики сімейного права. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький. Вип. 41, 180–183.

12. Ус, Г. Г. (2018j). Аналітичні терміни сімейного права. *International Multidisciplinary Conference «Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland»*, Wolomin, Republic of Poland, 19–20 October 2018. Volume 4. Wolomin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 179–181.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ СІМЕЙНОГО ПРАВА.....	25
1.1. Правнича термінологія в пошукових парадигмах сучасного термінознавства.....	25
1.2. Термін і терміносистема як репрезентанти наукового пізнання світу	30
1.3. Мова права – правничий термін – юридична лінгвістика	43
1.4. Термін і термінологічна норма: кодифікування та внормування правничої термінології	53
1.5. Варіантність у термінології	63
Висновки до розділу 1	67
РОЗДІЛ 2. ТЕРМІНОЛОГІЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА В ДІАХРОНІЙНОМУ АСПЕКТІ: ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК	69
2.1. З історії формування українського сімейного права	69
2.2. Термінологія українського сімейного права 10-х років ХХ століття – 10-х років ХХІ століття.....	73
2.2.1. Термінологія особового права 10–20-х років ХХ століття.....	73
2.2.2. Родинно-подружня термінологія 20-х – першої половини 30-х років ХХ століття.....	79
2.2.3. Термінологія родинно-подружнього права другої половини 30-х – 50-х років ХХ століття	94
2.2.4. Шлюбно-сімейна термінологія 60–80-х років ХХ століття	98
2.2.5. Сучасний етап становлення термінології сімейного права (90-і роки ХХ століття – 10-і роки ХХІ століття)	103
Висновки до розділу 2	108

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНА ТЕРМІНОСИСТЕМА СІМЕЙНОГО ПРАВА: СКЛАД, СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ, СЕМАНТИЧНА НОРМА	110
3.1. Склад термінології сімейного права.....	110
3.2. Способи формування сучасної термінології сімейного права.....	114
3.2.1. Термінологізування загальноновживаної лексики	116
3.2.2. Синтаксичне термінотворення в галузі українського сімейного права	125
3.3. Термінологія сімейного права в аспекті семантичної норми.....	136
Висновки до розділу 3	152
РОЗДІЛ 4. СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ В ТЕРМІНОЛОГІЇ СІМЕЙНОГО ПРАВА	154
4.1. Гіперо-гіпонімічні зв'язки	154
4.2. Синонімічні відношення	166
4.3. Антонімічні відношення	173
Висновки до розділу 4	179
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	186
СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ.....	222

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВЕЮС 2012 р. – Великий енциклопедичний юридичний словник (2012)

ГГВ – гіперо-гіпонімічні зв'язки

ЕЦПУ 2009 р. – Енциклопедія цивільного права України (2009)

Кодекс 1926 р. – Кодекс про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану (1926)

Кодекс 1929 р. – Кодекс Законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану (1929)

Кодекс 1931 р. – Кодекс законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану (1931)

Кодекс 1936 р. – Кодекс законів про родину, опіку, шлюб і про акти громадянського стану (1936)

Кодекс 1938 р. – Кодекс Законів про родину, опіку, одруження і про акти громадянського стану (1938)

Кодекс 1940 р. – Кодекс законів про родину, опіку, одруження і про Акти громадянського стану (1940)

Кодекс 1946 р. – Кодекс Законів про сім'ю, опіку і про акти громадянського стану (1946)

Кодекс 1958 р. – Кодекс законів про сім'ю, опіку і про акти громадянського стану Української РСР (1958)

Кодекс 1969 р. – Кодекс про шлюб та сім'ю (1969)

Кодекс 1970 р. – Кодекс про шлюб та сім'ю (в редакції 1970 р.)

Кодекс 1978 р. – Кодекс про шлюб та сім'ю (в редакції 1978 р.)

НПУП 1921 р. – Найголовніші правила українського правопису (1921)

НУПС 1920 р. - Німецько-український правничий словар (1920)

РУАСПТ 1994 р. – Російсько-українсько-англійський словник правничих термінів (1994)

РУСПМ 1926 р. – Російсько-український словник правничої мови (1926)

- РУСЮТ 1985 р. – Русско-украинский словарь юридической терминологии (1985)
- РУСЮТ 1993 р. – Російсько-український словник юридичних термінів (1993)
- СКУ – Сімейний кодекс України (2002)
- ССПТУРА 2017 р. – Словник сучасного правничого терміновживання: українсько-російсько-англійський (2017)
- СПЕ 2013 р. – Сучасна правова енциклопедія (2013)
- СКУ НПК 2008 р. – Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар (2008)
- СПУуС 2005 р. – Сімейне права України (у схемах) (2005)
- СУМ 11 – Словник української мови в 11 т.
- СУМ 20 – Словник української мови у 20 т.
- СУМ 2016 р. – Словник української мови (2016)
- СЮТ 1994 р. – Словник юридичних термінів (1994)
- СЮТ 2017 р. – Словник юридичних термінів (2017)
- ТГ – терміногрупи
- ТРПП – термінологія родинно-подружнього права
- УП 1928 р. – Український правопис (1928)
- ЦП 1919 р. – Цивільне право (1919)
- ШСТ – шлюбно-сімейна термінологія
- ЮЕ онлайн – Юридична енциклопедія в 6 т.
- ЮЕ 2001 р. – Юридична енциклопедія (2001)
- ЮОД 1996 р. – Юридичний словник-довідник (1996)
- ЮТТС 2004 р. – Юридичні терміни. Тлумачний словник (2004)

ВСТУП

Початок ХХІ століття характеризується всебічним розвитком наукової думки. Саме тому «з кінця ХХ ст. в українському термінознавстві набула особливої гостроти проблема термінологічного забезпечення нових галузей знань і сфер інтелектуальної діяльності, а також термінологічного посилення традиційних сфер» (Гриценко, 2011, с. 5). За умови активного розвитку науки й техніки вже сформовані терміносистеми активно поповнюються новими одиницями, удосконалюються, а це, своєю чергою, породжує потребу новітніх комплексних досліджень різногалузевих термінологій.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених різним питанням сучасного термінознавства, не втрачає актуальності низка проблем теоретичного характеру та практичної впорядкованості термінологічних систем різних галузей знань. Зазначене вище стосується й правничої термінології. У цій ділянці термінознавства сформовано дослідницькі традиції, що відображають напрями розвитку сучасної термінологічної думки.

Протягом останніх десятиріч в українському термінознавстві активно й різноаспектно досліджують правничу термінологію Н. Артикуца (1999, 2004, 2005, 2008а, 2008b, 2012), Ю. Прадід (2001, 2006) (теоретичний аспект); М. Паночко (2004, 2013, 2015), О. Сербенська (1958, 1963), Н. Трач (2006, 2008, 2009), О. Чмир (2005) (історичний аспект); М. Вербенєц (2003, 2004) (історичний та функційний аспекти); А. Токарська (2016), І. Кочан (2008, 2009), А. Нелюба (2015, 2017), С. Кравченко (1998), М. Леоненко (2001) (нормативність юридичної мови); А. Ляшук (2008), С. Толста (2006) (структурно-семантичний аспект); І. Гумовська (2000) (словотвірні й структурні характеристики); О. Білоусова (2010) (граматичні особливості мови права) та інші.

Значну увагу українські термінологи приділяють зіставному аналізу юридичних терміносистем різних мов (О. Баланаєва (2013) (словотвірний, структурно-семантичний аспекти на матеріалі російської, української, німецької термінологій), А. Ляшук (2007) (семантична структура юридичних термінів української та англійської мов), І. Гумовська (2000) (англійська юридична термінологія в українських юридичних текстах), Г. Сергєєва (2002) (англомовні запозичення в українській правничій терміносистемі), О. Шаблій (2002) (міжмовна омонімія в юридичних терміносистемах німецької та української мов), В. Сніцар (2012) (термінологія кримінального права на матеріалі сучасного британського та українського юридичний дискурсів), Н. Курах (2016) (сучасні тексти кримінального та сімейного права німецької та української фахових мов у зіставленні) та інші.

Науковці досліджують терміносистеми окремих галузей права, зокрема конституційного (П. Луньо (2014)), кримінально-процесуального (Н. Руколянська (2013), Б. Стецюк (1999)), кримінального (Л. Василькова (2011), Л. Гапонова (2012), В. Радецька (2002)), цивільного (Р. Монастирська (2012), М. Шевченко (2005)), фінансового (О. Шпильківська (2010)), а також термінологія цивільного захисту (О. Кучеренко (2015)), судово-медична лексика (Т. Лепеха (2000)), юридична лексика судових промов адвоката й прокурора (Доу Кеюнь (2014)) та судова термінологія (І. Ковтун (2010)).

Крім мовознавців, юридичну термінологію також вивчають українські правники: П. Балтаджи (2008), С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко (1995), О. Кушнарєва (2015) (уніфікація та стандартизація юридичної термінології); С. Зархіна (2005), М. Любченко (2012) (загальна характеристика мови законодавства); О. Каленюк (2015) (діахронійний підхід); К. Трихліб (2014) (контрастивний аспект, українська та європейська загальноправова термінологія); Т. Дудаш (2004, 2008, 2015), В. Карабань (2007), Л. Чулінда (2003) (герменевтичний аспект); В. Радецька (2002) (мова криміналістики); М. Богословська (2009) (термінологія судової експертизи), М. Леоненко (2001) (термінологія кримінального судочинства).

Огляд наукових праць із правничої термінології засвідчує, що на сучасному етапі розвитку української наукової думки дослідники плідно опрацьовують не лише загальнотеоретичні проблеми термінології, але й часткові питання фахової лексики різних галузей права. Попри розробленість окремих терміносистем правничої термінології поза увагою науковців залишається лексика сімейного права, що має давні витoki в українській мові й водночас надзвичайно динамічно розвивається протягом останніх десятиліть.

Українська термінологія сімейного права перебуває на стадії становлення, вона є недослідженою з погляду її складу, кодифікування й систематизування. Окремі аспекти означеної термінології розглянуто в дисертації Н. Курах (2016), де висвітлено словотвірні та граматичні особливості субмови українського сімейного права в зіставленні з німецькою мовою.

В українському мовознавстві бракує комплексних робіт із термінології сімейного права, у яких би на широкому мовному матеріалі з'ясовувалися питання генези, складу, системної організації лексики сімейного права, структурування наукових понять та їх номінування й відображення в дефініціях. **Актуальність теми дисертаційної роботи** визначається тим, що спеціальне вивчення означеної теми має важливе значення, по-перше, для вироблення цілісного уявлення про закономірності відображення парадигм наукового знання в окремих терміносистемах, по-друге, для забезпечення підґрунтя їх мовного внормування та кодифікування, по-третє, для з'ясування тенденцій формування спеціальної лексики під впливом інтра- та екстралінгвальних, об'єктивних да суб'єктивних чинників мовного розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-методичної діяльності кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в межах наукової теми «Аналіз системи рівнів української мови XVII – XXI ст.». Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради

філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 11 від 20 червня 2014 року).

Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб з'ясувати закономірності становлення сучасної української термінології сімейного права, виявити специфіку її формування та системної організації.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- розглянути теоретичні питання, що становлять підґрунтя лінгвістичного аналізу термінології сімейного права в її сучасних наукових вимірах;

- виявити й описати чинники формування термінології сімейного права в українській літературній мові протягом ХХ – початку ХХІ століття;

- розробити періодизацію становлення й розвитку української термінології сімейного права та визначити прикметні ознаки кожного з періодів;

- описати склад термінів сімейного права, виділивши термінологічні групи аналізованої терміносистеми;

- дослідити способи творення термінів сучасного сімейного права;

- проаналізувати лексику сімейного права в аспекті семантичного кодифікування;

- схарактеризувати парадигматичні відношення термінів сімейного права.

Об'єкт дослідження – термінологія українського сімейного права.

Предмет дослідження – терміни українського сімейного права з погляду походження, семантики, структури та системних відношень.

Джерельною базою дослідження є: 1) законодавчі акти України, зокрема Конституція України (ч. 3 ст. 24, ст. 51, ст. 52), чинний Сімейний кодекс України від 2002 р., Концепція державної сімейної політики, схвалена Постановою Верховної Ради України від 17 вересня 1999 р.; Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 р.; «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р.;

«Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р.; Положення про прийомну сім'ю, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р., Положення про дитячий будинок сімейного типу, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р., та інші;

2) зарубіжні конвенції, ратифіковані в Україні, зокрема Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (ратифікована Законом України від 17.07.1997 р.), Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. (ратифікована Постановою Верховної Ради УРСР від 27.02.1991 р.), Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. (ратифікована Законом України від 03.08.2006 р.), Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. (ратифікована Законом України від 10.11.1994 р.) та інші;

3) законодавчі акти сімейного права ХХ століття;

4) загальномовні та юридичні словники й фахові енциклопедії;

5) науково-практичні коментарі з питань сімейного та цивільного права, підручники та посібники із сімейного права, фахові періодичні видання.

Усього до аналізу залучено близько **3500** терміноодиниць, вилучених із зазначених джерел методом суцільної вибірки.

Методи дослідження. У дисертації застосовано такі методи наукового аналізу: *описовий* – для встановлення складу термінів сімейного права та їх систематизування, а також характеристики шляхів і джерел формування досліджуваної терміносистеми, *порівняльний* – для висвітлення мовних явищ у діахронічному аспекті, зокрема для простеження кількісних і якісних змін у складі термінології сімейного права, а також для опису вияву варіантності на різних етапах її становлення; *компонентного аналізу* – для вивчення термінологічного значення та особливостей його формування; *дефінітивного аналізу* – для вивчення плану змісту українських термінів сімейного права

в аспекті семантичної кодифікації; *логіко-поняттєвого аналізу* – для з'ясування системних зв'язків у термінології сімейного права.

Наукова новизна роботи зумовлена тим, що в ній уперше в українському термінознавстві здійснено комплексне дослідження сучасної української термінології сімейного права в діахронійному та синхронійному аспектах; шляхом опрацювання значної за обсягом джерельної бази виділено й простежено періоди її формування протягом ХХ – 10-х років ХХІ століття, з'ясовано склад, джерела її формування; виокремлено й схарактеризовано термінологічні групи терміносистеми сімейного права; визначено структурно-семантичні особливості термінів сімейного права та описано їхні гіперо-гіпонімічні, антонімічні, синонімічні відношення.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає в доповненні знань про закономірності розвитку галузевої мови під впливом лінгвальних та екстралінгвальних чинників; у поглибленні розуміння особливостей вияву термінологічної норми; в обґрунтуванні базових ознак дефініцій правничого терміна в аспекті семантичного кодифікування; у виробленні рекомендацій щодо внормування української термінології сімейного права.

Практичне значення дослідження. Основні положення та результати роботи можуть бути застосовані під час викладання курсів «Лексикологія», «Історія української мови», «Юридична лінгвістика», у спецкурсах, присвячених проблемам сучасної української термінології. Матеріали роботи можуть бути також використані для написання монографій, підручників, посібників із термінознавства й термінографії, для укладання словників правничої термінології тощо.

Особистий внесок здобувача. Усі теоретичні положення та практичні результати розроблено й отримано в дисертації одноосібно. Наукових праць, написаних у співавторстві, немає.

Апробація роботи. Основні положення дисертації було апробовано в доповідях на семи наукових і науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Ідеї Харківської філологічної школи

в парадигмах сучасного гуманітарного знання: традиції і новаторство» (Харків, 19–20 жовтня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Полікультурність та різноманітність у XXI столітті» (Берегове, 27–28 березня 2018 р.); XIX Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті» (Харків, 19–20 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Modern philological research: a combination of innovative and traditional approaches» (Тбілісі, 27–28 квітня 2018 р.); Міжнародній мультидисциплінарній конференції «Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland» (Воломін, 19–20 жовтня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 16 березня 2018 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Правда життя й міф літератури (філологічні читання, присвячені сторіччю Олеся Гончара)» (Харків, 18 квітня 2018 р.).

Публікації. Основні положення й результати дослідження оприлюднено в семи одноосібних статтях, шість із яких опубліковано в провідних фахових виданнях, затверджених МОН України (три з них включено до міжнародних наукометричних баз, одній надано реєстраційний номер DOI), одна – у зарубіжному галузевому виданні, а також у п'яти тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (329 найменувань), списку ілюстративних джерел (121 найменування). Повний обсяг роботи становить 232 сторінки, текстова частина – 168 сторінок (7,9 авт. арк.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ СІМЕЙНОГО ПРАВА

1.1. Правнича термінологія в пошукових парадигмах сучасного термінознавства

Термінознавство як науковий дискурс початку ХХІ століття позначене багатовекторними підходами до розуміння основних теоретичних принципів цієї дисципліни. Наразі її пошукова парадигма репрезентована кількома напрямками, зокрема функційним, описовим та когнітивним. Важливим видається їх розгляд у контексті слов'янських термінологічних шкіл у проекції на правничу термінологію.

Традиційними для термінознавства є оглядові праці, мета яких – не лише узагальнити дослідницькі напрями й підходи, а й визначити пошукові орієнтири, зумовлені новітніми тенденціями розвитку лінгвістичної думки. Серед такого типу праць в українському мовознавстві слід виділити ґрунтовні розвідки В. Іващенко, Л. Туровської, І. Казимирової, Н. Яценко, у яких на широкому фактичному тлі розглянуто становлення різних дослідницьких парадигм у слов'янському термінознавстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. (В. Іващенко (2011); В. Іващенко, Л. Туровська (2014); В. Іващенко, Л. Туровська, І. Казимирова, Н. Яценко (2013); В. Іващенко, Н. Яценко (2013)).

Українські мовознавці, які працюють головним чином у межах традиційного термінознавства, досліджують спеціальну лексику в типологічному, порівняльному, семасіологічному, ономасіологічному, історичному та функційному аспектах. Водночас, як зазначає В. Іващенко, паралельно «формується новий підрозділ – когнітивне (когнітивно-

дискурсивне) термінознавство, або, як його ще називають, когнітивно-комунікативне, чи гносеологічне, термінознавство, що, з одного боку, продовжує усталені традиції в царині теорії терміна, а з другого, – набуває рис, притаманних сучасному етапові наукового пізнання, – міждисциплінарність (експансіонізм), відкритість, асистемність, поліпарадигмальність, антропоцентризм, синергетизм» (Івашенко, 2011, с. 48).

Це зумовлює прикметну рису сучасного українського термінознавства – поєднання в ньому традиційного погляду на об'єкт і предмет термінознавства та новітніх аналітичних підходів до нього, що сформувалися як вищий рівень розуміння терміна в межах когнітивного (соціокогнітивного) термінознавства. Дослідницькі традиції, сформовані в працях чільних українських термінологів (Н. Артикуци (1999, 2004, 2005, 2008а, 2008б, 2012), Л. Боярової (2006а, 2006б, 2007, 2008, 2016), А. Д'якова (2000), М. Вакуленка (2010, 2015), М. Вербенец (2003, 2004, 2005), І. Кочан (2004), Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк (1994), А. Крижанівської, Л. Симоненко (1987), М. Паночка (2004, 2013, 2015), Ю. Прадіда (2006, 2011), Л. Симоненко (1991, 2001, 2009, 2013, 2014), Н. Трач (2006, 2008, 2009), А. Токарської (2008, 2016), Ф. Циткіної (1988) та ін.), є органічним складником новітньої слов'янської термінологічної думки.

Звернімо увагу на термінознавчі школи, сформовані в слов'янському мовознавстві, зокрема білоруському, російському та польському. Білоруське термінознавство, репрезентоване численними монографічними студіями та дисертаційними працями із загальних питань теорії терміна й правничої термінології (дослідники Л. Ковальова (Кавальова, (2007)), В. Красней (Красней, 1990, 2011), Л. Мінакова (Мінакова, 2004) (термінознавство); Г. Кулеш (Кулеш, 2015, 2016), Т. Смольська, Л. Хришчанович (Смольская, Хрышчановіч, 2011), М. Буракова (Буракова, 2004), Т. Пузевич (Пузевич, 2010), М. Антонюк (Антонюк, 2011, 2012) (правнича термінологія), презентує традиційні для східнослов'янського

мовознавства підходи до вивчення спеціальної лексики. У межах цих підходів білоруські лінгвісти досліджують правничу термінологію в історичному (Н. Паляшчук (Паляшчук, 2015), Г. Кулеш (Кулеш, 2015, 2016), Р. Маладзяшин (Маладзяшын, 2006)) та словотвірному (В. Красней (Красней, 1990, 2011)) аспектах.

Однією з показових рис польського термінознавства, що виявляє свою пошукову значущість у студіях, присвячених правничій лексиці, є пильна увага науковців до питань теоретико-поняттєвого забезпечення методики її різноаспектного аналізу. У цьому контексті важливо звернути увагу на диференціацію понять *мова законодавства* та *мова юристів* (*język prawny* і *język prawniczy*). Ці терміни ввів до наукового обігу Б. Врублевський у праці «*Język prawny i prawniczy*» (Wróblewski, 1948), продовжував розробляти З. Зембінський (Ziemiński, 1974), а також Т. Гізберт-Студницький (Ziemiński, 1986), М. Зелінський (Zieliński, 1999), Х. Курек (Kurek, 2015) та інші. Коло інтересів польських науковців становить історична термінологія (А. Зайда (Zajda, 1990), І. Щепанковська (Szczepankowska, 2007)); юрислінгвістика або лінгвістика права (Є. Пенкош (Pieńkos, 1999), М. Собешевська (Sobieszewska, 2015)); структурно-формальний аналіз правових понять (М. Смолак (Smolak, 1997)); контрастивне термінознавство (Є. Міхальська (Michalska, 2016)). Обшир наукових інтересів польських термінологів репрезентують такі наукові теми: словотвірні особливості термінології трудового права (К. Северт (Siewert, 2010)); лексика нормативно-правових актів (А. Ходунь (Choduń, 2006)); категорія часу в субмові права (М. Андрушкевич (Andruszkiewicz, 2010)); запозичення в субмові права (С. Лукша (Łuksza, 2006)); глотодидактика (Й. Гжелак (Grzelak, 2010)); мова права (Р. Завлоцький (Zawłocki, 2013)).

У польському мовознавстві, як зазначає О. Дуфенюк (2017), переклад правових норм є основою дослідження законодавства, а найбільш знаними польськими науковцями теорії перекладу субмови права є Б. Врублевський, Т. Гізберт-Студницький, М. Зелінський, З. Зембінський, Є. Пенкош.

В останнє десятиліття їхнє коло розширилося завдяки працям Е. Кошчалковської-Оконської (Kościałkowska-Okońska, 2013), Й. Любохи-Круглик (Lubocha-Kruglik, 2012), П. Козанецької (Kozanecka, 2014) та інших.

Польське термінознавство має ще одну визначальну рису: правничу термінологію здебільшого студіюють правники. Лише в останні десятиліття до них активно долучаються мовознавці: Є. Міхальська (Michalska, 2016), К. Кесицька (Kęsicka, 2015), К. Северт (Siewert, 2010), А. Мороз (Moroz, 2014) та ін.), що зумовило виокремлення та розгляд питань правничої термінології в суто лінгвістичному аспекті, зокрема субмови права в аспекті її внорування, її лексичного складу, проблем запозичання, граматичних особливостей мови права та ін.

Широким корпусом термінологічних робіт відзначається російське мовознавство. Ці студії виконано в межах традиційного термінознавства, що демонструють насамперед дослідження правничої термінології, зокрема численні дисертаційні праці таких науковців: Є. Єршової (Ершова, 1990) (термінологія кримінального права, лексико-семантичний та функційний аспекти), Л. Голикова (Голиков, 2008) (термінологія кримінального права, історичний аспект), Н. Смирнової (Смирнова, 2009) (цивільне та адміністративне право, історичний аспект), Л. Колесникової (Колесникова, 2007) (термінологія міжнародного приватного права), Н. Бондаревої (Бондарева, 2003) (термінологія кримінального права), С. Шевченко (Шевченко, 2006) (термінологія цивільного права, порівняльний аспект), І. Іванівської (Ивановская, 2009) (термінологія податкового права в зіставленні російської та англійської мов). Відзначимо особливу увагу російських науковців до загальнотеоретичних питань термінознавства, історичного та порівняльного аспектів. Дослідження термінологічних полів галузей юридичної термінології загалом зосереджено на публічних галузях права.

Сьогодні паралельно з традиційними напрямками дослідження термінології розвивається новітня теорія фахової мови, що живить першу

й дає змогу вивчати спеціальну лексику в нових вимірах, і не лише її природу, а й процеси термінотворення, терміновживання та термінологічного менеджменту (Стасюк, 2013, с. 38). Новітнім підходом до вивчення термінології як науки та основних її засад є соціокогнітивне термінознавство, що формується в межах когнітивно-дискурсивної парадигми. Генеза цього термінознавчого напрямку сягає бельгійської школи термінознавців, яку очолює Р. Теммерман. Як зауважує Т. Стасюк, соціокогнітивне термінознавство – «напрямок, альтернативний основним принципам логічного позитивізму, структуралізму, термінологічної школи О. Вюстера, радянської термінологічної школи, празької термінологічної школи й канадського напрямку в термінології – тих різних шкіл і напрямів, які належать до так званого «традиційного термінознавства» (Т. Стасюк, 2013а, с. 39).

Порівнюючи традиційне термінознавство й соціокогнітивне, Р. Теммерман виокремлює принципи останнього, які істотно відрізняються від традиційного насамперед тим, що соціокогнітивне термінознавство починається з одиниць розуміння. «Основна одиниця соціокогнітивного термінознавства – одиниця розуміння (деякі одиниці розуміння можна сприймати в реальності, усі одиниці розуміння можна досягнути, усвідомити, зрозуміти свідомістю); терміни – це двигуни процесу розуміння, досягнення світу, оскільки вони поєднують нові етапи розуміння з попередніми; дефініція, за соціокогнітивним термінознавством, – це визначення одиниці розуміння; залежно від типу такої одиниці виявляється однозначність / багатозначність термінів; для досягнення розуміння терміна використовують також і синонімію (Стасюк, 2013а, сс. 40–41)»; «розуміння – це структурована подія, одиниця розуміння має інтракатегорійну та інтеркатегорійну структуру й функціонує в когнітивних моделях; синонімія і полісемія функціонують у термінології і важливі для динаміки розуміння терміна» (Стасюк, 2013а, с. 40).

Ознаками когнітивного термінознавства є синтез позицій різних шкіл і напрямів, що передбачає аналіз процесів формування термінопонять та

механізмів термінотворення й системотворення з урахуванням міждисциплінарних програм, наукових концепцій і методів різних галузей знань; вивчення феномену наукового знання, його типології та форм репрезентації в ментальному просторі фахівця; розгляд когнітивного потенціалу термінопонять, що передбачає з'ясування того, у якому форматі наукового знання воно здійснюватиметься (Іващенко, 2011, сс. 48–49, с. 53). Ці вихідні дослідницькі настанови реалізовано в працях О. Южакової (2012), Л. Гарашенко (2015), Ю. Олещенко (2008), І. Шкарбан (2015), Л. Шутак (2017) та ін. Під керівництвом професора О. Воробйової у 2012 році створено Центр когнітивних та семіотичних студій (<http://uaclip.at.ua>), що об'єднав українських фахівців-когнітологів.

Отже, останніми роками термінознавство розвивається у взаємопов'язаних напрямках: з одного боку, це традиційне термінознавство, що має багатолітню історію; із другого, – поява нетрадиційних поглядів на терміни як концепти, що оформилося в нову течію – соціокогнітивне термінознавство, що перебуває на стадії теоретичного оформлення. Загалом термінознавство XXI століття – це стратегія на багатоаспектне вивчення термінів.

1.2. Термін і терміносистема як репрезентанти наукового пізнання світу

Поняття терміна як об'єкта наукової рецепції та інструмента практичного впорядкування спеціальної лексики ввійшло до кола інтересів українських мовознавців у другій половині XIX століття – на початку XX століття. У цей час було надруковано кілька словників спеціальної лексики, важливих для подальшого розроблення проблем термінознавства: «Початок до уложення термінології ботанічної руської» І. Гавришкевича

(1852), «Початки до уложення номенклатури і термінології природописної народної» (Львів, 1879), «Спис важніших виразів з руської ботанічної термінології І. Верхратського, «Матеріали до математичної термінології» (Львів, 1895), «Матеріали до фізичної термінології» (Львів, 1896) В. Левицького, «Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии» (Харків, 1902) В. Василенка та інші. Помітним явищем у термінографічній практиці українських науковців став «Німецько-український правничий словар» К. Левицького (Львів, 1893).

На цей же час припадають і перші спроби теоретичного осмислення термінознавчої проблематики, зокрема й сутності терміна. Важливу роль у цьому відіграла діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка, історико-філологічна секція якого почала видавати «Часопись правничу». «На сторінках видання порушувалися проблеми міжнародного, цивільного, кримінального права, відтак розвивалася термінологія цих галузей юриспруденції. Про намір галицьких правників створити загальноукраїнську термінологію свідчать розвідки, що стосуються вивчення джерел права Київської Русі» (Трач, 2009, с. 7).

Системне осмислення теоретичних питань національного термінотворення розпочалося зі створенням Інституту української мови. Період 20–30-х років ХХ століття як надзвичайно важливий етап формування більшості українських терміносистем дослідники влучно називають «золотою добою» розвитку української наукової мови (Артюх, 2014, с. 210). У відомій статті Т. Секунди «Про принципи складання української технічної термінології», опублікованій у «Віснику Інституту наукової української мови» 1930 року (вип. 2), сформульовано основні засади творення української термінології, що постулюють базові принципи термінотворення загалом: «легко зрозуміла, цебто вже самий звук терміна мусить давати повне поняття про те, що даний термін означає; точна своєю суттю, цебто даний термін має точно відповідати суті речі чи наукового об'єкту, цим терміном означеного; недвозначна, цебто з кожним терміном має бути

зв'язане тільки одне значення; гнучка, цебто кожен термін має давати змогу легко творити від нього похідні терміни; доброзвучна» (Секунда, 1930, с. 12).

Окрім того, у зазначеній статті увага зосереджена на тому, що українська термінологія має «спиратися найперше на народні термінологічні матеріали», «не засмітити мови невдалими термінами», «добрати відповідні українські слова і подавати їх рівнобіжно з інтернаціоналізмами» (Секунда, 1930, с. 17); необхідно «розклясифікувати терміни, що вже існують і призначити кожному з них якесь окреме, точно з'ясоване значення» та «творити наукові терміни організовано, у якійсь комісії, ніж випадково і силами випадкових одиниць» (Секунда, 1930, с. 20). Як відомо, у цей же період було видано низку термінологічних бюлетенів та словників з різних галузей знань.

З посиленням політичного тиску на процеси розбудови національної термінології вироблені в українському науковому дискурсі засади термінотворення не знайшли своєї належної реалізації в практичній діяльності подальшого періоду. Від середини 30 років ХХ століття термінознавча думка в радянській Україні дедалі більше зазнає впливу наукових ідей російських мовознавців, насамперед Д. Лотте (1961) та Г. Винокура (1939).

Д. Лотте вважав за терміни слова та словосполучення з особливим, термінологічним значенням і постулював такі вимоги до терміна: абсолютна та відносна однозначність, точність, системність, стислість, відсутність синонімії, мотивованість, зрозумілість, незалежність від контексту (Лотте, 1961, сс. 15–79). Його ідеї розвинуто в працях Л. Капанадзе (1965), А. Суперанської, Н. Подольської, Н. Васильєвої (2012) та ін. Засновником функційного підходу до розуміння терміна став Г. Винокур. Сутність цього підходу полягає в тому, що терміном можуть бути майже всі слова, а термін може детермінологізуватися та переходити до загальноживаної лексики, до терміна не висуваються строгі вимоги, оскільки вони характеризують

ідеальні терміносистеми (Винокур, 1939). Послідовниками такого підходу є В. Гак, В. Лейчик, Б. Головін та інші (Лейчик, 1986, с. 87).

Ці два напрями в термінознавстві існують та розробляються й донині, утворюючи строкату, подекуди еkleктичну картину новітньої теорії терміна. Прикладом цього є витворена в межах різних концептуальних засад парадигма сучасного тлумачення природи терміна, визначеного через різні параметри. Наведемо кілька показових дефініцій терміна:

- «мовний знак, що позначає поняття певної галузі знання – науки, техніки, мистецтва, політики» (Зарицький, 2004, с. 43);
- «словесні позначення понять, які використовуються в текстах юридичних документів» (Токарська, 2016, с. 113);
- «основна одиниця мови, спеціальних галузей знань і сфер діяльності людини, покликана номінувати об'єкти і процеси, та водночас слугувати засобом пізнання оточуючого світу» (Сапожник, 2007, с. 5);
- «слово або словосполучення, яке позначає певне поняття у відповідній галузі людської діяльності, утворює функціонально-тематичний клас галузевої лексики і є органічним (системним чи позасистемним) елементом термінологічного фонду» (Вакуленко, 2010а, с. 58);
- «слово або словосполучення, що співвідноситься з поняттям певної організованої сфери знань (науки, техніки), вступає в системні відношення з іншими словами та словесними комплексами, утворюючи разом з ними в кожному окремому випадку та в певний час замкнену систему, й характеризується високою інформативністю, однозначністю, точністю та експресивною нейтральністю» (Чорна, 2009, с. 6);
- «слово чи словосполучення, що має спеціальне значення, виражає і формує професійне поняття, застосовується в процесі засвоєння наукових та професійних об'єктів і кореляції між ними» (Гумовська, 2000, с. 6; Шпильківська, 2010, с. 7);
- «одиниця будь-якої конкретної природної чи штучної мови (слово чи словосполучення слів), що існувало раніше або спеціально

створена й володіє особливим термінологічним значенням, утіленим у словесній формі, у тому чи іншому формалізованому вигляді та досить точно й повно відбиває основні, істотні на цьому рівні розвитку ознаки відповідного наукового поняття» (Монастирська, 2012, с. 6);

Проаналізувавши праці мовознавців, можна узагальнити, що для більшості дослідників основними ознаками терміна є: *мовна правильність / органічність* (Н. Артикуца (2005), М. Вакуленко (2015), Г. Грегуль (2008), А. Д'яков (2000); *стилість* (М. Вакуленко (2015), Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк (1994), Г. Грегуль (2008); *однозначність у межах терміносистеми* (Н. Артикуца (2005), М. Вакуленко (2015), Г. Грегуль (2008), А. Д'яков (2000), М. Зарицький (2004), Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк (1994); *дефінітивність* (Н. Артикуца (2005), Г. Грегуль (2008), А. Д'яков (2000), Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк (1994), А. Токарська (2016), Л. Чулінда (2005); *системність* (М. Вакуленко (2015), Г. Грегуль (2008), А. Д'яков (2000), М. Зарицький (2004), Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк (1994), Л. Симоненко (1991); *точність* (М. Вакуленко (2015), Г. Грегуль (2008), А. Д'яков (2000), Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк (1994), А. Токарська (2016), Л. Чулінда (2005); *стилістична нейтральність* (Н. Артикуца (2005), А. Д'яков (2000), М. Зарицький (2004), Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк (1994), Г. Грегуль (2008); *незалежність від контексту, милозвучність* А. Д'яков (2000), Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк (1994); *відсутність синонімів* А. Д'яков (2000). М. Вакуленко (2015, с. 32) також зосереджує увагу на *суттєвості* (охопленні важливих ознак поняття, відсутності хибних семантичних асоціацій), *зрозумілості, гнучкості* (здатності легко творити похідні слова), *сполучуваності* (здатності поєднуватися в термінологічні словосполучення), *номінативності* (називанні поняття без уживання описових конструкцій).

Когнітивне термінознавство, на думку О. Южакової, – це «перехід до розуміння терміна не тільки як мовного знака, але й когнітивного конструкту, вербалізованого концепту, у якому відображений суб'єктивний

досвід науковця та який уявляємо у вигляді певної моделі (фрейма, скрипту, схеми, сценарію тощо)» (Южакова, 2012, с. 60).

Спираючись на аналіз концептів відповідних терміносистем, можна збагнути сутність конекції між науковою та концептуальною картинами світу та наблизитись до розв'язання проблем про «упакування знань на рівні свідомості» (Южакова, 2012, с. 60).

Сформовані в українській науковій традиції підходи до розуміння терміна та вимог до нього доцільно розглядати в межах одного нормативно-функційного напрямку, що враховує лінгвальну природу терміна та його функційну спеціалізацію й семантичне навантаження. У дослідженні виходимо з розуміння терміна, запропонованого Г. Сергєєвою: «термін – це мовна одиниця спеціальної сфери вживання, яка є словесним позначенням наукового поняття, має закріплене дефініцією термінологічне значення, що є семантичною основою відповідного поняття і реалізується в межах певного термінологічного поля» (Сергєєва, 2002, с. 4).

Акцентуючи функціонування терміна в межах термінологічної системи, тим самим виокремлюємо таку його ознаку, як системність. А. Д'яков слушно зауважує, що термін є невід'ємним елементом системи, якщо систему розуміти як сукупність елементів цілого, між якими існує обов'язковий та тривкий зв'язок. Сукупність зв'язків у межах такого цілого визначає його структуру. Отже, системність є однією з найважливіших умов існування терміна (Д'яков, 2000, с. 11).

Термінологічна системність сформована в межах загальномовної системності. Терміни *система* та *структура мови* є релевантними не лише для загального опису мови, а й для визначення особливостей репрезентації окремих її складників. До таких належить і термінологія. Не випадково структура й система термінології віддавна перебувають у полі зору науковців. Л. Томіленко зазначає, що «сучасна термінологія – важлива й невід'ємна частина лексичної системи мови. Вона складається з низки галузевих терміносистем, що є певною сукупністю взаємопов'язаних

терміноелементів для вираження наукових понять. Тобто системність термінології базується на системності мови й наукового знання» (Томіленко, 2015, с. 18).

Мова як лінгвокультурний феномен має складну будову, яку дослідники характеризують у двох вимірах – системному та структурному. Як зауважує А. Загнітко, система і структура – два виміри мови, що репрезентують мову як унікальну систему світу, а структуру мови як важливий аспект системних відношень одиниць їхніх розрядів (Загнітко, 2012d, сс. 283-284). Поняття «система мови» та «структура мови» є онтологічними, вони відображають різні вияви будови мови. Система мови має набір постійних ознак, найбільш важливими з яких є цілісність; дискретність (наявність елементів, членованість) (Солнцев, 1971, с. 15); закономірні відношення між елементами (взаємозв'язок, взаємодія); автономність поведінки (Загнітко, 2012d, с. 282); неадитивність (система хоча й залежить від властивостей елементів, але не визначається ними повністю, тобто функціонування системи не може бути зведено до функціонування окремих її компонентів) (Загнітко, 2012d, с. 282); градуальність, або ієрархічність (Лингвистический энциклопедический словарь, 2002) та інші.

Багатолітнє загальнотеоретичне розроблення проблеми системи та структури мови, використання цих понять для опису організації спеціальної лексики так і не дало чіткої відповіді про зміст поняття *терміносистема*; чи ототожнювати поняття *терміносистема* та *термінологія*; якими характерними ознаками мусить володіти кожна терміносистема, адже всі мовні явища мають бути системними.

А. Загнітко слушно наголошує на опозиційності понять *термінологія* / *терміносистема* та розмежовує їх за ознакою *невпорядкованість* / *упорядкованість* (Загнітко, 2012d, с. 35). Так само Т. Кияк визначає *термінологію* як «довільну сукупність термінологічних одиниць і, навпаки, *терміносистему* як їх системно впорядковане поєднання» (Вакуленко, 2010а, с. 60). І. Квітко, В. Лейчик, Г. Кабанцев уважає, що

«термінологія – стихійно сформована сукупність термінів, що виражає історично сформовані поняття будь-якої галузі науки та техніки, взагалі – спеціальної галузі людського знання або діяльності; терміносистема ж впорядкована сукупність термінів, яка адекватно виражає систему понять теорії, що описує певну спеціальну сферу людського знання або діяльності» (Квитко, Лейчик, Кабанцев, 1986, с. 17). М. Вакуленко акцентує увагу на тому, що значна кількість термінів виникає стихійно й не входить у термінологічну ієрархію як її органічний складник (Вакуленко, 2010а, с. 60). Для М. Зарицького (2004) *терміносистема* – це не просто система термінів, а саме уніфікована система термінів, включена в стандартизоване опрацювання (с. 43).

Ураховуючи зазначені вище чинники формування засадничих понять термінознавства, акцентуємо, що науковці розрізняють поняття *термінологія* та *терміносистема*, за основу беручи опозиційні характеристики *впорядкованість / невпорядкованість*. Така опозиційність втілюється по-різному: деякі мовознавці чітко встановлюють цей критерій (А. Загнітко, 2012d; М. Зарицький, 2004), а інші, подаючи дефініцію терміносистеми, однією з її провідних ознак називають лише загальну ознаку впорядкованості (А. Д'яков (2000); І. Квітко, В. Лейчик, Г. Кабанцев (1986)).

Отже, диференціація понять *термінологія* й *терміносистема* відображає модус існування мовних об'єктів: якщо термінологія, згідно з поглядами окремих науковців, є об'єктивним явищем, що виникає та функціонує як закономірний процес розвитку суспільно-пізнавальної думки, то терміносистема повною мірою постає як явище, визначене й підпорядковане параметрам, заданим суб'єктом пізнання – людиною.

Щодо суб'єктивного чинника формування терміносистеми Б. Головін (Головін, 1977) зауважує, що ця наукова позиція може й повинна викликати опір. Випадкової сукупності термінів, що системно не пов'язані та не організовані, не має жодна галузь виробництва чи техніки, жодна галузь науки або управління, тому що в кожній зазначеній сфері речі та її ознаки співвіднесені й зв'язані, системно організовані; зв'язані, системно

організовані й поняття тієї чи тієї галузі знань. Термінологія системна передовсім тому, що всесвіт характеризується системністю, окремі сторони та частини якого вона, термінологія, висвітлює й обслуговує (Головин, 1977, с. 4). С. Овсейчик, підтримуючи погляди Б. Головіна стосовно системного підходу до навколишнього світу, зокрема й системотвірних параметрів наукових знань, що мають вияв у будь-яких терміносистемах, говорить про умовне розрізнення термінології як сукупності термінів та терміносистеми як упорядкованої, кодифікованої системи термінів (Овсейчик, 2017, с. 13).

Наукові уявлення про термінологію та терміносистему, подібні до вироблених в українському термінознавчому дискурсі, сформувалися в польському й білоруському мовознавстві. Польська дослідниця Я. Вожняк-Касперек наголошує на тому, що найчастіше поняття *термінологія* інтерпретується в трьох аспектах: «1) дії, тобто сукупність практик, що створилися під час формування, нагромадження чи репрезентації термінів; 2) теорія, що встановлює стосунки між поняттями та термінами; 3) упорядкована сукупність понять описаних прерогатив із приписаними їм мовними знаками (термінами, назвами)» (Woźniak-Kasperek, 2015, с. 177). К. Северт, досліджуючи формування правничих термінів, зазначає, що для творення термінології застосовують такі дериваційні моделі, що їх практично не можна зустріти в лексиці загальної мови, у функції слотовірних елементів можуть бути запозиченні форманти, скорочення, літери та цифри. Окрім того, говорячи про системність термінології, дослідниця зазначає, що більша частина номенів є назвами мотивованими, вони інформують про місце нового терміна в термінологічній системі та утворюють ієрархічно впорядковану групу (Siewert, 2010, с. 80).

На думку білоруських мовознавців Т. Смольскої, Д. Хришчанович (Смольская, Хрышчановіч, 2011, с. 88), термінологія певної науки – «це штучно створена система мовних засобів, особливий лексичний шар, кожна

одиниця якого має певне обмеження для свого вживання і сприятливі умови задля свого існування та розвитку».

Уявлення про термінологію як певним чином організовану систему не може бути науково коректним, якщо не взяти до уваги неоднорідність та галузеву різноманітність спеціальної лексики. Як зазначає С. Ротко (2013), термінологи вважають, що всередині термінології існують галузеві терміносистеми як повноцінні окремі системи (К. Авербух, Ю. Борхвальд, С. Гриньов, О. Гриш, С. Казаріна, Т. Кияк, Т. Кравченко, В. Лейчик, О. Михалевич, П. Ситдигов, О. Тур та ін.). Отже, упорядкованість термінологічної лексики можна позначити поняттям *система систем*.

Для лінгвістичного опису системної впорядкованості термінології сімейного права можна використати обґрунтовані й науково виважені положення, сформульовані Б. Головіним, що стосуються ознак терміносистеми: «1) вона є великою чи малою (за кількістю) сукупністю термінів, що разом обслуговують комунікативно-тематичні та комунікативно-ситуативні завдання; 2) елементи терміносистеми прямо (безпосередньо) або опосередковано (за допомогою інших елементів) комунікативно віднесені та структурно пов'язані один з одним та системою в цілому; 3) немає жодного терміна, що не входив би в ту чи ту терміносистему; 4) межі між терміносистемами можуть бути більш або менш чіткими («розмитими»), терміносистеми можуть накладатися одна на одну та формують у таких випадках перетин терміносистем; 5) терміносистеми, що обслуговують окремі та різні галузі виробництва, техніки, науки, управління, можуть становити міжгалузевий термінологічний фонд, що також являє собою терміносистему; міжгалузевий термінологічний фонд може мати різний ступінь узагальненості галузевих терміносистем і різний ступінь абстрагування від них; 6) кожна терміносистема реальна й об'єктивна, історично формується незалежно від науки, що її вивчає (проте не виключає можливості науки вдосконалювати терміносистеми, що вже сформовані або ті, що формуються)» (Головин, 1981, сс. 3–4).

Поняття терміносистеми є релевантним складником поняттєвого апарату новітніх напрямів дослідження. Когнітивне термінознавство у своїй метамові залишило поняття *терміносистема*, але воно трактується інакше – як сукупність не термінів певної галузі знань, а фреймів, причому «фрейм будь-якої терміносистеми можна розглядати як своєрідну ієрархічну низку субфреймів, функціонально пов'язаних між собою» (Олещенко, 2008, с. 6).

Для соціокогнітивного термінознавства головною одиницею є терміноконцепти, що входять у терміносферу, а остання становить елемент термінопростору. Терміноконцепт розуміють як «оперативну одиницю наукового / технічного / технологічного знання, яка має власний зміст, об'єм, відображений у комплексі категорійних ознак, яка водночас є елементом (одиницею) певної системи в досліджуваному фрагменті реальності»; «цілісно оформлений фрагмент наукової картини світу, раціонально осмислений концепт у структурі спеціального знання, ціннісно-смісловий універсум фаху або експертного знання»; «раціонально осмислений термінологічний концепт наукового, фахового, експертного знання, який має шарувату структуру, комплексний зміст, ширший-вужчий об'єм, відображений у сукупності категорійних ознак, який водночас є елементом (одиницею) певної системи в досліджуваному фрагменті реальності»; «типові когнітивні структури, які відображають втілені у мовній формі знання і досвід конкретних соціальних спільнот і груп» (Стасюк, 2013b, с. 89).

Терміносфера становить «відкриту сукупність мовних засобів, призначених для репрезентації відповідної понятійно-семантичної сфери та оперування знаннями в певних контекстах професійної діяльності»; термінопростір – «незамкнену сукупність терміносфер різних галузей, яка характеризується протяжністю, охоплюваністю, великою кількістю терміноконцептів» або «когнітивно-логічну модель тієї чи іншої галузі людського знання чи діяльності, яка динамічно модифікується, відбиваючи діалектику науково-професійного світу» (Стасюк, 2013b, с. 89).

Отже, як і традиційні, новітні пошукові парадигми термінознавства також апелюють до поняття впорядкованості, хоч і розглядають її в іншому змістовому наповненні.

На сьогодні в термінознавчому дискурсі усталеним є підхід, згідно з яким терміносистему розглядають як певну ієрархічну структуру. Ця структурованість полягає в тому, що між термінами в складі терміносистеми існують зв'язки на поняттєво-логічному або на семантичному рівнях. Для опису структурних компонентів терміносистеми та її парадигматичних зв'язків науковці застосовують поняття *лексико-семантична (семантична) група* (А. Загнітко (2012а, с. 179), Ф. Філін (Филин, 2016)), *тематична група* (Ф. Філін (2016), А. Загнітко (2012а, с. 179), Вакуленко (2015, с. 75), Овсейчик (2017, с. 43), Р. Монастирська (2017, с. 46), Г. Безкоровайна (Безкоровайная, 2012, с. 175)), *термінологічна (терміно-семантична) група* (Т. Петрова (2016, сс. 23-24), Н. Кузнецов (Кузнецов, 2012, с. 149)).

Наявність таких підходів до членування системи мови зумовлена різними принципами, покладеними в основу класифікації. Якщо брати до уваги лексико-семантичний принцип, то провідною є спільна семантична ознака. А. Загнітко зазначає, що «лексико-семантична група – певна кількість слів, що об'єднуються за спільною семантичною ознакою (семантикою), семою, наявною в значенні кожного з них, незалежно від структури самого слова (назви осіб за національністю: українка, росіянка); найбільш ємна за кількістю своїх елементів організація слів, об'єднаних базовим компонентом, що узагальнює кілька родових сем (гіперсем)» (Загнітко, 2012а, с. 179). Ф. Філін (Филин, 2016) розуміє лексико-семантичну групу як «об'єднання двох, кількох або багатьох слів за їх лексичним значенням».

Тематичний принцип структурування дає змогу класифікувати «слова різних частин мови, об'єднані спільним відрізком дійсності. У тематичній групі слова об'єднані не мовними зв'язками, а позамовними через реалії, що виражені ними» (Загнітко, 2012а, с. 179). Г. Безкоровайна вбачає в тематичних групах «поєднання слів не на підставі мовних лексико-

семантичних зв'язків, а на позамовних, тобто на класифікації предметів та явищ зовнішнього світу» (Бескоровайна, 2012, с. 175). Подібної думки дотримується Р. Монастирська, наголошуючи на позамовному критерії, що дає змогу залучати до тематичних груп «як вузькі, так і більш широкі угруповання» (2017, с. 47). С. Овсейчик (2017, с. 43) пропонує за основу брати предметно-логічний чинник, що об'єднує сукупність термінів однією темою. Як доречно відзначає Ф. Філін, складність у розмежуванні тематичних та лексико-семантичних груп зумовлена самою складністю поділу словникового складу та його позамовного змісту. Об'єднувальним чинником для цих груп є те, що вони відображають «пізнану об'єктивну дійсність» (Филин, 2016).

Н. Кузнецов (Кузнецов, 2012, с. 149) убачає структурування термінологічного фонду за допомогою термінологічних груп одним з наукових завдань, що уможливорює наочно побачити зв'язки між термінами. Науковець вважає, що кожна термінологічна група – «це базова одиниця термінологічного фонду, не обмежена ні розміром, ні обсягом, ні порядком викладу матеріалу. Окрім того, вона повинна максимально повно охопити терміни за тією ознакою, що була покладена в основу її виділення» (Кузнецов, 2012, с. 149). Уважаємо за доцільне в межах цього дослідження послуговуватися тематичним принципом для систематизування термінології сімейного права й пропонуємо *термінологічні групи* розуміти як сукупність термінів, що поєднані на підставі однієї спільної теми, які репрезентують фрагмент позамовної дійсності.

Оскільки релевантними для терміна є вимоги не лише лінгвістичні (однозначність терміна та усунення часткових його синонімів у межах терміносистеми; допускаються омоніми, дублетність та еквіваленти термінів; досягнення оптимальної довжини терміна; відсутність експресивно-емоціональних відтінків, термінологічність), а й логічні (постійне значення терміна в межах терміносистеми, відповідність його поняттю, логічна системність) (Квитко, Лейчик, Кабанцев, 1986, с. 36), у межах цього

дослідження вважаємо за доцільне розуміти *термінологію* як сукупність терміносистем певної мови, а *терміносистему* – як певну ієрархічно впорядковану сукупність термінів, що виявляє себе в межах усієї національної термінології (система систем) або ж окремої галузевої лексики. З огляду на специфіку об'єкта дослідження – правничу терміносистему, лінгвістичні й логічні детермінанти терміна є визначальними для розуміння природи її впорядкованості.

1.3. Мова права – правничий термін – юридична лінгвістика

Українське термінознавство останніх десятиліть у його зосередженості над виробленням наукового підґрунтя аналітичних описів окремих шарів спеціальної лексики та з'ясуванням специфіки окремих терміносистем зумовило деякі якісні зміни не лише щодо загальних напрямів свого розвитку, а й параметричних характеристик окремих дисциплін із властивими їм об'єктом, предметом, методологією та методикою аналізу, метою та завданнями. Народження нової термінологічно-епістемологічної парадигми в українському мовознавстві знаходить свою пізнавальну концептуалізацію в триєдності «мова права – правничий термін – юридична лінгвістика». У контексті окреслених у роботі дослідницьких завдань та підходів до вивчення термінології сімейного права важливо з'ясувати зміст кожного складника цієї триєдності.

У науковій літературі мовознавчого та правничого характеру фіксуємо кілька термінів для позначення мови права: *юридична мова*, *правова мова*, *правнича мова*, *мова правника*, *мова закону*, *мова нормативно-правових актів*. Проте кожен із цих термінів, на нашу думку, лише частково дефініює мову права, характеризуючи окремі її шари.

На думку Р. Пащук, А. Скорофатової та Г. Васильєвої (2011), поняття мови в юридичному дискурсі має розрізнятися як *правова мова* (мова права; тексти чинного права; мова законодавця) та *правнича мова* (мова правників; мова, якою оформлено висловлювання про чинне право). В основі такого розмежування співвідносних явищ лежить теза відомого польського вченого Б. Врублевського, який уперше в історії дослідження мови права подав зазначену класифікацію. Проте слід зауважити, що поділ на правову та правничу мову ані в українському термінознавстві, ані в українській юрислінгвістиці не є загальноприйнятим (Пащук, Скорофатова, Васильєва, 2011, сс. 21–31).

Визначаючи диференційні ознаки відповідного мовного явища, важливо подати його комплексну характеристику, що охоплювала б його системно-структурні властивості, сферу вживання, функції та пізнавальне навантаження. Із цього погляду максимально точним і змістовним є положення Н. Артикуци, згідно з яким мова права становить «цілісну комунікативно-галузеву підсистему літературної мови з певним набором характерних лінгвостилістичних і структурно-жанрових ознак, зумовлених специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами в ній» (Артикуца, 2004, с. 24). Уважаємо за доцільне дотримуватися цього визначення мови права в нашому дослідженні.

До сфер застосування мови права належать законодавство, судочинство, нотаріат, діловодство, юридична наука й освіта, правова інформація, правова публіцистика. Подальше вивчення мови права неможливе без інтонування її функційно-стильової та жанрово-стильової неоднорідності. Мова права послуговується «офіційно-діловим (<...> сфера внутрішнього й міжнародного законодавства, правозастосування, судочинства, нотаріату, діловодства); науковим (сфера правничої науки й освіти); публіцистичним (засоби масової юридичної інформації, правова освіта населення, судові промови) <..>» стилями (Артикуца, 2004, сс. 31–32).

Кожний стильовий різновид мови права має свої ознаки, норми й правила використання мовних засобів. Зауважимо, що поняття «свої ознаки», «норми» й «правила» передбачають такі критерії, що співвідносяться з мовною нормою та не суперечать їй. З огляду на це лінгвісти подають характеристику мови законодавчих актів, юридичної науки, юридичної публіцистики, розмовного стилю юридичного мовлення (Артикуца, 2004, сс. 31–32).

П. Балтаджи наголошує не лише на неоднорідності мови права, а й на її ієрархічній будові: мова права – це ієрархічна система, «основа правотворчості, засіб правової комунікації, результат взаємодії різних правових систем, різних наукових шкіл, теорій та напрямків» (Балтаджи, 2008, с. 9). Дослідниця виділяє різновиди мови права й описує їхні ознаки: мову юридичної науки літератури й освіти, якій властива певна неофіційність, стилістична свобода, відкритість, гнучкість; мову правових текстів (юридична мова), складниками якої є мова законів і підзаконних актів, мова правозастосовних актів, мова інтерпретаційних актів. Мова законодавчих актів – це «особлива мова, що розроблена на основі літературного варіанта національної мови з метою фіксації, збереження і передачі результатів інтелектуальної діяльності, що мають юридичне значення» (Балтаджи, 2008, с. 9).

На думку деяких дослідників, багаторівневість мови виявляється «у застосуванні лексем, термінів права, термінологічних словосполучень, фразеологізмів, юридичних дефініцій, лексико-граматичних моделей, синтаксичних конструкцій, стилістичних засобів і прийомів» (Шепель, Шнурко, 2016, с. 91).

Відповідно до загального розуміння мови права дослідники визначають поняття *юридична*, або *правнича*, *термінологія* – «це історично сформована сукупність термінів, яка виражає систему правових понять і призначена забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері законодавства, юридичної науки й практики» (Артикуца (2005); Токарська (2016));

«специфічна система (терміносистема) у складі лексичної системи літературної мови (Сергеєва, 2002, с. 4); «шар лексики, який обслуговує правознавство і пов'язана з юриспруденцією як наукою, фахом і галуззю професійної діяльності» (Шпильківська, 2010, с. 8); «сукупність позначень наукових і професійних понять певної галузі знань з їхніми відношеннями і взаємозв'язками та зв'язками з тією сферою знань, для позначення поняттєвих елементів якої вони були створені або вжиті» (Чорна, 2009, с. 6); «сукупність термінів, співвідносних з професійною сферою діяльності та пов'язаних один з одним на поняттєвому, лексико-семантичному, словотворчому та граматичному рівнях» (Гумовська, 2000, с. 9); «сукупність термінів, яка виражає систему правових понять і призначена забезпечувати потреби спілкування у сфері юридичної науки і практики» (Монастирська, 2012, с. 6). Т. Борковський (Borkowski, 2015, с. 15) слушно зазначає, що правничі терміни як елементи спеціального правничого лексикону утворюють компакту термінологічну систему, підставою для якої є система стислих правничих понять.

У зв'язку з виокремленням мови права та правничої лексики як самостійного об'єкта аналізу особливої пізнавальної значущості набуває поняття *правничий*, або *юридичний*, *термін*. Принаймні це поняття не лише відображає сферу застосування спеціальної лексики, а й має інше смислове навантаження. У працях дослідників знаходимо такі визначення терміна:

- «*правничий термін* – це слово (словосполучення), яке вжито в законодавстві, є узагальненим найменуванням правового поняття, має точний і визначений зміст, а також змістову однозначність» (Чулінда, 2005, с. 25);

- «*юридичний термін* – слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення (дефініцію) у юридичній літературі (законодавчих актах, юридичних словниках, науково-правових працях)» (Артикуца, 2005, с. 35; ЮЕ онлайн);

- «юридичний термін – словесні позначення правових понять» (Грегуль, 2008, с. 294);

- «терміни, які мають особливе юридичне значення та визначають специфіку того чи іншого правового поняття» (Токарська, 2016, с. 114).

Схожі визначення юридичного терміна знаходимо в польському термінознавстві: «правничі терміни – це назви (знаки) юридичних понять як елементів певної правової системи» (Borkowski, 2015, с. 14). Т. Борковський (Borkowski, 2015, с. 14) відзначає, що семантика в мові права суворо обмежена сферою функціонування, дефініція сформульована законодавцем і закріплена в юридичному тексті. Строга дефініція є своєрідною термінологічною конвенцією, що вказує на норму бажаної мовної поведінки та репрезентує лексичний зміст юридичного терміна.

З огляду на специфіку поняттєвої сфери, що стосується правового забезпечення суспільного та приватного життя, діяльності юридичних і фізичних осіб, особливу роль у конституюванні наукових поглядів на зміст та ознаки правового терміна відіграє питання про його дефініцію. Дефініція, як відомо, є релевантною ознакою терміна. Дослідники виробили кілька типів дефініцій, що є універсальними для розкриття спеціального поняття певної галузі знань. Вони мають різні назви, але об'єднані певними базовими принципами. Це такі дефініції, як родо-видові (Шелов, 2003, сс. 37–45), перелічувальні (Шелов, 2003, сс. 45–51), контекстуальні (Шелов, 2003, сс. 51–61), операціональні (Шелов, 2003, сс. 62–67), мономорфні та поліморфні (Шелов, 2003, сс. 67–87); інтенсіональні (родо-видові), екстенсіональні (перелічувальні) (Суперанская, Подольская, Васильева, 2003, с. 170).

Дефініція правничого терміна – «це коротке визначення якого-небудь поняття, яке називає суттєві, якісні ознаки предмета чи явища» (Токарська, 2016, с. 114). Дослідники дійшли спільної думки, що законодавча (правова) дефініція є прийомом законодавчої техніки, за допомогою якої досягається «семантична однозначність правових норм» (Хворостянкін, 2005, с. 30).

Н. Артикуца обстоює думку, що якщо визначення терміна було запропоновано в законодавчому акті, то його вважають кодифікованим, тому «є нормою, еталоном для використання у всіх подальших законодавчих і підзаконних актах, діловій документації» (Артикуца, 2008а, с. 39). Відповідно негативним явищем є наявність кількох дефініцій одного терміна. До того ж, на думку дослідниці, «законодавча дефініція має бути створена з урахуванням усіх потенційних запитань і колізій, що можуть виникнути під час читацького сприйняття, тлумачення та практичного застосування норм законодавчого акта» (Артикуца, 2008а, с. 43). Аналізуючи законодавчу дефініцію, Н. Артикуца запропонувала кілька практичних порад щодо її створення: подання в дефініції найголовніших ознак поняття; обсяг дефініції має відповідати позначуваному поняттю; визначення терміна не має містити кола; відсутність заперечних конструкцій; визначення терміна не може подаватися через його синонім та ін. (Артикуца, 2008а, с. 43).

Слушною є думка І. Токарської про необхідність дотримуватися певних правил під час формулювання дефініції терміна: у визначенні мають бути суттєві видові та родові ознаки; формулюється за допомогою слів, висловлювань та інших термінів, значення яких відомі або зрозумілі; визначення не може містити термін, що визначається; взаємопов'язані терміни не можуть визначатись один через одного (Токарська, 2016, с. 115).

О. Дашковська визначає правову дефініцію як «нормативно-правовий припис, що розкриває зміст правового поняття шляхом указівки його основних юридично значущих ознак або елементів з метою забезпечення єдності правового регулювання» (Дашковська, 2012, с. 22). Аналізуючи сутність та особливості правових дефініцій, науковець сформулювала їхні змістові ознаки: найважливіші характеристики позначуваного поняття, високий ступінь наукового обґрунтування, ясність, опосередкована форма реалізації (Дашковська, 2012, сс. 20–21).

В. Косович подає найхарактерніші ознаки дефініції, наголошуючи на тому, що правники не так часто звертають на них увагу. Науковець зауважує,

що в дефініції має бути подано визначення використовуваного в тексті нормативно-правового акта терміна; воно розкриває зміст поняття, номінованого відповідним терміном; розуміння правового явища, позначених відповідним юридичним терміном, досягається шляхом виділення його основних ознак; законодавець може визначати поняття шляхом опису елементів, що становлять обсяг його дефініції й можуть бути нормативно-правовим приписом чи його частиною, вони є моделлю ознак, властивостей, функцій правових явищ, своєрідною формою вираження автентичного тлумачення, що має загальнообов'язковий характер (Косович, 2013, с. 45).

У студіях із правничої термінології А. Піголкін (Пиголкин, 1990, с. 125) наголошує, що «чітке й зрозуміле пояснення юридичних термінів успішно досягається за максимально чітким та небагатослівним визначенням у нормативних актах». Чіткість та зрозумілість досягається за умови небагатослівного визначення; кожний правничий термін має отримати дефініцію задля уникнення помилок у правозастосовній практиці; термін має отримати визначення в тому нормативно-правовому акті, у якому вжитий уперше (Пиголкин, 1990, сс. 125–126). Дослідник також зосереджує увагу на критеріях, що лягають в основу формулювання дефініції (Пиголкин, 1990, сс. 127–128).

За нашими спостереженнями, ці критерії на практиці часто порушуються. Прикладом можуть слугувати терміни сімейного права *батьки, мати, батько, дід, баба, прабаба, прадід, донька, син, подружжя*, які зафіксовані Сімейним кодексом України, однак їхні дефініції не подаються. Доречним буде зауваження, що визначення цих термінів взагалі відсутні на законодавчому рівні, спроби подати дефініції знаходимо в лексикографічних джерелах або спеціальній юридичній літературі.

А. Піголкін (1990) виділяє головні особливості нормативних дефініцій: правничий термін має отримати лише одне визначення, у якому будуть вміщуватися всі істотні ознаки, що мають правове значення. Поділяють цю думку О. Дашковська (2012) та В. Косович (2013). Правник висловлює думку

про те, що визначення термінів може відбуватися двома шляхами: шляхом узагальненої формули, тобто за допомогою найближчого родового чи видового поняття (цієї ж думки й А. Токарська (2016)), або шляхом казуїстичного перерахування частин або ознак поняття, де перший варіант є більш принагідним, бо не буде обтяжувати законодавчий текст. Підсумовуючи, науковець подає визначення нормативної дефініції, яку розуміє як «норми особливого типу, органічно вміщені у механізм правового регулювання, що визначають його загальні підвалини, організаційні передумови» (Пиголкін, 1990, с. 129).

Зазначений вище аналіз дає змогу зробити висновки щодо дефініції як особливого вияву правової термінологічної норми. Нормативну дефініцію розуміємо як набір певних вимог, яким вона має відповідати, а саме:

- дефініція має бути чіткою та зрозумілою, що досягається за умови небагатослівного визначення;
- максимально кожний правничий термін має отримати дефініцію задля уникнення помилок у правозастосовній практиці;
- дефініція має містити лише істотні ознаки, тлумачення яких мусить бути однозначним;
- визначення повинне фіксувати суттєві видові та родові ознаки терміна;
- дефініція формулюється за допомогою слів, висловлювань та інших термінів, значення яких відомі або більш зрозумілі, ніж значення терміна;
- законодавча дефініція не може містити термін, що визначається;
- взаємопов'язані терміни не можуть визначатися один через інший.

У зв'язку з тим що з кінця ХХ століття науковий дискурс ознаменувався формуванням нових дисциплін, головною рисою яких є синтез кількох наук, базові теоретичні поняття термінознавства (термін, терміносистема, термінологія) почали застосовуватися новою

міждисциплінарною галуззю – юрислінгвістика. Усталилися варіанти цього терміна – *юридична лінгвістика*, *правнича лінгвістика*, що називають науку на межі лінгвістики та юриспруденції, на яку в українському мовознавстві вперше звернув увагу Ю. Прадід (2006, 2011). Польське й російське термінознавство послугується терміном *юрислінгвістика*, або *юридична лінгвістика*, французькі лінгвісти у своїх студіях уживають як синонімічну пару *юрислінгвістика* та *лінгвістика права*.

Як зауважує М. Собешевська (Sobieszewska, 2015, с. 125), «юрислінгвістика – це міждисциплінарний сектор, що з кінця 90-х років минулого століття акумулював багато мовних та міжкультурних знань, необхідних для розуміння права». Ця дисципліна допомагає в розумінні, тлумаченні, інтерпретуванні, а також редагуванні термінів. Гібридний характер юрислінгвістики потребує досліджень крізь призму двох різних перспектив – права й мовознавства. З одного боку, вона розглядає питання з погляду студій над мовами спеціальними, тобто тлумачення текстів права, тлумачення судові, дидактика перекладу текстів права, термінологія права, аналіз дискурсу, структура і семантика текстів права. З другого боку, юрислінгвістика є дуже цікава для правників в аспекті інтерпретації норм права, особливо тоді, коли виявляються помилки в тлумаченні (Sobieszewska, 2015, с. 128).

У сучасному найбільш загальному розумінні «юридична лінгвістика – це міждисциплінарна наука про роль і функції мови в юридичній теорії та практиці» (Прадід, 2006, с. 32). Ширше тлумачення поняття *юридична лінгвістика* подає Ю. Шемшученко: «міждисциплінарна галузь знань про взаємозв'язок мови і права, мовні засоби вираження прав, понять і категорій, мовностилістичні ресурси у сфері прав, комунікації» (ЮЕ онлайн). Конкретизація змісту аналізованого терміна відбувається шляхом деталізації засобів та функцій мови в правовій сфері. М. Голєв (Голєв, 1999, с. 12), говорячи про мову закону, пропонує виокремлювати юрислінгвістику та лінгвоюристику (це підрозділ юрислінгвістики), де об'єктом є взаємозв'язок

мови та закону: відношення мови до закону вивчає юрислінгвістика, а відношення закону до мови – лінгвоюристика. На думку вченого, юридичний аспект мови є предметом юрислінгвістики, мовні аспекти права – лінгвоюристики.

Помітну роль у становленні української юридичної лінгвістики відіграли праці учених-юристів і вчених-лінгвістів, як-от: Н. Артикуци, М. Брицина, С. Вул, Л. Дадерка, Ю. Зайцева, В. Колісника, О. Копиленка, М. Коржанського, С. Кравченка, М. Леоненка, Т. Литвин (Т. Будко), В. Навроцького, М. Панова, О. Підпригори, В. Радецької, З. Тростюк, Є. Харитонова, Л. Чулінди, О. Юрчука (Прадід, 2006, с. 254).

Як об'єкт юридичної лінгвістики Ю. Прадід визначає конкретизацію, поглиблення загальних закономірностей лінгвістичної науки щодо юриспруденції, а предметом юрислінгвістики вважає вивчення ролі та функцій мови й мовлення в юрисдикційному процесі на синохронійному та діахронійному зрізах. Серед найважливіших завдань юридичної лінгвістики вчений називає внормування термінології юридичного дискурсу (Прадід, 2006, с. 136).

Н. Артикуца виокремлює юридичне термінознавство як новий спеціалізований напрям дослідження термінологічно-правового фонду української мови. Об'єктом цієї дисципліни є «природа правового терміна; співвідношення правового явища (денотата), юридичного поняття (сигніфіката) і термінологічної одиниці (мовного знака); способи номінування спеціальних юридичних понять; місце юридичної термінологіки в системі загальнолітературної та спеціалізованої мови; системність термінології права та її дихотомічний характер; загальні параметри класифікації юридичних термінологічних одиниць; генезис, історичний шлях та перспективи розвитку юридичної термінології в українській мові; співвідношення національних і інтернаціональних елементів у терміносистемі права; закономірності й специфіку розвитку термінологічної системи права» (Артикуца, 2007).

Отже, мову права в юридичній лінгвістиці дослідники вивчають не лише в мовознавчому, а й у правовому вимірі, що передбачає застосування низки критеріїв до правничого терміна та його дефініювання. Правова дефініція є елементом юридичної техніки й водночас термінологічної норми й має відповідати як логічним вимогам (відсутність хибного кола; тавтології, включення лише суттєвих ознак), так і лінгвістичним (нормативність, стислість, чіткість, системність).

1.4. Термін і термінологічна норма: кодифікування та внормування правничої термінології

Поняття термінологічної норми постало у зв'язку із загальним поняттям мовної норми. У лінгвістиці мовну норму розуміють як «сукупність найстійкіших традиційних виявів мовної системи, відібраних і закріплених у процесі суспільної комунікації; усталені в певному мовному колективі, свідомо підтримувані і кваліфіковані як зразкові способи усного і письмового передання слів, словоформ та окремих звуків; суворо визначені різновиди лексичної сполучуваності, а також надання переваги у доборі або виборі тих чи тих слів або висловів як відповідних для конкретної мовленнєвої ситуації; систематизована сукупність ознак мови, що сприймається як зразок для всіх мовців» (Загнітко, 2012b, сс. 296–297).

О. Тараненко, аналізуючи нормативні засади української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ століття, доходить висновків, що сучасні норми характеризуються національно-мовними тенденціями, що виявляється в «прагненні до обмежень наслідків іншомовних впливів на структуру української мови й розширення наявності в ній її питомих, органічних елементів» (Тараненко, 2008, с. 159), а також соціально-мовними тенденціями, тобто «прагненням до очищення словникового складу

української мови від мовних залишків минулого», «спрямованістю сучасного українського пуризму насамперед проти впливу тільки однієї з мов – російської, яка сприймається як основна загроза самототожності української мови» (Тараненко, 2008, с. 165).

У контексті загального розуміння особливостей динаміки мови лінгвісти формують наукові уявлення про природу мовної норми загалом та особливостей її вияву в мовленні. Л. Струганець акцентує увагу на тому, що на сьогодні в мовознавстві переважає розуміння норми як системного явища, у зв'язку з чим виділяє дескриптивну та прескриптивну норми, перша з яких «імплікує усі реальні, реалізовані й ті, що реалізуються, можливості цієї мовної системи, які прийняті й репродукуються лінгвосоціумом» (Струганець, 2002, с. 11). Дескриптивна норма обумовлюється лише системою мови і її внутрішніми закономірностями та еволюціонує у процесі зміни, тобто визначається варіантністю (Струганець, 2002, с. 11).

Прескриптивна норма ґрунтується на виборі можливостей, закладених у самій мовній системі й спирається на дескриптивну норму. Окрім того, дослідниця зазначає, що для новітнього лінгвістичного дискурсу важливим є розрізнення імперативної (строго обов'язкової, що не припускає варіантів, тому інші реалізації мовного явища розцінюються як неправильні) та диспозитивної (не строго обов'язкової, а рекомендаційної). Якщо «імперативні норми змінюються разом з мовою», то «диспозитивні – уточнюються, видозмінюються чи відміняються при чергових акціях нормалізації (кодифікації)» (Струганець, 2002, сс. 30–31).

Теоретичне підґрунтя розуміння термінологічної норми закладено в студіях Л. Боярової (2007, 2008), О. Веремчук (2010), Г. Вусик (2005), М. Гінзбурга (2006), А. Д'якова (2000), Т. Кияка (2013), І. Кочан (2008), А. Крижанівської, Л. Симоненко (1987), В. Лавренюк (2016), Б. Михайлишина (1999), С. Овсейчик (2017), О. Радченко (2000), О. Степанової (2014), Ф. Циткіної (1988), О. Черемської (2011). З позицій термінологічної норми дослідники розглядають окремі терміносистеми:

екологічну (Овсейчик, 2017), фітомеліоративну (Петрова, 2016), економічну (Черемська, 2011), архітектури (Кучеренко, 2016), клінічної медицини (Місник, 2002) та ін. Явище нормативності в правничій термінології студіюють О. Шестакова (2017), І. Сушинська (2006).

Доволі чітко роль лінгвістів у процесах унормування термінології визначає Т. Кияк, зводячи її до двох основних функцій: «1) функції спостерігача, фіксатора всіх змін у мові, всіх нових внутрішніх форм і відповідних наявних та нових значень; 2) функції обережного та запопадливого регулятора відношень на двох рівнях: а) між внутрішньою формою та значенням лексичних одиниць для їх чіткішої відповідності, пропонуючи сприйнятливіші варіанти, узгоджуючись із установленою мовною нормою; б) у сфері реалізації лексичних значень у контексті, де внутрішні форми повинні чітко, відповідно до тієї чи тієї мови поєднуватися між собою, узгоджуючись між сферою спілкування, з нормами вживання, вимогами культури мовлення, метою комунікації і т. ін.» (Кияк, 2013, с. 43).

На думку науковця, термінологічна норма хоча й узгоджується з нормами загальнозживаної мови, проте має свої суттєві особливості, що виявляється в «трикутнику динамічних відповідностей між "професійним варіантом норми" (термін В. Даниленко), "нормалізаторською діяльністю" та "вимогами професійної комунікації", всередині якого повинна перебувати "термінологічна норма"» (Кияк, 2013, с. 43).

Розглядаючи термінологічну норму як динамічну теорію, Л. Боярова акцентує увагу, що «1) норма в термінології не повинна суперечити нормі загальнолітературної мови, яку розуміємо як сукупність сталих реалізацій мовної системи, що сприймаються носіями мови як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства; 2) у межах термінологічної мовної норми знаходиться все те, що збігається з нормою в загальнолітературній мові, а також те, що свідомо введено до термінології для вираження спеціального значення» (Боярова, 2007, сс. 43–44).

Науково значущим, на нашу думку, є розуміння дослідницею антиномічності мови як засадничого принципу сучасної лінгвістики. У термінології це має специфічний вияв у внутрішньому розвитку терміносистем: «змінюваність плану вираження термінологічних одиниць стимулюється суперечностями (або антиноміями), властивими мові як феномену» (Боярова, 2007, с. 45). Відповідно термінологічна норма, як і мовна загалом, характеризується антиноміями: «вона конвенційна, кодифікується правилами й нормативними словниками; рухома й варіативна» і тому визначає межі варіативності терміна в українському термінофонді (Боярова, 2007, с. 46). Двоїстість норми, на думку термінолога, має об'єктивний та суб'єктивний характер та виявляється у процесі формування норми в термінології.

Висвітлюючи питання термінологічної норми, Л. Боярова слушно вказує на чинники її формування – сферу функціонування та фіксування. Дослідниця наголошує на кодифікованості термінологічної норми, що «суспільно усвідомлена і зафіксована словниками та іншою спеціальною літературою», «проте кодифікація не завжди відбиває змінення в сучасній лінгвальній реальності» (Боярова, 2008, с. 22). Зміни в мовній нормі потребують періодичного оновлення кодифікації, але зміни в термінологічних нормах випереджають укладання словників. На думку авторки, кодифікація відіграє особливу роль у формуванні термінологічної норми в українських терміносистемах, тобто виконує регулювальну функцію. Проте й до сьогодні лексикографічні джерела фіксують «деякі старі імперативні (обов'язкові) й диспозитивні (варіативні) норми, що спричинює використання їх у сфері функціонування» (Л. Боярова, 2008, с. 28).

Для вивчення термінологічної норми важливою видається розроблена Л. Бояровою періодизація мовного планування термінології в Україні. З урахуванням низки чинників («мовна політика в державі, що певним чином спрямовує розвиток національних терміносистем; мета мовного планування в термінології; критерії нормативності термінологічних одиниць, на які

орієнтуються суб'єкти мовного планування» (Боярова, 2006b, с. 188), дослідниця виокремлює такі періоди:

1) 20-і рр. ХХ ст. – 1933 р. Концептуальними положеннями того часу стали такі: основа кожної терміносистеми – власне національні слова; іншомовні терміни засвоювалися безпосередньо з мови-продуцента; у термінах дотримувалися співвідношення між прийнятою назвою та поняттєвим змістом; основні критерії нормативності мовних форм у термінології – системний та національний; сфера функціонування та сфера фіксування доповнювали одна одну, а «обмежена кількість термінів, запозичених через російську мову і скалькованих з неї» мала виразний характер (Боярова, 2006b, сс. 189–190).

2) 1933–80-і рр. ХХ ст. Провідна тенденція розвитку термінології – це «орієнтування на російську термінологію у всіх галузях її використання, а продуктивний спосіб термінотворення в українській науковій мові – калькування» (Боярова, 2006b, с. 191). Для встановлення норми пропонувалися статистичний критерій та критерій відповідності системі російської мови.

3) 90-і рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. – період відновлення і встановлення української ідентичності термінів, нормалізаторської роботи, що полягає в розробленні рекомендацій щодо творення й використання термінів, а також у кодифікуванні пропонованих термінологічних одиниць. Однією з провідних ознак для сучасної термінології залишається те, що у сфері функціонування залишається велика кількість ненормативних одиниць, а сфера фіксування є єдиною визначальною для встановлення термінологічної норми (Боярова, 2006b, с. 193).

Слушною є думка О. Черемської про те, що термінологічне внормування дає змогу «уникнути можливості сприймання або ствердження, що поняття пробуджує фальшиве уявлення, що використовується багато визначень до одного поняття або багато понять для позначення одного терміна, що в обіг пускається або неправильно

сформульоване позначення, або те, що з часом стало застаріле» (Черемська, 2011, с. 6).

Для формування наукових поглядів на чинність норми в термінології конструктивним є зауваження С. Овсейчик (2017) щодо нормативності як форми терміна, так і його змісту, тобто норма в термінології – це правильність утворення й уживання термінів. Але, за твердженням дослідниці, термінологічна норма останніх десятиліть характеризується розхитуванням мовностилістичних та правописних норм на всіх її рівнях (Овсейчик, 2017, сс. 18–19).

Прагнення науковців усебічно осмислити явище термінологічного внормування зумовлює виділення різних його критеріїв. Зокрема, А. Крижанівська, Л. Симоненко (Крыжановская, Симоненко, 1987) виокремлюють лінгвістичний, поняттєвий та логічний аспекти внормування термінів, що насамперед зумовлено потребою виробити критерії відмежування терміна від не-терміна, оскільки термін є специфічним мовним знаком. Якщо поняттєву нормативність науковці визначають через специфіку співвідношення дефініції терміна з відповідним поняттям, реалією (Крыжановская, Симоненко, 1987, с. 18), то логічну нормативність вбачають у класифікаційних ознаках терміна як елемента певної ієрархічної побудови (Крыжановская, Симоненко, 1987, сс. 20–21). Дослідниці визначають нормативний термін «як спеціальне найменування з галузі науково-технічної чи практичної діяльності, що функціонує у галузі професійного спілкування та є компонентом сучасної науки, спеціальної класифікаційної системи» (Крыжановская, Симоненко, 1987, с. 21).

Виходячи з такого ж розуміння нормативності в терміносистемі, О. Веремчук подає розгорнуту дефініцію нормативного терміна: «це мовна одиниця, яка є компонентом спеціальної класифікаційної системи (логічний аспект нормування) і на рівні дефініції реалізує симетрію “мовний знак (слово) – поняття” (понятійний рівень норми), а також відповідає орфоепічній, акцентуаційній, лексичній, граматичній, орфографічній нормі»

(Веремчук, 2010, с. 15). На думку дослідниці, основними критеріями нормативності є системність, поняттєва співвіднесеність, дефінітивність, відповідність національній системі мови; до додаткових належать критерії контекстуальної стабільності, однозначності, стислості й точності, а також стилістичної нейтральності (Веремчук, 2010).

Отже, у сучасній лінгвістиці термінологічну норму розуміють як комплексне явище, що ґрунтується на загальномовній нормі й водночас конкретизується з огляду на формально-змістову та функційну специфіку терміна.

Звертаючи увагу на правничу термінологію, наголосимо, що достатньо невелика когорта лінгвістів приділяє увагу питанням термінологічної норми правничої терміносистеми: Н. Артикуца (2008а, 2008b, 2009), І. Кочан (2008), С. Миронюк (2014), І. Сушинська (2005), С. Шестакова (2017). Дещо активніше студіюють зазначену проблему правники: П. Балтаджи (2008), Г. Васильєва (2001), В. Ватрас (2014), С. Зархіна (2005), О. Кушнарєва (2015), А. Токарська (2016), Р. Пащук, А. Скорофатова, Г. Васильєва (2011), Л. Чулінда (2003, 2005), Ю. Шепель, О. Шкурко (2016) та ін. Проте треба наголосити, що дослідження лінгвістів та правників відбуваються в різних напрямках: якщо мовознавці вивчають термінологічну норму, зазначаючи про те, що мова права є одним з порушників зазначених норм, формулюють шляхи подолання недотримання термінологічних норм, постулюють потребу кодифікування правничої термінології в словниках та іншій спеціальній літературі, то наукові інтереси правників обертаються навколо кодифікування правничої термінології на законодавчому рівні, проблем правничої дефініції та встановлення вимог до неї, характеристики мови права як першоджерела функціонування правничого терміна.

Термінологічна норма в правничому дискурсі – це складний комплекс наукових понять, у який уміщується система структурно-мовних типів норми, єдиних для термінологічної та літературної норм. Провідною ознакою правничої термінологічної норми є кодифікація, що забезпечується крізь

призму лінгвістичного та юридичного дискурсів. Дефініція в правничому терміні, що є засадничою для тлумачення правової норми, має постати одним з елементів термінологічної норми в юриспруденції. При цьому кожна дефініція терміна мусить відповідати певним критеріям (бути чіткою та зрозумілою, тобто небагатослівною; кожний правничий термін має отримати дефініцію; дефініція має вміщувати в собі лише істотні ознаки; законодавча дефініція не може містити термін, що його визначає), тобто бути нормативною за своєю суттю.

Аналізуючи наукові джерела щодо термінологічної норми субмови права, слід підкреслити дуалістичний підхід дослідників до розуміння поняття кодифікації. Справа полягає в тому, що коли термін *кодифікація* потрапляє в лінгвістичний дискурс, то його розуміють як «систематизацію мовних явищ у словниках, граматиках, довідниках з культури мови, що орієнтують мовців на взірцеву літературну мову, дотримання установленної мовної норми» (Українська мова: Енциклопедія, 2004, с. 260). Якщо цей термін функціонує в правничому дискурсі, то його визначають як «спосіб упорядкування законодавства, забезпечення його системності та узгодженості; одна з форм систематизації законодавства, в процесі якої до проекту створення акта включаються чинні норми і нові норми, які вносять зміни в регулювання певної сфери суспільних відносин» (ЮЕ 2001 р., с. 139) або «найбільш складну форму систематизації законодавства, діяльність компетентних органів, спрямована на якісну (як зовнішню, так і внутрішню) переробку чинного законодавства шляхом узагальнення систематизованих актів, виокремлення з них найбільш значимих положень і принципів, усунення повторів, неточностей, прогалин, суперечностей» (ЕЦПУ 2009 р., с. 431).

Окрім того, розглядаючи кодифікування як елемент удосконалення законодавчої бази, деякі правники все ж таки через поняття кодифікації вводять поняття *юридична, законодавча, кодифікаційна техніка*, елементом якої є мова права, а разом з нею і юридичні терміни. Проте це лише вказівки

на правничі терміни, що потребують удосконалення, а не пропозиції щодо уніфікування зазначеної термінології. Наприклад, Є. Погорелов фіксує, що одним з елементів кодифікування законодавства є «забезпечення техніко-юридичної досконалості, уніфікації і мовної (насамперед термінологічної) узгодженості законодавчих актів» (Погорелов, 2012, с. 53).

Питання кодифікаційного процесу правничої термінології набуло особливої актуальності після отримання Україною незалежності, коли «радянська юридична термінологія» припинила задовольняти потреби законотворчого процесу. Одними з перших, хто почав активно приділяти увагу питанням кодифікування правничої термінології, стали Ю. Зайцев (1994, 1996, 1997) та С. Головатий, І. Усенко (1995), праці яких щодо кодифікаційного процесу субмови права й на сьогодні не втратили актуальності. Так, Ю. Зайцев (1994, 1996, 1997) у низці досліджень зауважує про те, що однією з причин недосконалості української правничої термінології є багатолітня залежність від російської субмови права, а вироблення автентичних правових актів є головною метою всіх термінологічно-мовних робіт. Окрім того, згадані правники в межах «Української комісії з питань правничої термінології» (існувала з 1995 до 2000 рр.) розробили термінологічні нормативи, що стали відправною точкою для кодифікаційного процесу мови права. Ю. Зайцев (1997) подав список термінів із пропозицією вживати їх у мові права обов'язково, тобто це ті терміни, що відповідають нормам української літературної мови. До того ж науковець запропонував типологію труднощів терміновживання, що хоча й стосується термінів цивілістики, проте є актуальною й для інших галузевих терміносистем, серед яких слід зазначити такі: «чинні терміни, що неточно відтворюють відповідні поняття; безпідставні запозичення з інших мов, передовсім з російської; термінологічні синоніми, а також одиниці, близькі за визначенням, але не диверсифіковані за сферою та особливостями вживання; багатозначні терміни та омоніми; одиниці, які за своєю побудовою

не відповідають загальним принципам термінотворення» (Зайцев, 1997, сс. 101–102).

За твердженням Г. Васильєвої (2001), кодифікаційний аспект термінології українського права – одне з найважливіших завдань сучасного етапу її формування, тому що завдяки цьому процесові вдосконалюються законодавчі тексти, замінюються неточні або застарілі терміни, довгі й інколи суперечливі визначення, незрозумілі словесні конструкції, уточнюється й конкретизується семантика правничих термінів. Потреба кодифікування юридичного термінофонду, на думку дослідниці, не виникає сама по собі, цей процес має кілька підстав: відсутність загальновизнаної норми в галузі права, тобто «паралельно застосовуються, часом навіть у межах одного тексту, кілька термінів для характеристики того самого поняття; не завжди доцільне залучення до правничої мови слів загальнономовних» (Васильєва, 2001, с. 127); неврахування або недостатнє врахування власних мовних традицій; використання без необхідності запозичень з інших мов, що суперечить загальним вимогам мови законів. З огляду на це мовознавець висуває кілька вимог до мови права: точність, зрозумілість, лаконічність, конкретність, прозорість (Васильєва, 2001, с. 128). Проте залишається незрозумілим, що авторка мала на увазі під критерієм прозорості стосовно правничої мови. Напевно, підставою було розуміння того, що термін, термінологічна конструкція або й законодавчий і науковий правничий текст має сприяти однозначному тлумаченню, тобто не повинно виникати двозначності в трактуванні тієї чи тієї норми або терміна.

На підставі проведеного аналізу поняття *кодифікація* констатуємо, що в дослідженні галузевої термінології мови права, зокрема й термінології сімейного права, у його розумінні слід убачати поєднання двох дискурсів: лінгвістичного – як способу закріплення правничих термінів у словниках та спеціальній юридичній літературі, та правничого – як способу вдосконалення законодавства за допомогою юридичної техніки, одним з елементів якої є правничий термін.

1.5. Варіантність у термінології

Питання варіантності терміна на сьогодні привертає дедалі більшу увагу лінгвістів. Цінні спостереження й узагальнення щодо природи термінологічної варіантності та особливостей її вияву в різних галузевих терміносистемах містяться в наукових розвідках Л. Боярової (2006а, 2016), О. Бурковської (2015), Т. Кияка (2013), І. Кочан (2008), І. Голубовської та ін. (2016), Р. Попович, О. Вакуленко (2004), Л. Малевич (2012), І. Ментинської (2015), С. Овсейчик (2017), О. Радченко (2000), Е. Неженець (2003) та інших.

Відповідно до розуміння термінологічної норми дослідники трактують варіантність крізь призму прескриптивної та дескриптивної або імперативної та диспозитивної норм. Важливими для розуміння поняття варіантності вбачаємо погляди Л. Боярової (2016, с. 44), яка зауважує, що одними з головних чинників термінологічної норми є динамічність та варіантність, остання полягає в «модифікації форми в межах одного номіната». Терміни-варіанти дослідниця розуміє як «спільнокореневі мовні одиниці з однаковим планом змісту, що мають певні відмінності у плані вираження» (Боярова, 2006, с. 23). Мовна система дає можливості для номінування спеціальних понять, бо норма так чи так накладає певні обмеження для використання мовних ресурсів. Змінення плану вираження термінів можуть відбуватися на акцентуаційному, фонематичному, словотвірному, граматичному рівнях у межах того самого плану змісту.

О. Радченко наголошує: «якщо в термінології одна одиниця плану змісту має кілька одиниць плану вираження, виникає проблема мовної норми і варіантності», і висловлює думку щодо релевантності варіантності в термінології, бо «не завжди одне наукове поняття співвідноситься з однією мовною одиницею» (Радченко, 2000, с. 14). Дослідниця пропонує виділяти терміни-варіанти на підставі таких ознак: «1) збіг сигніфікатів

термінологічних одиниць; 2) збіг денотатів (якщо вони є); 3) спільна коренева частина знакової форми цих одиниць; 4) подібність морфолого-словотворчої структури; 5) відсутність додаткового інформативного навантаження у термінів-варіантів» (Радченко, 2000, с. 15).

На думку О. Бурковської (2015, с. 53), варіантність передбачає зовнішню (формальну) видозміну терміна без зміни його значення. І. Ментинська (2015, с. 69) пропонує розуміти як варіанти «тотожні значенням фонетичні, морфологічні й орфографічні різновиди спільнокореневих слів, а також повні і короткі форми слів і словосполук».

Дещо інший погляд на природу варіантності має Е. Неженець (2003). Вона наголошує, що дослідники виділяють два типи варіантності – формальну (характеризується відносною стабільністю значення відповідних одиниць за різнорідних модифікацій їхньої форми), дослідження якої провадяться через поняття дублетності, синонімії, об'єднання всіх виявів варіювання форми термінів загальним поняттям рівнозначності, варіативності, та семантичну (перетворення семантики мовної одиниці за констатації її форми), яка здатна змінювати обсяг свого значення, мати постійно або набувати в умовах певного контексту вторинних значень, проте зберігати матеріальну форму та тотожність семантики (Неженець, 2003, сс. 5–6). За основу типологічного опису варіантності термінів дослідниця бере парадигматичну класифікацію, що «виходить з початкового розмежування *омореферентних* (таких, що розрізняються лише планом вираження при збігові денотатів та референтів) та *парареферентних* (таких, що співвідносяться з одним денотатом, але з різними референтами та знаками) варіантів термінологічних одиниць» (Неженець, 2003, сс. 7–8).

Лексична пара оmoreферентних варіантів може утворюватися між складеним терміном та абрєвіатурою, складеним терміном та складноскороченим терміном, складеним терміном та терміном-універбом, між двома складеними термінами, останній з яких є модифікованим компонентом. Між парареферентними лексичними варіантами дослідниця

встановлює однотипні (слово-слово, словосполучення однакової структури) та різнотипні (просте та складне слово, слово-словосполучення, словосполучення різної структури) структурні різновиди. Окрім того, існує мішаний тип варіантних рядів, коли до його складу входять омореферентні та парареферентні одиниці різної структури (Неженець, 2003, сс. 8–9). Поділ на омореферентні та парареферентні варіанти англійських юридичних термінів здійснив у своїй розвідці також В. Соловій (2013, с. 230).

Розглядаючи термін у єдності його змісту та форми й устанавлюючи всі можливі їхні модифікації, науковці виокремлюють кілька типів термінів-варіантів. Р. Попович та Л. Вакуленко обґрунтовують думку про формальні, семантичні та номінативні варіанти. Семантичні варіанти терміна – це «варіювання його плану змісту при тотожності плану вираження, що є результатом вторинної номінації в межах однієї й тієї ж терміносистеми» (Попович, Вакуленко, 2004, с. 215), відповідно семантичний інваріант – набір спільних сем, що входять у кожен із варіантів, який формує внутрішньослівну парадигму терміна. Формальні варіанти вчені пропонують розглядати як «варіювання його плану вираження при тотожності плану змісту, до яких відносимо фонетичні та граматичні модифікації одного й того ж терміна. Такі модифікації не порушують тотожності термінологічної одиниці, а інваріант на базі якого виділяються формальні варіанти, знаходиться в плані вираження терміна» (Попович, Вакуленко, 2004, с. 215). Номінативні варіанти належать до міжрівневих, що в науковій літературі також називають ономасіологічними варіантами, паралельними найменуваннями, омореферентними назвами, дублетними номінаціями (Попович, Вакуленко, 2004).

У контексті розрізнення типів термінів-варіантів дискусійною лишається проблема залучення до варіантів термінів-синонімів, спосіб її розв'язання залежить від вузького або широкого розуміння варіантності. У вузькому розумінні варіантність полягає в «частковій модифікації того самого мовного знака, яка характеризується тотожністю значень і не порушує

тотожності знака самому собі» (Кочан, 2008, с. 14). За такого підходу синоніми перебувають поза межами варіантності. Наприклад, вузького розуміння варіантності дотримується О. Чуєшкова (2002, сс. 146–147), яка вважає синонімами різнокореневі терміноодиниці (семантичне явище), а термінами-варіантами фонетичні, морфологічні, акцентні модифікації спільнокореневих слів-термінів та синтаксичні модифікації словосполучень (структурне явище). У широкому розумінні варіантність – це «множинність засобів вираження того самого значення» (Кочан, 2008, с. 14), тому синоніми також можна вважати варіантами плану вираження терміна.

Отже, відношення між синонімією та варіантністю визначають по-різному: якщо одні науковці вважають явище синонімії ширшим порівняно з варіативністю, то інші припускають, що, навпаки, варіативність ширша за синонімію. Окрім того, існує ще один підхід, за якого «синонімія і варіативність термінів трактуються як явища, не пов'язані між собою родовидовими відношеннями» (Голубовська та ін., 2016, с. 7). У цитованому вище дослідженні науковці узагальнюють погляди дослідників на явище термінологічної варіантності й пропонують типологію, що враховує принципово відмінні вияви варіантності: формальну та семантичну. На сьогодні в українській лінгвістиці «найбільш вивченою є формальна варіативність, яка має місце при позначенні одного поняття (сигніфіката, концепта) двома чи більше одиницями – від найбільш фонетично подібних позначень до позначень з абсолютно відмінною фонетичною формою» (Голубовська та ін., 2016, с. 7).

Формальне варіювання стосується як синтетичних, так і аналітичних (двокомпонетних і більше) термінів. В однослівних термінах воно виявляється як на рівні спільнолексемних термінів (акцентуаційні, орфографічні, словотвірні, морфологічні), так і різнокореневих (різнолексемних) термінів, тобто синонімів-варіантів, окрім того, існує синтаксичне варіювання (слово-термін – словосполучення-термін). Варіювання багатоконпонентних термінів може стосуватися як одного, так і

більше його складників – залежно від цього відмінність між складеними термінами може виявлятися більшою або меншою мірою. Як зауважують науковці (Голубовська та ін., 2016, сс. 8–12), за ступенем подібності варіантні терміни розподіляються в такому порядку: а) варіанти з максимальною подібністю, але неоднаковою кількістю компонентів внаслідок опущення одного з них; б) варіанти, що мають однакові опорні слова; в) варіанти, що позначають загальноприйняті аббревіатури; г) варіанти з різними опорними словами. Семантична варіантність терміна виявляється у випадках полісемії в межах однієї терміносистеми (Голубовська та ін., 2016, сс. 8–12).

У контексті всього сказаного наголосимо на тому, що варіантність є природним виявом існування окремих термінів на певному етапі розвитку терміносистеми, яка формується за імперативними і диспозитивними нормами. У спеціальній лексиці варіантність більш виражена на формальному рівні, ніж на семантичному. З погляду особливостей репрезентації певного наукового поняття синоніми припустимо розглядати як вияв варіатності плану вираження.

Висновки до розділу 1

У сучасному термінознавстві термінологія є об'єктом як традиційних (нормативного та функційного) підходів, так і новітніх, що формуються в межах соціокогнітивного (когнітивного, когнітивно-дискурсивного, когнітивно-комунікативного) напряму аналізу. Кожен з них розробляє низку вимог до розуміння сутності терміна й терміносистеми як ключових одиниць цієї лінгвістичної галузі. Загалом термінознавство ХХІ століття – це стратегія на багатоаспектне вивчення термінів.

У дослідженні виходимо з розуміння термінології як сукупності терміносистем певної мови, а терміносистему – як певну ієрархічно впорядковану сукупність термінів, що виявляє себе в межах усієї

національної термінології (систему систем) або ж окремої галузевої лексики. Одним з виявом упорядкованості терміносистеми є наявність у ній термінологічних груп – *сукупності термінів, поєднаних на підставі однієї спільної теми, які репрезентують фрагмент позамовної дійсності.*

Термін – це мовна одиниця спеціальної сфери вживання, яка є словесним позначенням наукового поняття, має закріплене дефініцією термінологічне значення, що є семантичною основою відповідного поняття й реалізується в межах певного термінологічного поля.

Правничий термін – це слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя й має визначення (дефініцію) у юридичній літературі (законодавчих актах, юридичних словниках, науково-правових працях). З огляду на специфіку об'єкта дослідження, лінгвістичні й логічні детермінанти правничого терміна є визначальними для розуміння природи впорядкованості аналізованої терміносистеми.

Провідним чинником правничої термінологічної норми є кодифікування крізь призму лінгвістичного та юридичного дискурсів, що забезпечує комплексний підхід до цього поняття. Дефініція правничого терміна, яка є засадничою для тлумачення правової норми, має постати одним з елементів термінологічної норми. При цьому кожна дефініція терміна мусить відповідати логічним та лінгвістичним критеріям.

Відбір одного з варіантів термінів, що не має відхилень від мовних норм та своїми дефінітивними ознаками задовольняє потреби юридичного дискурсу, є природним на шляху до їх кодифікування.

Основні положення першого розділу відбито в одноосібних публікаціях дисертантки (Ус, 2018а; Ус, 2018с); апробовано на Міжнародній науковій конференції «Ідеї Харківської філологічної школи в парадигмах сучасного гуманітарного знання: традиції і новаторство» (Харків, 19-20 жовтня 2017 р.)

РОЗДІЛ 2

ТЕРМІНОЛОГІЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА

В ДІАХРОНІЙНОМУ АСПЕКТІ: ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК

У сучасній юриспруденції сімейне право належить до самостійної галузі права, хоча нещодавно розглядалася як одна з підгалузей цивільного права, яка характеризується певною окремішністю, зумовленою «особливостями відносин, які регулюються нормами сімейного права, та своєрідністю засобів їх правового регулювання» (Сімейне право України, 2011).

Сімейні відносини, що регулюються цією приватно-правовою галуззю, «характеризуються спільними ознаками, що дає підстави розглядати їх як цілісне утворення в загальній системі суспільних відносин» (Сімейне право України, 2011). До них належать відносини, які виникають між членами сім'ї, а також особами, які пов'язані між собою певними сімейними правами та обов'язками. Предмет сімейного права становлять шлюбні відносини, особисті та майнові відносини між членами сім'ї та між іншими родичами, а також відносини, які виникають у зв'язку із влаштуванням дітей, позбавлених батьківського піклування. Усе це зумовлює особливості наповнення поняттєвої системи сімейного права та взаємодію між її складниками.

2.1. З історії формування українського сімейного права

Термінологія сімейного права – один з найдавніших шарів спеціальної лексики української мови, яка виявляє надзвичайну історичну тяглість: її

гене́за сягає звичаєвого права Київської Русі. Із запровадженням християнства шлюбно-сімейні відносини почали регулюватися нормами церковного права, зафіксованими в статутах князів Володимира і Ярослава (Гончаренко, 2013, с. 41).

Найважливішим джерелом термінології сімейного права означеної доби є «Руська Правда». За свідченням І. Терлюк, ця історична пам'ятка не містила спеціальних статей, які б регулювали сімейні відносини, але стаття 1 Короткої редакції дає змогу твердити, що на той час уже було відоме поняття *родичі*, яких поєднували право й обов'язок кровної помсти, та *шлюб*, правовими ознаками якого були *волевиявлення сторін, згода наречених, батьків і відсутність кровної спорідненості* (Терлюк, 2003, с. 32). Досить розвинений був інститут опіки, який полягав «у збереженні майна малолітніх дітей і передачі його дітям із досягненням повноліття» (Терлюк, 2003, с. 33). Опікун призначався батьком за життя або органами влади з кола найближчих родичів, а майно, що належало малолітнім дітям, передавали опікунові при свідках (Терлюк, 2003, с. 33).

За часів Великого Князівства Литовського (XVI ст.) у сімейному праві закріпилися поняття особистих та майнових відносин, що виникали на підставі родинних зв'язків або шлюбу, укладення якого передбачало кілька етапів: оглядини, сватання, заручини, вінчання, весілля (Гончаренко, 2013, с. 59). У XVII ст. сімейні відносини регулювалися звичаєвим правом та церковними нормами. Звичаєве право встановлювало шлюбний вік, заборону на шлюб між родичами прямої лінії спорідненості до восьмого коліна та по боковій лінії до четвертого коліна. Відомим на той час було правове явище *шлюбний контракт*, про що зазначає В. Гончаренко (2013, с. 171).

У середині XVIII століття був укладений проект зводу законів Гетьманщини XVIII століття, «Права, за якими судиться малоросійський народ», що «став результатом майже 15-річної напруженої праці кращих правників Гетьманщини і акумулював у собі випробувані життям здобутки вітчизняної правової думки» (Права, за якими судиться, 1997, с. 7). Це ще

один історичний документ, який відображає формування сімейного права (глави 10–11).

Характеризуючи українське шлюбно-сімейне право першої половини ХІХ століття, В. Гончаренко (2013, с. 249) наголошує на тому, що воно регулювалося Зводом законів Російської імперії 1835 року. Звід законів кодифікував російську термінологію сімейного права, який був чинним до початку ХХ століття.

Початок ХХ століття для України – це історично складний етап у формуванні державності. З одного боку, західні землі України перебували під владою Австро-Угорської імперії, з другого боку, схід України був під владою російського монарха до 1917 року. Усе це спрямовувало розвиток тогочасної української правничої термінології у двох річищах: «східному» (детальний аналіз поданий у наступних параграфах), що творився під тиском російської мови; «західному» – сформованому на ґрунті впливів німецької та польської мов.

Докорінні зміни в становленні державності України в 20-х роках ХХ століття та розвиток її політичного устрою зумовили формування нових правових норм, зокрема й тих, що регулюють сімейні відносини. У цей час прийнято декрети Раднаркому України «Про організацію відділів записів актів громадянського стану», «Про громадянський шлюб та про ведення книг актів громадянського стану», «Про розлучення». У 1926 році прийнято Кодекс про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану. Цьому документові передувала інша його редакція. Г. Лаврик (2006) зазначає, що Кодекс законів УСРР «Про акти громадянського стану, про шлюб, сім'ю та опіку» був опублікований у липні 1919 року за підписом наркома юстиції УСРР О. Хмельницького в газеті «Известия Киевского Совета рабочих депутатов». Цей документ, який «являв собою технічно дуже вдалу переробку російського кодексу 1918 року й був побудований на тих же основах, що й кодекс РСФРР», фактично не набув чинності (Лаврик, 2006, с. 112).

В Україні Кодекс законів про акти громадянського стану, про подружжя та опіку був затверджений Декретом РНК УРСР у липні 1919 року і складався з трьох книг: «Про акти громадянського стану», «Про подружжя та родину», «Про опіку». Проте він не став чинним через військові події в країні (Червоний, 2005, с. 43). В. Маслов, А. Пушкін (1982) відзначають, що 1919 року в Україні розгорнулася робота зі складання сімейного кодексу, а в серпні робота була майже завершена й кодекс готувався до опублікування. За кілька днів до тимчасової евакуації уряду кодекс був опублікований у «Киевских известиях» (Маслов, Пушкін, с. 36).

Отже, державницькі процеси в Україні 20–30-х років ХХ століття активізували законотворчу діяльність, що охопила й родинне право. Особливості термінотворення в галузі сімейного права від 10-х років ХХ століття й до сьогодні природно розглядати в контексті розвитку національної термінології, що залежав від проваджуваної мовної політики.

Ми пропонуємо періодизацію формування та розвитку української термінології сімейного права в зазначене століття з урахуванням таких мовних і позамовних чинників: склад термінолексики, що вживається в цій галузі приватного права; розвиток національної термінології в умовах мовної політики держави; особливості фіксування лексики сімейного права у фахових словниках, законодавчих актах та фундаментальних правничих працях.

Становлення аналізованої терміносистеми відбувалося в кілька етапів, що відображають загальні тенденції в українському правничому термінотворенні. Такими етапами є:

- 10–20-і роки ХХ століття;
- 20-і – перша половина 30-х років ХХ століття;
- друга половина 30-х – 50-і роки ХХ століття;
- 60–80-і роки ХХ століття;
- 90-і роки ХХ ст. – 10-і роки ХХІ століття.

2.2. Термінологія українського сімейного права 10-х років XX століття – 10-х років XXI століття

2.2.1. Термінологія особового права 10–20-х років XX століття

Однією з перших у загальноукраїнському правничому дискурсі є монографічна студія знаного українського правознавця Станіслава Севериновича Дністрянського (1919) «Цивільне право» (том 1), що вийшла друком 1919 року у Відні (далі – ЦП 1919 р.). Ця праця містить багатий матеріал для вивчення української спеціальної лексики сімейного права в діяхронійному аспекті. У передмові автор відзначає, що «головною основою лишають ся постанови колишнього австрійського права, тому видання цивільного права Української Народної Республіки на землях давньої Австрії є майже в усіх постановах перекладом австрійських законів на українську мову. Лише виїмково приходять під розвагу закони і розпорядки Української Народної Республіки, видані на українській мові» (Дністрянський, 1919, с. IV).

Передмову до студії можна розглядати як своєрідне пояснення принципів, згідно з якими автор перекладав правничі тексти. С. Дністрянський відзначає, що в процесі перекладу з німецької мови нормативно-правових актів він зважав на вимоги української мови: «користувався скарбницею літературної мови наддністрянської України, зберігаючи притім увесь научний добуток австрійської України з останніх десятирок літ», «перекладав скрізь самостійно, щоби зберігти єдність стилю й річи» (Дністрянський, 1919, с. IV). Правник зауважує, що він не орієнтувався на сталі правничі вислови, якими послуговується широке правниче коло, тому що часто вони є помилковими, а намагався перевіряти, наскільки вони погоджуються «з духом народньої мови» (Дністрянський, 1919, с. IV). С. Дністрянський наголошує, що через відсутність деяких

готових висловів в українській мові він мав «утворити їх з народнього коріння та на народній почві», частково мав «переймити поодинокі слова з чужих мов, оскільки такі вислови добули собі право горожанства в цивілізованому світі» (Дністрянський, 1919, с. V). Усе це мусив робити правник у зв'язку з тим, що «українська правнича термінологія ще не усталена» (Дністрянський, 1919, с. V).

Для позначення сфери родинно-шлюбних відносин С. Дністрянський уживає термін *особове право*, що обіймає першу частину розвідки. Цей термін стосується чотирьох «головних діл»: «Права, що доторкають особистих прикмет та відносин» (§ 15–43); «Право подружжя» (§ 44–136); «Права між родичами й дітьми» (§ 137–186); «Опіки і курателі» (§187–284).

Терміноодиниці особового права, вилучені з тексту зазначеного розділу, розглядаємо як мікрополе, що входить до макрополя термінології тодішнього цивільного права. Зібраний фактичний матеріал дає змогу виокремити сім терміногруп (далі – ТГ):

1. ТГ «Державні та урядові установи»: *власні громадські власти* (с. 31); *добродійні фундації* (с. 74); *заклад чи товариство для охорони або старівлі над дітьми* (с. 60); *заклади божевільних* (с. 89); *заклади для убогих* (с. 74); *краєва політична власть* (с. 56); *курательний суд* (с. 65); *окружний уряд* (с. 31); *опікунча рада* (с. 94); *опікунчий суд* (с. 60); *повітові політичні власти* (с. 31) (ЦП 1919 р.).

2. ТГ «Коло осіб, правовідносини яких регулюються особовим правом»: *батьківська баба* (с. 68); *батьківські діди* (с. 49); *близький старший* (с. 68); *внук* (с. 55); *діди по матірній стороні* (с. 49); *дядина* (с. 24); *дядько* (с. 24); *жінка* (с. 23); *найблизчий рідняк* (с. 68); *потомки* (с. 62); *правесний батько* (с. 21); *правесні родичі* (с. 62); *подруг матері* (с. 56); *рідня* (с. 24); *рідняк* (с. 19); *чоловік* (с. 23) (ЦП 1919 р.).

3. ТГ «Подружжя»: *відступити від заручин* (с. 20); *звільнення від перешкод подружжя* (с. 30); *книга вінчань* (с. 29); *особи різного пола* (с. 19); *подруги* (с. 23); *подружитися* (с. 20) – *заклучити подружжя* (с. 20);

подружній договір (с. 19); подружня повиність (с. 23); розправа про неважність подружжя (с. 34) (ЦП 1919 р.).

4. ТГ «Розлучення»: *відмеження майна (с. 38); зносити ся особисто з дитиною (с. 48); зривати самовільно подружню сполуку (с. 33); куратор для розводів (с. 39); мирово полагодити спори (с. 41); неважність подружжя (с. 34); письменна посвідка (с. 36); повне розв'язання подружного зв'язку (с. 24); подружня розлука (с. 36); примирення (с. 36); розведені подруги (розведені) (с. 41); розводний листок (с. 45); розлучити ся (с. 36); удержання дітей (с. 41); шкідливі наслідки розлуки (с. 36) (ЦП 1919 р.).*

5. ТГ «Усиновлення»: *взяти у прийми (с. 61); вибірна мати (с. 61); вибірний батько (с. 61); вибірні родичі (с. 61); дістати власні діти (с. 62); дозвіл подруга (с. 61); дозвіл правесного батька (с. 62); кривджений (с. 60); особи, що не мають старівлі батька (с. 64); подружена особа (с. 61); приймаюча особа (с. 61); старівля (с. 64); старівники (с. 63); усиновлення (с. 62) (ЦП 1919 р.).*

6. ТГ «Опіки й курателі»: *виживлення (с. 75); затаювати нездатність до опіки (с. 69); зрілий малоліток (с. 82); карний засуд (с. 65); корисна управа майна (с. 65); куратор (с. 6); майно сироти (с. 75); незасібні піклуванці (с. 7); опіка (с. 64); опікуванець (с. 72); опікун (с. 62); опікунка (с. 72); опікунство (с. 70); опікунче та курательне присудництво (с. 89); опікунчий чин (с. 6); переймити опіку (с. 68); пригоже виховання сироти (с. 65); сирота (с. 65); співопікун (с. 72); справник (с. 89); судова старівля (с. 89); установити опікуна (с. 65) (ЦП 1919 р.).*

7. ТГ «Права між родичами й дітьми»: *батьківська власть (с. 49); видатки на злоги (с. 57); виховання дітей (с. 48); заключити зобов'язання (с. 51); книга народин (с. 56); книга хрестин (с. 56); правесне походження (с. 47); правесні діти (с. 47); привілеї родичів (с. 56); прикмети первородства (с. 54); родова назва матері (с. 56) (ЦП 1919 р.).*

На наш погляд, до особової термінології належать, окрім вузькогалузевих, і загальноправничі терміни (*в'язень (с. 89); праведний*

посідач (с. 89); *присилити приневольними мірами* (с. 65); *судове опечатання* (с. 75); *судове сповіщення смерти* (с. 89)), медичні (*божевільні (умова недуга)* (с. 11); *глухонімі* (с. 89); *досвідний лікар; хірург* (с. 35); *дурнуваті (умова слабкість)* (с. 89); *заразливі недуги* (с. 22); *надуживання нервових отруй* (с. 89); *неміч невилічима* (с. 23); *пристрасть п'янства* (с. 89); *часова неміч* (с. 23)); терміни карного права (*в'язень* (с. 89); *засісти ся на життя подруга* (с. 25); *тілесні засідки на здоровля* (с. 40); *тілесна кара* (с. 46)) та фінансової справи (*готівка* (с. 77); *довжні листки* (с. 76); *заплата довгів* (с. 77); *капітал* (с. 75); *покласти на відсотки в публічних касах* (с. 77); *правдива вартість* (с. 77); *оцінкова ціна* (с. 77) (ЦП 1919 р.).

Однією з особливостей аналізованої термінології є використання розмовної та діалектної лексики (*дурнуваті* (с. 11); *злі обичаї* (с. 22); *наглячи випадки* (с. 31); *непоборима відраза* (с. 40); *повитуха* (с. 35); *покривджений* (с. 10); *скажені* (с. 11); *дідична пайка* (с. 68); *зносити ся тілесно* (с. 55); *найди* (с. 65) (ЦП 1919 р.)), що відображає початкові процеси формування спеціальної лексики сімейного права. Ця ж тенденція простежується і в існуванні термінологічних варіантів – граматичних (*подруг – подруж – подружя*) та словотвірних (*марнотратник – марнотравець*). Окрім того, спостерігаємо синонімію синтетичного та аналітичного термінів (*движимости – движиме майно, подружитися – заключити подружя, приймак – вибірна дитина, розведені – розведені подруги*).

Важливим свідченням розвиненості термінології особового права є гіперо-гіпонімічні зв'язки в ній. За нашими спостереженнями, «Цивільне право» містить різні за обсягом родо-видові ряди термінів, переважна частина серед яких репрезентована чотирма й більше видовими термінами: *діти* (с. 11) – *ненароджені діти* (с. 12); *пропавші діти* (с. 49); *збігли діти* (с. 49); *втікаючі діти* (с. 49); *рідні діти* (с. 24); *малолітні діти* (с. 51); *правесні діти* (с. 52); *неправесні діти* (с. 52); *власні діти* (с. 61); *дитина – нелітна дитина* (с. 49); *дитина повнолітна* (с. 62); *мертвонароджена дитина* (с. 12); *покинена дитина* (с. 60); *занедбана дитина* (с. 60);

ненароджена дитина (с. 89); **особа** – приймаюча особа (с. 61); подружена особа (с. 61); *принята особа* (с. 62); *засуджена особа* (с. 65) (ЦП 1919 р.).

Дефініції ядерних термінів (10 терміноодиниць) свідчать про кодифікаційні процеси в галузі особового права. Наприклад: «*А за марнотратника мусить суд проголосити таку особу, щождо якої на основі доносу й переведених дослідів покажет ся, що вона протрачує нерозважно майно, та виставляє себе й свою родину на будучу нужду, а саме тим, що заключає кредитові договори легкодушно і під такими умовинами, що грозять її згубою*» (с. 89); **заповідь** – *се проголошення наміреного подружя, подаючи імя, родинну назву, місце народин, стан і місце замешкання обох суджених та з пригадкою, що кожний, кому булаби відома яка перешкода подружя, має про неї повідомити*» (сс. 25–26) (ЦП 1919 р.).

У контексті розвитку правничої термінології початку ХХ століття необхідно нагадати, що у Львові був виданий «Німецько-русский словарь висловів правничих і адміністраційних» Костя Левицького (1893 рік), перевиданий 1920 року у Відні (далі – НУПС 1920 р.). Як зауважує Н. Трач (2009), частина термінів у словнику 1920 р. К. Левицького – це полонізми та германізми, але переважна кількість термінів утворена на українській народнорозмовній основі. Можна припустити, що С. Дністрянський міг залучати першу редакцію словника під час перекладу цивільного права з німецької мови на українську. Окрім того, обидва науковці застосовували переклад саме з німецької мови.

Значну частину термінів особового права, які використовує С. Дністрянський, фіксує словник К. Левицького. Наприклад, **заповідь** (ЦП 1919 р., с. 25) – *заповіди подружя* (НУПС 1920 р., с. 81); **заручини** (ЦП 1919 р., с. 20) – *заручини (сватьба)* (НУПС 1920 р., с. 81); **подруг**, **подруги** (ЦП 1919 р., с. 23) – *подруг, подруги, подруга* (НУПС 1920 р., с. 79); **подружся**, **подружжя** (ЦП 1919 р., с. 20, с. 45) – *подружє* (НУПС 1920 р., с. 79); **подружитися** (ЦП 1919 р., с. 20) – *побирати ся, подружити ся* (НУПС 1920 р., с. 79); **правесний** (ЦП 1919 р., с. 21) – *праволожний, правесний*

(НУПС 1920 р., с. 80); *розвод* (ЦП 1919 р., с. 39) – *розвід* (НУПС 1920 р., с. 81); *усиновлення* (ЦП 1919 р., с. 62) – *усиновленє* (НУПС 1920 р., с. 7). На позначення одруженого чоловіка запропоновано лексеми *дружина*, *муж*, *подруг* (НУПС 1920 р., с. 80), з яких *подруг* фіксуємо в С. Дністрянського; для називання заміжньої жінки – лексеми *жінка*, *подруга*, *дружина* (НУПС 1920 р., с. 81), з яких *жінка* функціює в праці С. Дністрянського. Слово *подруга* не зафіксовано, натомість функціює спільна назва *подруг* на позначення чоловічої та жіночої статі. Звернімо увагу, що лексема *дружина* на позначення одного із членів подружжя вживалася й у Кодексі про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану (1926 р.). Це дає змогу говорити про певні традиції вживання правничої термінології на Західній Україні початку ХХ століття.

Настанова К. Левицького якнайповніше відбити зміст правових реалій, зафіксованих у німецькій мові, зумовлює використання різних мовних засобів і, як наслідок, появу численних термінів особового права української мови (*потомок*, *рід* – *походженє* (НУПС 1920 р., с. 5); *прибранє дитини*, *прибрати за своє* – *усиновити* (НУПС 1920 р., с. 7); *прибрана дитина* – *прибранець* – *приймак* – *приймачка*, *отець прибираючий* (НУПС 1920 р., с. 8); *рідний по вітци*, *вітцівська рідня*, *матірня рідня* (НУПС 1920 р., с. 9); *діточий вік*, *вік незрілості* (НУПС 1920 р., с. 10); *вік повнолітності* (НУПС 1920 р., с. 11); *предки*, *родичи* (НУПС 1920 р., с. 24); *позаподружій* – *неправесний*, *дитя з неправого роду*, *позаподружя сполука* (НУПС 1920 р., с. 34); *безженний*, *подружя власть мужа*, *подружя доспілість*, *подружій рід*, *подружій стан*, *правесний рід*, *сватна умова*, *чужоложник* – *чужолюбник* (НУПС 1920 р., с. 80); *подружій спір*, *вінчанє (слюб)*, *заборона подружя*, *заборона заключеня подружя*, *заповіди подружя*), хоча сам автор пропонує термін *подруже право* (НУПС 1920 р., с. 80). У словнику зафіксовано значну кількість видових термінів: *майбутнє подруже*, *мішане подруже*, *мнине подруже*, *потайне подруже*, *сповнене подруже*, *цивільне подруже* (НУПС 1920 р., с. 79); *подружя перепона*, *заборонююча подружя*

перепона, ухилима подружжя перепона, неухилима подружжя перепона (НУПС 1920 р., с. 80); *жених, наречений* (НУПС 1920 р., с. 81), які не пропонуються в розвідці С. Дністрянського.

Отже, термінологія особового права, подана в праці С. Дністрянського й словнику К. Левицького, значною мірою зумовлена станом європейської галузі цивільного права початку ХХ століття. Частина правових понять має чітко визначений семантичний обсяг. Розгалуженість правових явищ, що потребували номінування, стала підвалинами для подальшого структурного впорядкування термінології особового права.

2.2.2. Родинно-подружня термінологія 20-х – першої половини 30-х років ХХ століття

Двадцяті – тридцяті роки минулого століття – це доба українізації, час, коли «сама літературна мова була нормалізована й піднесена на вищий рівень. А українська культура, зберігаючи народне коріння, жвавіше, ніж будь-коли, всотувала урбаністичні складники» (Шевельов, 1998, с. 156). На цей період припадає становлення української правничої терміносистеми. Як зауважує Н. Трач, «унаслідок створення наукових інституцій (Академії наук України, Інституту української наукової мови) можливими стали робота над академічним словником правничої мови і його видання, вільні дискусії щодо практики терміновживання і загальних тенденцій розвитку української правничої термінології на сторінках юридичних часописів. Цьому процесу сприяли як внутрішньомовні (багата традиція мови давніх актів, жива народна мова), так і екстралінгвальні (курс на українізацію органів юстиції) чинники» (Трач, 2006, сс. 55–56).

У 1923 році відділ кодифікації законів і законодавчих забезпечень Наркомату юстиції УРСР під керівництвом Ю. Мазуренка розпочав роботу над проектом кодексу, на що вказують дослідження науковців (Т. Лахач

(2014, с. 67), Г. Лаврик (2006, сс. 121-123), Ю. Червоний (2005, с. 50), В. Гончаренко (2013, с. 457)). Кодекс законів про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану з'явився 1926 року (його редакції 1929 й 1931 рр. містили незначні зміни) (далі – Кодекс 1926 р.), що справив неабиякий вплив на внормування та кодифікування термінології родинного права.

Кодекс 1926 р. складається з п'яти «відділів»: «Родина»; «Опіка та піклувальство»; «Подружжя»; «Право громадян змінювати свої прізвища та ім'я»; «Визнання особи за безвісно-відсутню або померлу», а також Додатку № 1 «Уставу про реєстрацію актів громадянського стану»; Додатку № 2 «Порядок огляду душевно-хворих та недоумних за для настановлення опіки над ними» та «Абетково-предметового покажчика» термінів. Загальний обсяг тексту документа – 86 сторінок. Зміст документа та студії правників початку ХХ століття (В. Бошко (1929), Г. Железногорський (1927а, 1927б, 1929а, 1929б), дають підставу вести мову про термінологію родинно-подружнього права, що пояснюється наявністю в ній ядерних терміноодиниць *родина* та *подружжя* (у значенні *шлюб*).

Кодекс 1926 р., важливе джерело вивчення особливостей формування української терміносистеми сімейного права, практично лишився поза увагою науковців. Приклади синтетичних та аналітичних термінів, уживаних у Кодексі 1926 р., знаходимо лише в підручнику З. Ромовської (2009). Авторка обґрунтовує необхідність подання інформації про склад спеціальної лексики цього Кодексу тим, «щоб сучасний читач міг зробити власні судження щодо розвитку законодавчої термінології в Україні» (Ромовська, 2009, с. 25).

Редакція Кодексу 1926 р. припала на добу «очищення української літературної мови від намулу, регламентації її, відкиненню того, що засмітило її протягом попередніх років потужно-швидкого, але більш-менш стихійного розвитку» (Шевельов, 2012, с. 520). Ю. Шевельов, характеризує підходи науковців до термінознавчої діяльності 20–30 рр.

XX ст., зазначає, що «терміни встановлювалися з історичних або діалектологічних джерел, причому широко застосовувалося функціональне перенесення або поширення значення слова або творилися заново відповідно до «духу» української мови» (Шевельов, 2012, с. 520). Сучасні українські мовознавці наголошують на тому, що надбання національного термінофонду у 20-х – першій половині 30-х років із різних галузей науки на сьогодні має бути актуалізоване в термінотвірній роботі.

Серед термінологічних словників привертає увагу «Російсько-український словник правничої мови» 1926 р. за редакцією А. Кримського (далі – РУСПМ 1926 р.), до якого «увійшли по змозі всі найпотрібніші для біжучої щоденної праці правника-практика слова, терміни та вирази» (РУСПМ 1926 р., передмова). Цей словник є не лише джерелом вивчення тогочасної правничої мови, але й тим типом словника спеціальної лексики, що містив «багато слів із давньої правничої української мови, щоб з'ясувати зв'язок сучасної мови з давньою, підвести під сучасну правничу мову історичний ґрунт і показати, яку силу слів із давньої правничої мови захоче сучасна мова України» (РУСПМ 1926 р., передмова). Автори «Словника» в передмові зазначають, що вони використовували «для зредагування реєстру всі латинські, німецькі, французькі й російські словники, які тільки можна було під той час здобути в Києві, переглянуто було й збірки російських законів, а для української частини – як-найширше використано було чотирьохтомовий «Словарь украинскаго языка» Б. Грінченка і новітню наукову літературу, українською мовою друковану» (РУСПМ 1926 р., передмова).

Не оминули науковці й лексичний матеріал, узятий із живої української мови. Окрім зазначених джерел, Правнича Комісія, що працювала над укладенням словника, «притягла до діла ще й тую давню українську правничу термінологію, яку розкидано щедрою рукою по давніх українських актах (друкованих і рукописних) і по розвідках старих українських правників» (РУСПМ 1926 р., передмова). Ще одним джерелом укладення

реєстру термінів було, за твердженням авторів, сучасне українське друковане слово.

Зазначена лексикографічна студія містить певну частину термінів родинно-подружнього права, однак не охоплює її повністю, тому для повнішого опису корпусу термінів родинно-подружнього права означеного періоду залучаємо монографічні студії правників Г. Железнодорожського (1927а, 1927б, 1929а, 1927б), В. Бошка (1929) та Науково-практичний коментар до Кодексу 1927 р. (1929), які аналізуємо в проекції на сучасну термінологію сімейного права.

Аналіз фактичного матеріалу, поданого в Кодексі 1926 р., правничих працях того часу та РУСПМ 1926 р., дає підстави виокремити ядерні поняття, що формують сім основних терміногруп:

1. ТГ «Учасники родинних відносин»: *батьки* (Кодекс 1926 р.) – *батьки, батько-мати* (РУСПМ 1926 р.); *батько* (РУСПМ 1926 р. – *батько*); *діти* (РУСПМ 1926 р. – *діти*); *дружина, подружжя* (РУСПМ 1926 р. – *дружина, подружжя* (про одного з членів подружньої пари)); *матір* (РУСПМ 1926 р. – *мати*); *родина* (РУСПМ 1926 р. – *родина, сім'я*).

Відзначимо, що ця тематична група в працях Г. Железнодорожського містить й інші терміни, які більш детально й повно означують родинні та шлюбні зв'язки: *бабуня, брат, дід, донька* (с. 12), *дружина* (с. 14), *муж* (с. 17), *одруженці* (с. 7), *сестра, унучка / унук* (с. 12), *цивільне подружжя* (с. 10), *чоловік* (с. 14) (Железнодорожський, 1929а); *близька рідня* (с. 19), *незаконні діти* (с. 10), *нешлюбні діти* (с. 10), *вітчим* (с. 19), *жінка-дитина* (с. 17), *кривні родичі* (с. 23), *низхідні родичі* (с. 36), *одруженець* (с. 20), *онуки* (с. 36), *опікун* (с. 15), *правнуки* (с. 36), *приймальний батько* (с. 12), *приймальна дочка* (с. 12), *приймачка* (с. 19), *розвідна жінка* (с. 77), *розвідний чоловік* (с. 77), *син* (с. 19), *сім'я* (с. 12), *свояки* (с. 19), *утриманець* (с. 77), *члени родини* (с. 77) (Железнодорожський, 1927б); *жінка-мати* (с. 7), *мачуха* (с. 49), *приймак* (с. 58), *природній батько* (с. 63) (Железнодорожський, 1927а).

2. ТГ «Опіка та піклувальство»: здійснювати опіку, заопікуватися (РУСПМ 1926 р. не фіксує); настановлювати опіку (Железногорський, 1929а, с. 72); опіка (РУСПМ 1926 р. – опіка); опікун (РУСПМ 1926 р. – опікун); підопічний (РУСПМ 1926 р. – що під опікою, заопікований, опіканець, опіканка); піклувальство (РУСПМ 1926 р. – піклування); піклуваль (РУСПМ 1926 р. – піклувальник, старальник); поодинокі особа (РУСПМ 1926 р. – самотній, самотній); марнотравець (марнотрапець) (Железногорський, 1929а, с. 73).

В аналізованих розвідках 20-х – першої половини 30 років уживаються й інші терміни, що деталізують поняттєве поле цієї ТГ: безпритульний (с. 71), засиновитель (с. 58), засиновлений (с. 58), звідомлення (с. 75), медичне освідування (с. 74), настановлювати опіку, несумлінні опікуни (с. 72), опікунство (с. 75), опікунські обов'язки (с. 75), п'яниця (с. 75), скасування засиновлення (с. 70), увільнення опікуна (с. 74) (Железногорський, 1929а); фактичний засиновитель (с. 63); час фактичного засиновлення (с. 63); штучна родина (с. 56) (Железногорський, 1927а).

3. ТГ «Державні установи та організації, що регулюють родинно- подружні відносини»: Комнезам, Місцевий Округовий Суд, місцевком, Народній Комісаріят Внутрішніх Справ, Народній Комісаріят Народної Освіти, Народній Комісаріят по військових справах, Народній Комісаріят Соціального Забезпечення, Народній Комісаріят Охорони Здоров'я, Народній Комісаріят Фінансів, Народній Комісаріят Юстиції, Народній Суд, Округовий Виконавчий Комітет, Округовий ЗАГС, Округовий Суд, Центральна Опікунча Рада (Кодекс 1926 р.); у монографічних студіях подано терміни: Цивільний Відділ Округового Суду (с. 33), Цивільний Касаційний Відділ Округового Суду (с. 37), Цивільна Касаційна Колегія Найвищого Суду (Железногорський, 1927а, с. 7); Вищий Суд (Железногорський, 1927а, с. 73).

4. ТГ «Подружжя»: зареєстроване подружжя, колишній дружина, нове одружіння, обопільна згода, одружена особа, одружіння (РУСПМ

1926 р. – одружіння, шлюб), одружіння чужоземців, подружній вік (шлюбний вік), цивільне подружжя, релігійний обряд (шлюб), розвід, розведений, розв'яз подружжя, розводювані дружини, розв'язання подружжя розводом (розірвання шлюбу) (Кодекс 1926 р.).

Правничі студії фіксують такі терміни: *брак* (с. 13), *близьке споріднення* (с. 12), *визнання дружини за померлого* (с. 25), *вступати у нове подружжя* (с. 13), *доброхітна згода одруженців* (с. 11), *незаконне подружжя* (с. 7), *незаконний шлюб* (с. 10), *недійсність подружжя* (с. 13), *незаконні одружуванці* (с. 7), *одружений* (с. 13), *одружені* (с. 13), *підданство дружин* (с. 14), *православний шлюб* (с. 7), *церковний шлюб* (с. 7), *рівноправність дружин* (с. 14), *підданство дружин* (с. 14), *шлюборозвідний процес* (с. 7) (Железногорський, 1929а); *кількоразове одружіння* (с. 20), *нешлюбне співжиття* (с. 10), *батьківське прізвище* (с. 50), *материнське прізвище* (с. 50), *поєднане прізвище* (с. 38) (*з'єднане прізвище* (с. 50)), *подружнє прізвище* (с. 26), *спільне подружнє прізвище* (с. 39), *родове прізвище матери* (с. 50), *розведена жінка* (с. 65), *розвідне подружжя* (с. 70), *розведений чоловік* (с. 65), *сторона нерозв'язаного одношлюбність* (с. 19), *подружжя* (с. 71) (Железногорський, 1927б); *приймак* (Железногорський, 1927а, с. 58).

5. ТГ «Соціальне становище та майнові відносини осіб»: *матеріальна залежність* (с. 14), *самостійно порядкувати заробітком* (с. 17), *спадщина, спадкове право* (с. 19), *аліменти* (с. 70), *безробітний* (с. 34), *непрацездатний* (с. 34), *майнові права подружжя* (с. 33), *майнові відносини дружин* (с. 17), *безмайнова особа* (с. 40), *безробітні діти* (с. 30), *дитяча безпритульність* (с. 56), *заборгованість по аліментах* (с. 20), *непрацездатні діти* (с. 30), *позбавлення батьківських прав* (с. 48), *злиденні діти* (с. 30), *розстрочити виплату аліментів* (с. 29), *стягнення коштів на утримання дітей* (с. 15), *уникати виплати аліментів* (с. 28), *дістати у спадщину* (с. 41), *заповіт* (с. 41) (Железногорський, 1927а).

6. ТГ «Безвісно-відсутня або померла особа»: *безвісна відгода місця осілості, безвісна відсутність, безвісне зникнення, близькі відсутньої особи,*

визнання особи безвісно-відсутньою, вірогідна звістка, місце перебування відсутнього, непереможні причини, особа безвісно-відсутня, підстава домислювати смерть від певної нещасливої пригоди, прилюдне засідання (Кодекс 1926 р.).

Студії з родинно-подружнього права доповнюють ТГ такими термінами: *визнання особи за померлу (с. 26), довга безвісна відсутність (с. 27) (Железногорський, 1929а); визнати особу за безвісно зниклу (с. 60), відомості про проживання відсутньої особи (с. 60), місце осідку (с. 14), одержання утримання від безвісно зниклої людини (с. 58), проголошення особи за безвісно зниклу (с. 58), проголошення особи померлою (с. 60), судове проголошення чоловіка/жінки за померлого, судове проголошення смерти (с. 57) (Железногорський, 1927b).*

7. ТГ «Селянське господарство (двір)»: *двір (с. 51), майно двору (с. 51), виділити з двору (с. 54), малосилість двору (с. 54), міцність двора (с. 54), накладення арешту на майно (с. 54), особисте майно батьків (с. 51), прибуток двору (с. 54), член двору (с. 54) (Железногорський, 1929а); аліменти розвідного чоловіка в селянських умовах (с. 78), член селянського двору (с. 79) (Железногорський, 1927b), виділення с двору (с. 27), видача утримання грошми (с. 25), видача утримання натурою (с.25), виділений член селянського двору (с.25), господарча сила двору (с. 25), заможний двір (с. 27), майно цілого двору (с. 25), накладення запобіжного арешту підчас виділення члена двору (с. 28), незаможний двір (с.27), особисте майно селянина (с. 24), селянський двір (с. 25), стягнення аліментів з селянського двору (с. 24), член достатнього господарства (с. 27) (Железногорський, 1927а).*

Окрім термінологічних назв, що стосуються родини та подружжя (у значенні «шлюб»), органічним складником термінології родинно-подружнього права (далі – ТРПП) є терміни, які позначають загальноюридичні поняття: *адвокат (с. 7), вимога (с. 58), звернути стягнення (с. 54), набутти сили (с. 58), повернути справу на новий розгляд (с. 58),*

повістка (с. 34), позов (с. 58), позовна заява (с. 58), оскаржити вирок (с. 58), постанова суду (с. 13), прокурор (с. 42), свідок (с. 7), спір (с. 20), судовий виконавець (с. 58), судовий вирок (с. 32), судові докази (с. 25), суддя (с. 7), ухвалити постанову (с. 25), юрист (с. 20) (Железнодорожський, 1929а); безпірний доказ (с. 43), відшкодувати збитки (с. 26), виконання судової постанови (с. 73), встановлений законом порядок (с. 33), добровільна явка (с. 72), допитувати (с. 59), касаційна скарга (с. 82), касаційний порядок (с. 82), накласти арешт на майно (с. 80), порушення закону (с. 82), примусово притягнена особа (с. 72), скасування (с. 60) (Железнодорожський, 1927б); виконавчий лист (с. 38), вимагати доказів (с. 12), відкликати свідків (с. 36), вносити відповідну поправку (с. 12), касаційна інстанція (с. 37), національність (с. 6), покласти відповідальність (с. 27) (Железнодорожський, 1927а).

Важливою ознакою аналізованої термінології є наявність у ній термінів суміжних і несуміжних галузей:

- **карного права:** кримінальна судимість (с. 28), переслідування в кримінальному порядку (с. 5), потягати кримінальну відповідальність (с. 18) (Кодекс 1926 р.); у правничих студіях: вбивство (с. 7), відповідати за кримінальним порядком (с. 13), злочинець (с. 34), каратися кримінальним порядком (с. 75), катувати дітей (с. 41), кримінальний злочин (с. 75), насилування (с. 14), самовбивство (с. 7) (Железнодорожський, 1929а); з(г)валтувати (с. 29), кримінальна кара (с. 16), позбавлення волі (с. 14) (Железнодорожський, 1927б); переслідування в кримінальному порядку (с. 10) (Железнодорожський, 1927а);

- **цивільного права:** дієздатна особа (с. 13); марнотравець (с. 15); недієздатна особа (с. 13); недоумний (с. 15) (Кодекс 1926 р.);

- **медицини:** душевнохворий (Кодекс 1926 р., с. 15); непритомний стан, хвороба, сп'янілість (с. 11), вагітність, запліднена дитина (с. 14), вагітна жінка (с. 37), пологи (с. 38), запліднення дитини (с. 39) (Железнодорожський, 1929а); венерична хвороба (с. 41), завагітнення (с. 23),

лікарське свідоцтво (с. 37), стан здоров'я (с. 20), туберкульозна хвороба (с. 41), хворий (с. 55) (Железногорський, 1927b);

- **фінансової сфери**: вексель (с. 18), кредитор (с. 25), прибутки (с. 20) (Железногорський, 1929a); заробітна плата (с. 75), категорія праці (с. 76), нетрудові прибутки (с. 75), перший розряд тарифної сітки (с. 76), прилюдні торги (с. 75) (Железногорський, 1927b).

Адміністративно-канцелярська лексика стала важливим шаром лексики родинно-подружнього права для окреслення юридичних понять: *безпосереднє виконання обов'язків* (безпосереднє виконання обов'язків), *нормуватися* (регулювати), *обов'язаний* (зобов'язаний), *писане повідомлення* (письмове повідомлення), *подання заяви* (подача заяви), *сконстатувати* (прийти до висновку) (Кодекс 1926 р.); *відповідати за вчинки* (с. 13), *вступати на посаду* (с. 10), *виключні випадки* (с. 56), *довідка сільради* (с. 22), *довідка про розвід* (с. 23), *документ* (с. 22), *запис про розвід* (с. 34), *писаний дозвіл* (с. 10), *підписка* (с. 22), *порядок реєстрації* (с. 24), *посвідка на проживання* (с. 10), *посвідка про одруження* (с. 34), *професійна книжка* (с. 22) (Железногорський, 1929a); *видати розписку* (с. 46), *листовно* (с. 41), *одержати повідомлення* (с. 47), *особливий протокол* (с. 70), *особистий документ* (с. 41), *оповіщення* (с. 46), *посвідка* (с. 41), *провадити запис* (с. 46); *складати акт* (с. 46) (Железногорський, 1927b).

Підкреслимо, що ядерні одиниці родинно-подружнього права виникли внаслідок термінологізації загальноживаних слів, зокрема *родина*, *дружина* (у значенні щодо і чоловіка, і жінки), *батько*, *матір*, *діти*, *піклувальство*, *батьківство*, *шлюб* тощо. Привертають увагу вживані в означений період терміни-новотвори, переважно віддієслівні іменники на зразок *засиновлення*, *зادочерення*, *завагітнення*, а також стилістично марковані синоніми для вираження того самого поняття: *чоловік* – *муж*, *хиренне* / *хворе потомство*, *злиденні* / *нужденні батьки*.

Свідченням максимально повної актуалізації успадкованої лексики української мови та її словотвірного потенціалу є широке вживання

в досліджуваній термінології термінів-варіантів. Серед термінів родинно-подружнього права 20-30-х років найчисленнішими є **лексичні варіанти**, наприклад: *родина* (Железнодорожський, 1927б, с. 11) – *сім'я* (Железнодорожський, 1927б, с. 12); *спадкодавець* (Железнодорожський, 1929а, с. 67) – *заповідач* (Железнодорожський, 1929а, с. 67); *запізваний* (Железнодорожський, 1927б, с. 71) – *відповідальник* (Железнодорожський, 1927б, с. 77); *подружжя* (Железнодорожський, 1929а, с. 10) – *шлюб* (Железнодорожський, 1927б, с. 13) – *брак* (Железнодорожський, 1929а, с. 13); *моногамія* (Матвеев, 1949, с. 6) – *одношлюбність* (Матвеев, 1949, с. 6). Особливо виразно лексичне варіювання виявляється в аналітичних термінах, фіксуємо численні пари або ряди структурних варіантів: *жити осторонь* (Железнодорожський, 1927б, с. 15) – *жити нарізно* (Железнодорожський, 1927а, с. 16); *настановлювати опікуна* (Железнодорожський, 1929а, с. 72) – *призначати опікуна* (Железнодорожський, 1929а, с. 72); *настановлювати опіку* (Железнодорожський, 1929а, с. 72) – *призначити опіку* (Железнодорожський, 1929а, с. 73); *доброхитна згода* (Железнодорожський, 1929а, с. 11) – *добровільна згода* (Железнодорожський, 1929а, с. 16) – *обопільна згода* (Железнодорожський, 1929а, с. 45); *шлюбні відносини* (Матвеев, 1949, с. 6) – *подружні відносини* (Матвеев, 1949, с. 6). У складених термінах варіювання компонента засвідчує процес пошуку адекватного слова для більш точного вираження поняття (*полові зносини* (Железнодорожський, 1927б, с. 30) – *полове співжиття* (Железнодорожський, 1927б, с. 30) – *половий зв'язок* (Железнодорожський, 1927б, с. 48) – *близькі зносини* (Железнодорожський, 1927б, с. 20); *полова зрада* (Железнодорожський, 1929а, с. 6) – *подружня зрада* (Матвеев, 1949, с. 12) – *тілесна зрада* (Матвеев, 1949, с. 8); *місце проживання* (Железнодорожський, 1927б, с. 41) – *місце осідку* (Железнодорожський, 1927б, с. 72) – *місце осілості* (Кодекс 1926 р., с. 29).

В аналізованій термінології цього періоду зафіксовано незначну кількість **фонетико-фонематичних термінів-варіантів** (*нотарь* (Железнодорожський, 1929а, с. 34) – *нотар* (Железнодорожський, 1927а, с. 69);

стан здоров'я (Железногорський, 1927b, с. 20) – *здоровля* (Железногорський, 1927a, с. 4); *унук* (Железногорський, 1927b, с. 12) – *онук* (Железногорський, 1927b, с. 19)); **графічних** (*душевно-хворий* (Кодекс 1926 р., с. 59) – *душевнхворий* (Железногорський, 1929a, с. 13); *безвісно відсутній* (Железногорський, 1929a, с. 25) – *безвісно-відсутній* (Железногорський, 1929a, с. 25)); **граматичних** (*зареєстроване подружжя* (Железногорський, 1927b, с. 22) – *реєстроване подружжя* (Железногорський, 1927b, с. 22)); **словотвірних** (*засиновлений* (Железногорський, 1927a, с. 58) – *усиновлений* (Железногорський, 1927a, с. 58)); *позивач* (Железногорський, 1927b, с. 80) – *позовник* (Железногорський, 1927a, с. 34); *позивачка* (Железногорський, 1927b, с. 80) – *позовниця* (Железногорський, 1927a, с. 34)).

Поява частини **фонематичних варіантів** пов'язана зі зміною правописної норми в словах іншомовного походження (*ія* передається як *іа*). Якщо мова Кодексу 1926 р. (і редакція 1929 р.) фіксує слова з *ія*, то редакції Кодексу, починаючи з 1936 р., ці ж одиниці передають через *іа*: «*Народний Комісаріят освіти*» (Кодекс 1926 р., с. 26) – «*Народний Комісаріят освіти*» (Кодекс 1946 р., с. 7).

Грамматичні варіанти засвідчують, зокрема, зміну закінчення **-и** іменників ж. р. III в. у Р. в. однини на **-і**: *розмір участи* (Кодекс 1926 р., с. 10) – *розмір участі* (Кодекс 1926 р., с. 15); *у випадку заможности господарства (двору)* (Кодекс 1926 р., с. 10) – *у випадку заможності господарства (двору)* (Кодекс 1946 р., с. 15; Кодекс 1958 р., с. 12); частково їх поява є наслідком зміни правописної норми в іменників ч. р. у Д. в. одн. закінчення **-ові** на **-у** з чинністю Українського правопису 1933 р.: *розв'язувати в загальному позовному порядкові* (Кодекс 1926 р., с. 9) – *розв'язувати в загальному позовному порядку* (Кодекс 1946 р., с. 10; Кодекс 1958 р., с. 7).

Більшу частину термінів, зафіксованих Кодексом 1926 р., знаходимо й у РУСПМ 1926 р., однак їхнє кодифікування певним чином різниться, що дає підстави говорити про імпліцитну варіантність в аналізованій

термінології. Наприклад, у Кодексі 1926 р. подано *матір* та *піклувательство*, а в РУСПМ 1926 р. – *мати* і *піклування*.

З огляду на значущість процесів термінотворення в українській мові 20-х – першої половини 30-х років минулого століття важливим видається зіставлення тогочасної спеціальної лексики, поданої в Кодексі 1926 року й у чинному Сімейному кодексі України (далі – СКУ), що дає змогу акцентувати такі особливості:

- змінення в семантиці окремих термінів: термін *подружжя* (Кодекс 1926 р.) у значенні «шлюб», натомість у чинному СКУ маємо значення «подружня пара»; термін *дружина* (Кодекс 1926 р.) – один із членів подружньої пари (*право спільної власності дружин на майно*), чинний СКУ – лише стосовно жінки;

- існування двох / одного термінів на позначення того самого поняття з урахуванням ознаки статі: терміни *засиновлення*, *зادочерення* (Кодекс 1926 р.) – термін *усиновлення* кодифіковано в СКУ, однак у сучасній доктрині права спостерігаємо запровадження парних термінів *усиновлення* (*удочерення*) відповідно до принципу гендерної рівності; термін *батьківство* (Кодекс 1926 р., РУСПМ 1926 р. не фіксує), на противагу термінам *батьківство / материнство* (СКУ); терміни *запізваний / запізвана*, *позивач / позивачка* (Железнодорожський, 1929а, с. 57); *позовниця*, *позвальниця*, *позивачка*, *запізвана* (РУСПМ 1926 р.) – СКУ кодифікує лише термін *позивач* (хоча процесуальні документи фіксують і співвідносний іменник жіночого роду *позивачка*);

- значна кількість термінів із питомими афіксами: віддієслівні іменники (*платій* аліментів, *заводець* спору, *одружіння*), прикметники на *-овий*, *-чий* (*кредитові* установи, *округовий* виконавчий комітет, *опікунча* установа), які в пізніших редакціях Кодексу 1938, 1940 рр. зникли або їх замінено на *кредитний*, *окружний*, *опікунський*; зрозуміло, що так само в тексті цих документів зникли фонетико-фонематичні варіанти (*ініціатива*, *матеріальний*), типові граматичні форми (*матери* (Кодекс 1926 р.), *матері*

(Кодекс 1938 р., Кодекс 1940 р.); у СКУ відбито термінотворення радянського періоду;

- активне вживання віддієслівних іменників в обох кодексах: *вивішення оголошення, виконання обов'язків, заряджування майном, настановлення опіки, оглянення, одержання повідомлення, перебрання в натурі майна підопічного, передання неповнолітнього підопічного, покладення опікунських обов'язків, розв'язання подружжя* (Кодекс 1926 р.);

- значну кількість термінів Кодексу 1926 р. можна кваліфікувати як семантичні архаїзми порівняно із сучасною термінологією в СКУ (*годування* – участь батька у витратах матері на годування дитини, тобто сучасне *утримання*), лексичні архаїзми (*реченець* – сучасне *термін*, *артикул* – сучасне *стаття*), словотвірні архаїзми (*підклубательство* – сучасне *підклубання*).

Аналізований фактичний матеріал дає змогу твердити, що в проекції на сучасну термінологію сімейного права терміни родинно-подружнього права зазнали змін, завдяки чому в дослідженні можна вести мову про формування термінів-архаїзмів, що є одним з етапів становлення термінології в діяхронійному аспекті.

Зазначимо, що в студіях Г. Железногорського (1927а, 1927б, 1929а) та Г. Матвєєва (1949) вперше для української термінології сімейного права знаходимо дефініції термінів, що є прототипом сучасних визначень, які окреслюють юридичне поняття, установлюють головні та диференційні його ознаки. Наприклад: «**засиновлення** – себ-то штучне утворення правових відносин батьків і дітей поміж чужих по крові осіб» (Железногорський, 1927а, с. 57); «**засиновлювати** – прийняти до родини дитину з тим, що між засиновителем та дитиною встановлюються такі права й обов'язки, як між рідними батьками та їхніми дітьми» (Железногорський, 1929а, с. 68); «**запізваний** – особа, з якої позивається» (Железногорський, 1929а, с. 71), «**запізваний** – себ-то особа, що на неї позов подано» (Железногорський, 1927а, с. 18); «**кредитор** – особи, яким людина винна гроші або інше майно»

(Железногорський, 1927б, с. 58); «**марнотратець** – особа, що нерозумно тратить своє майно» (Железногорський, 1929а, с. 74); «**недолітний** – що не мають подружнього віку» (Железногорський, 1927б, с. 55); «**подружжя** – вільний союз між чоловіком та жінкою, де обидві сторони цілком рівноправні та де кожна сторона у всякий час може домагатися розірвання цього союзу» (Железногорський, 1929а, с. 29), «**подружжя** – це вільне погодження, свободний союз двох повноправних громадян», «**подружжя** – свободний трудовий союз» (Железногорський, 1927б, с. 34); «**подружжя** – господарсько-трудова союз поміж чоловіком та жінкою, якого засновано на любові та дружбі» (Железногорський, 1927б, с. 65); «**цивільне подружжя** – тоб-то таке подружжя, що зареєстроване в відділі запису актів громадянського стану» (Железногорський, 1929а, с. 10); «**позовник, позовниця** – себ-то особа, що подала позов» (Железногорський, 1927а, с. 34); «**позивач, позивачка** – особа, що позиває» (Железногорський, 1927б, с. 80); «**спадкодавець** – особа, що залишила спадок» (Железногорський, 1929а, с. 67); «**ціна позову** – загальна сума, на яку подається вимога» (Железногорський, 1927б, с. 80); «**фактичний шлюб, тобто шлюб не оформлений належним чином у ЗАГСі**» (Матвеев, 1949, с. 6). Сам же текст Кодексу 1926 р. правових дефініцій не містить, а словничок, розташований після нормативних приписів, є лише термінологічним покажчиком. Аналізуючи правові дефініції термінів, можна констатувати перші системні спроби семантичної кодифікації ТРПП. Зазначені дефініції окремих термінів фіксують різні диференційні ознаки того самого поняття, наприклад, **подружжя** – вільний союз, вільне погодження, свободний трудовий союз, господарсько-трудова союз; сторони цілком рівноправні, повноправні громадяни; заснований на любові та дружбі.

Із лінгвістичного погляду Кодекс 1926 р. показовий тим, що максимально репрезентує питомі українські словоформи, які відповідали лексичним, граматичним і правописним нормам, відбитим у «харківському» правописі (далі – УП 1928). Кодекс 1926 р. відбиває мовні тенденції, що

сформувалися в зазначений період і характеризуються поступовим переходом від правописних норм старого зразка (1919 р.) до оновлених норм.

Серед правописних норм, зафіксованих «Найголовнішими правилами українського правопису» 1921 року (далі – НПУП 1921 р.), у Кодексі 1926 р. послідовно простежуються такі:

- «з початку слова, коли не вимовляється *йі*, треба писати *і*. Примітка: але перед *н* можна писати *и*» (НПУП 1921 р., с. 3). Кодекс 1926 р. ілюструє: *инша важлива причина, інші урядові особи, інші громадські організації*;
- «без апострофа пишуться слова: звязок, розв'язувати, зв'язувати» (НПУП 1921 р., с. 4). Кодекс 1926 р. репрезентує: *розв'язати питання, розв'язується порозумінням батьків; суд не зв'язаний правом батька*;
- «у словах жіночого роду, що кінчаються на приголосний звук, треба писати в Р. в. одн. закінчення *-и*» (НПУП 1921 р., с. 9). Редакція Кодексу 1929 р. фіксує *від імені матери*, хоча УП 1928 унормував, щоб усі іменники ж. р. одн. в Р. в., які закінчують на приголосний, мали закінчення *-і*: *жовчі, матері* (УП 1928, с. 35).

Водночас текст відбиває норми, які були пізніше засвідчені в правописі 1928 р.:

- «іменники ч. р. у Д. в. однини мають закінчення *-ові*» (УП 1928, с. 35). Кодексом 1926 р. зафіксовано: *батькові, в позовному порядкуві, в цьому артикулові, загрожувати фізичному та духовному розвиткові, справи підсудні народньому судові*;
- «закінчення *-и* мають іменники ж. р. III на *-ть* у Р. в. однини за другим приголосним» (УП 1928, с. 35). Кодекс 1926 р. містить: *давати матеріальну підтримку підчас вагітності, з причин недоумності, крім смерти підопічного, розмір участі, спір що до правильності заяви матери, у залежності від особливості взаємин*;
- уживання апострофа (УП 1928. с. 5, с. 21). У Кодексі 1926 р. знаходимо: *батьківські обов'язки, загрожувати здоров'ю дітей, заслугувати на довір'я, ім'я, об'єднане прізвище, подружжя зав'язано між собою*;

- у словах іншомовного походження *ia* передається як *ія* (УП 1928, с. 66). Мова Кодексу 1926 р. фіксує: *ініціатива опікунчої установи, культурно-соціяльний відділок, матеріальний стан, Народній Комісаріят Юстиції, психіатрична лікарня;*
- уживання літери *г* (*грунтуватися*);

Отже, Кодекс 1926 р. – законодавчий акт, що відображає кодифікування ТРПП як одного з визначальних етапів формування української термінології сімейного права. «Російсько-український словник правничої мови» (1926 р.) за редакцією А. Кримського містить терміни родинно-подружнього права, що орієнтуються на власне мовні джерела формування. Термінологія родинно-подружнього права відбиває мовні та позамовні реалії, якими характеризувався зазначений історичний період у країні, серед яких провідною є відповідність тогочасним правописним нормам та орієнтування на власне мовні джерела формування.

2.2.3. Термінологія родинно-подружнього права другої половини 30-х – 50-х років ХХ століття

У другій половині 30-х – 50 роках ХХ століття Кодекс 1926 року мав такі редакції: Кодекс законів про родину, опіку, шлюб і про акти громадянського стану (1936) (далі – Кодекс 1936 р.), Кодекс Законів про родину, опіку, одруження і про акти громадянського стану (1938) (далі – Кодекс 1938 р.), Кодекс законів про родину, опіку, одруження і про акти громадянського стану (1940) (далі – Кодекс 1940 р.), Кодекс Законів про сім'ю, опіку і про акти громадянського стану (1946) (далі – Кодекс 1946 р.), Кодекс законів про сім'ю, опіку і про акти громадянського стану Української РСР (1958) (далі – Кодекс 1958 р.). Ці редакції репрезентують спеціальну лексику родинно-подружнього права, що докорінно відрізнялася від попереднього періоду «доби українізації». Як зазначає В. Німчук, «кінець 20-х років був позначений сповільненням запровадженої українським урядом

політики українізації», а «деукраїнізація українського народу стала одночасно процесом дерусифікації, що відбувалася насамперед у сфері мови» (Німчук, 2004, с. 487). На думку Л. Масенко, від 30-х років «почався спланований наступ на українську й білоруську мови, що полягав у втручанні в їхній внутрішній розвиток, спрямований на нищення самобутніх рис цих мов і зближення їх з російською мовою» (Масенко, 2005, сс. 5–6). У термінологічній сфері «це означало відкинення питомих українських термінів і покладення в основу творення термінологічних систем принципу калькування з російської» (Трач, 2008, с. 22). Нормалізаторські тенденції в термінології ускладнювалися тим, що в означений період чинними були редакції українського правопису 1933-го та 1945 років. Хоча редакція 1945 р., на думку В. Німчука, відновила поодинокі правила правопису 1928 р., проте все більше наближалася до правописних норм російської мови (Німчук, 2004, с. 515).

Тенденція до русифікації поглиблювалася тим, що «спеціальних правничо-термінологічних досліджень на академічному чи державному рівні практично не велося» (Чулінда, 2005, с. 17), та й у «лексикографічній термінологічній практиці настав період занепаду» (Трач, 2008, с. 27). Як наслідок, спостерігається звуження функційної сфери термінології родинно- подружнього права та позбавлення її природних шляхів розвитку.

Відзначимо, що фактичний матеріал редакцій Кодексу 30-х – 50 років ХХ століття дає змогу говорити про виділення таких самих ТГ, що були запропоновані для Кодексу 1926 року. Проте зазначені редакції, починаючи з Кодексу 1936 р., засвідчують поступовий відхід від питомої правничої лексики, наприклад: *заснаки неправдива заява* (Кодекс 1931 р., с. 8) – *завідомо неправдива заява* (Кодекс 1936 р., с. 6) (рос. м. – *заведомо неправдивое заявление*); *неспірний доказ* (Кодекс 1931 р., с. 5) – *безспірний доказ* (Кодекс 1936 р., с. 3) (рос. м. – *безспорное доказательство*); *місце осілості* (Кодекс 1929 р., с. 6) – *місце проживання* (Кодекс 1936 р., с. 4)

(рос. м. – *место проживания*); *повідомлення* (Кодекс 1931 р., с. 6) – *передача* (Кодекс 1936 р., с. 4) (рос. м. – *передача*).

На граматичному рівні це позначилося на зміненні закінчень: *-ові* у Д. в. одн. ім. ч.р. *на -у: в порядкові* (Кодекс 1931 р., с. 6) – *в порядку* (Кодекс 1936 р., с. 4), *-и* у Р. в. одн. ж. р. IV відміни *на -і: місце осілості* (Кодекс 1931 р., с. 6) – *місце осілості* (Кодекс 1936 р., с. 23), *реєстрація вагітності жінки* (Кодекс 1931 р., с. 6) – *реєстрація вагітності жінки* (Кодекс 1936 р., с. 4), *від імені матері* (Кодекс 1931 р., с. 6) – *від імені матері* (Кодекс 1936 р., с. 4); заміні буквосполучення *-ія* у словах іншомовного походження на *-іа: матеріальна підтримка* (Кодекс 1931 р., с. 9) – *матеріальна підтримка* (Кодекс 1936 р., с. 7).

Подібні втручання простежуємо навіть у назві Кодексу 1946 р. (*Кодекс Законів про сім'ю, опіку і про акти громадянського стану*): термін *родина* переходить до розряду архаїзмів, натомість термін *сім'я*, за своєю зовнішньою формою подібний до російського *семья*, замінює його (продовжуючи вживатися до сьогодні).

Як і в попередній період, у родинно-подружній термінології другої половини 30-х – 50-х років наявні терміни-варіанти, але причини їхньої появи лежать у площині свідомого втручання в мову українського законодавства з метою її русифікації. Після редакції Кодексу 1936 р. термінологічну лексику виразно підлаштовують під російську мову (*заникати* (Кодекс 1926 р., с. 7) – *припинятися* (Кодекс 1946 р., с. 8; Кодекс 1958 р., с. 6) (рос. м. – *прекращаться*); *засиновлення (задочерення)* (Кодекс 1926 р., с. 11) – *усиновлення (удочерення)* (Кодекс 1946 р., с. 16) (рос. м. – *усыновление / удочерение*); *привласнити* (Кодекс 1926 р., с. 12) – *присвоїти* (Кодекс 1946 р., с. 18; Кодекс 1958 р., с. 14) (рос. м. – *присвоить*).

У мові Кодексу редакцій 1946 р. та 1958 р. є двокомпонентні варіантні пари, яким властива синонімія одного з компонентів – стрижневого. Порівняймо терміни-варіанти, подані в Кодексі 1926 року та зазначених його редакціях: *заряджування майном* (Кодекс 1926 р., с. 13) – *управління*

майном (Кодекс 1946 р., с. 21; Кодекс 1958 р., с. 24) (рос. м. – *управление имуществом*); або залежного (*поважна небезпека* (Кодекс 1926 р., с. 20) – *серйозна небезпека* (Кодекс 1946 р., с. 35; Кодекс 1958 р., с. 24) (рос. м. – *серьезная опасность*); *безприбуткове майно* (Кодекс 1926, с. 20) – *бездохідне майно* (Кодекс 1946 р., с. 36) (рос. м. – *бездоходное имущество*); *нещаслива пригода* (Кодекс 1926 р., с. 29) – *нещасний випадок* (Кодекс 1946 р., с. 54; Кодекс 1958 р., с. 37)).

У трикомпонентних аналітичних варіантах також виявляється синонімія одного з компонентів – стрижневого (*творити окрему власність* (Кодекс 1926 р., с. 25) – *становити окрему власність* (Кодекс 1946 р., с. 49; Кодекс 1958 р., с. 33); *мешканець сільських місцевостей* (Кодекс 1926 р., с. 23) – *житель сільських місцевостей* (Кодекс 1946 р., с. 45) (рос. м. – *житель сельской местности*)) чи кількох (*досягти подружнього віку* (Кодекс 1926 р., с. 23) – *дійти шлюбного віку* (Кодекс 1946 р., с. 44; Кодекс 1958 р., с. 30); *провадження хатнього господарство* (Кодекс 1926 р., с. 21) – *ведення хатнього господарства* (Кодекс 1946 р., с. 49) – *ведення домашнього господарства* (Кодекс 1958 р., с. 33) (рос. м. – *ведение домашнего хозяйства*); *розв'язання подружжя розводом* (Кодекс 1926 р., с. 25) – *припинення шлюбу розлученням* (Кодекс 1946 р., с. 49)).

Стан термінологічної лексики родинного права другої половини 30-х – 50 рр. ХХ ст. дає підстави зробити висновки, що закладені на початку 1930 років тенденції до русифікації поступово, з редакції до редакції, посилюються, що виявляється на лексичному та граматичному рівнях. Поява термінів-варіантів засвідчує відхід від питомих термінів до скалькованих. Загалом зазначений період став переламним моментом для правничої термінології, оскільки на багато десятиліть наперед унеможливив функціонування термінів власного творення, що й досі не відроджені в сучасній термінології сімейного права.

2.2.4. Шлюбно-сімейна термінологія 60-х – 80-х років ХХ століття

Новий етап становлення української термінології сімейного права настає після прийняття Кодексу про шлюб та сім'ю 1969 року (далі – Кодекс 1969 р.). Чинність цього кодексу тривала майже сорок років, аж до 2002 року, коли було прийнято Сімейний кодекс України. Упродовж зазначеного періоду видано близько 14 редакцій Кодексу 1969 року. Цей законодавчий акт із питань шлюбу та сім'ї складається із 6 розділів і 26 глав, що містять 201 статтю, норми якого регулюють шлюбно-сімейні правовідносини.

Формування української термінології сімейного права в 1960–80-і рр. можна схарактеризувати як період стабільного наближення до російської правничої термінології. Важливо наголосити на «провідних настановах», відзначених у передмові до Українського правопису 1945 року, які характеризують мовну ситуацію того часу, зокрема в орфографії: «без поважних підстав не відходячи від того, що вже усталилось, отже, в основному не примушуючи культурну масу країни переучуватись» та «у тих моментах, які за їх природою є спільні з іншими мовами, забезпечити єдність з правописами братніх народів Радянського союзу, особливо – російського» (Український правопис, 1945, передмова).

Розглядаючи становлення аналізованої терміносистеми цих років, вважаємо за доцільне номінувати її за ядерними термінами *шлюб* та *сім'я* – шлюбно-сімейна термінологія (далі – ШСТ). Її склад зазнав розширення у зв'язку з деталізацією правових понять, однак є відносно стабільним за своїм лексичним наповненням упродовж 1960–80-х років.

У складі аналізованої лексики виокремлюємо вісім ТГ:

1. ТГ «Шлюб»: *недійсність шлюбу, порядок укладення шлюбу, припинення шлюбу, розведене подружжя, розірвання шлюбу, умови укладення шлюбу, шлюб, шлюбний вік.*

2. ТГ «Сім'я»: батьки, батьківство, баба, дід, онуки, пасинок, падчерка, сім'я, сімейні відносини, визначення походження дитини, зміцнення сім'ї, материнство, повнолітні діти, член сім'ї.

3. ТГ «Права та обов'язки подружжя»: майнові права та обов'язки подружжя, особисті права та обов'язки подружжя, речі професійних занять подружжя, роздільне майно подружжя, спільна сумісна власність подружжя, спільне майно подружжя, шлюбний контракт.

4. ТГ «Права та обов'язки батьків і дітей»: здійснення батьківських прав, ім'я та по батькові дитини, позбавлення батьківських прав, прізвище дитини, розмір аліментів, стягнення аліментів, спільна власність батьків і дітей, утримання непрацездатних батьків.

5. ТГ «Опіка та піклування»: виховання неповнолітніх дітей, недієздатний, недоумство, органи опіки і піклування, опіка над майном, опікування, опікун, піклувальник, піклування про підопічних, припинення опіки, припинення піклування.

6. ТГ «Усиновлення / удочеріння»: дитина-сирота, скасування усиновлення, таємниця усиновлення, усиновлення, усиновитель, усиновлений, усиновлення дітей іноземними громадянами, фіктивне усиновлення.

7. ТГ «Іноземні громадяни»: громадянство, дипломатичні представництва, консульські установи, особа без громадянства, шлюб іноземних громадян.

8. ТГ «Реєстрація актів громадянського стану»: анулювання записів актів громадянського стану, орган реєстрації актів громадянського стану, реєстрація актів громадянського стану, реєстрація встановлення батьківства, реєстрація народження, реєстрація переміни імені, прізвища, по батькові, реєстрація розірвання шлюбу, реєстрація смерті.

Звернімо увагу, що порівняно з попереднім етапом становлення в ШСТ не зафіксовано ТГ «Селянське господарство (двір)» та «Безвісно-відсутня або померла особа», що пояснюється пасивізацією деяких правових понять, на що мали вплив позамовні чинники. Завдяки появі нових термінів на

позначення процесуальних дій щодо реєстрації сформована нова ТГ «Акти громадянського стану».

У досліджуваних текстах цього періоду фіксуємо терміни, що належать до «виявів новомови в радянському законодавстві» (Трач, 2009, с. 11): *радянська сім'я, комуністична мораль, товариські суди* (редакції Кодексу 1970, 1978 років). Окрім власне термінів, ці тексти містять значну кількість ідеологічних кліше, що виражали базові для радянського суспільства поняття: *будівництво комуністичного суспільства, людина з високими морально-політичними якостями, піклування про збереження та умноження суспільного майна, сумлінна праця на благо суспільства, усунення шкідливих пережитків* (Якименко, 1973). Такі ідеологічно конотовані вислови були цілком інтегровані в наукову й законодавчу мову: «Завданнями Кодексу про шлюб та сім'ю України є: *дальше зміцнення радянської сім'ї, яка ґрунтується на принципах комуністичної моралі...*» (Кодекс 1969 р., ст. 1); «*Материнство в Україні оточене всенародною пошаною і повагою, охороняється і заохочується державою*» (Кодекс 1969 р., ст. 5).

Саме в означений період досліджувана термінологія зазнала найбільшої русифікації. Свідченням цього є кодифікування з кількох можливих варіантів терміноодиниць скалькованої версії. Зокрема, ілюстративним матеріалом щодо цього слугують такі терміни: із заміненним калькованим компонентом, де «змінено кореневі морфєми на такі, що містяться в основах відповідних термінів російської мови» (Трач, 2009, с. 12): *взаємна* (замість *обопільна*) *згода* (Кодекс 1969 р., с. 12; Кодекс 1978 р., с. 8); *всемірна* (замість *всебічна*) *охорона інтересів матері і дітей* (Кодекс 1969 р., с. 6; Кодекс 1978 р., с. 4); *майно, нажите подружжям за час шлюбу* (замість *набуте*) (Кодекс 1969 р., с. 14; Кодекс 1978 р., с. 9); *родильні* (замість *пологові*) *будинки* (Кодекс 1969 р., с. 7; Кодекс 1978 р., с. 5); *роздільне* (замість *окреме*) *майно подружжя* (Кодекс 1969 р., с. 16; Кодекс 1978 р., с. 10); з активними дієприкметниками теперішнього часу: *бажаючі* (замість *охочі*) *одружитися* (Кодекс 1969 р., с. 16; Кодекс 1970 р., с. 10); *підрастаюче* (замість *молоде*)

покоління (Кодекс 1969 р., с. 6; Кодекс 1978 р., с. 4); складені терміни з ненормативним прийменником *по*: *відпустка по догляду за хворою дитиною*; *заходи по охороні праці*; *мати право по суду одержувати утримання*; *родичі по прямій висхідній і низхідній лінії*; *обов'язки подружжя по взаємному утриманню дитини* (Кодекс 1969 р., с. 12; Кодекс 1978 р., с. 8).

Мова Кодексу редакцій 1960–80-х років, як і попередніх, позначена активним уживанням віддієслівних іменників. Це можна пояснити тим, що «висока словотвірна спроможність українських дієслів є джерелом утворення чималої кількості іменників, які доволі легко термінологізуються і стають важливими елементами тих чи інших терміносистем» (Вакуленко, 2010b, с. 353). У сімейній термінології ця тенденція посилюється саме в мові Кодексу 1969 року: *визнання шлюбу недійсним, відрахування аліментів, встановлення походження дитини, досягнення шлюбного віку, з'явлення одного з подружжя, збереження сім'ї, народження дитини, одруження, поновлення шлюбу, стягнення аліментів, піклування, розірвання шлюбу*.

Прикметно, що в Кодексі 1969 року термінів-варіантів обмежена кількість, серед яких, наприклад, *спільна згода* (Кодекс 1969 р., с. 14; Кодекс 1978 р., с. 10) – *взаємна згода* (Кодекс 1969 р., с. 25; Кодекс 1978 р., с. 16). У Кодексі 1926 року вживалося питоме аналітичне сполучення *обопільна згода* (що була вилючена після 1930 року), а в монографіях із родинно-подружнього права функціювали конструкції *спільна згода, взаємна згода*. Наявність їх у ШСТ засвідчує наближення на лексичному рівні термінів до російських відповідників.

Зауважмо, що текст Кодексу 1969 року поповнився новими термінологічними назвами, наприклад аналітичними термінами *фіктивний шлюб / реєстрація шлюбу без наміру створити сім'ю*.

Єдиною термінологічною працею радянського періоду, що стосується правничої термінології, є «Русско-украинский словарь юридической терминологии» за редакцією Б. Бабія 1985 року (далі – РУСЮТ 1985 р.). Словник певною мірою відбиває тогочасні мовні тенденції калькування

у сфері терміновживання (Трач, 2008, с. 25) і, зокрема, у сімейному праві. Ця лексикографічна праця фіксує значну кількість таких мовних одиниць: *молодий – наречений* (с. 70), *одноутробні – єдиноматерні, однієї матері* (с. 59), *слабоумство – недоумство* (с. 331), *двомужня – двомужниця* (с. 53), *єдинокровні діти – однокровні діти, єдиноутробні діти – одноутробні* (с. 59), *шлюб полігамний – шлюб полігамічний* (с. 23) (РУСІЮТ 1985 р.). Словник подає співвідносні пари термінів, що позначають осіб чоловічої та жіночої статей: *безпритульний – безпритульна* (с. 20), *неповнолітній – неповнолітня* (с. 161), *новонароджений – новонароджена* (с. 164), *родич – родичка* (с. 318), *удочеритель – удочерителька, усиновитель – усиновителька* (с. 400) (РУСІЮТ 1985 р.). Але в чинному на той час Кодексі вживаються лише терміни на позначення чоловічої статі (*безпритульний, неповнолітній, новонароджений, усиновитель*). Виявляємо в словнику видові терміни для окреслення правових понять деяких ядерних термінів: **вік** – *караний (після неповноліття) вік, некараний (до повноліття) вік, дитячий вік, працездатний вік, шлюбний вік* (с. 35); **діти** – *безпритульні, єдинокровні (однокровні), єдиноутробні (одноутробні, єдиноматерні, однієї матері), зведені, названі, неповнолітні, неповнорідні, позашлюбні (нешлюбні), прийомні* (с. 59); **шлюб** – *груповий, законний, зареєстрований, зведений, кузенний, недійсний, незаконний, матрилокальний, моногамний, морганатичний, неоформлений, парний, патрилокальний, полігамний (полігамічний), релігійний, фактичний, фіктивний, церковний, цивільний* (с. 23), де між видовими термінами встановлюємо антонімічні відношення (*груповий шлюб – парний шлюб, законний – незаконний шлюб, зареєстрований – неоформлений шлюб, патрилокальний – матрилокальний шлюб, полігамний шлюб – моногамний шлюб*), синонімічні відношення (*релігійний шлюб – церковний шлюб*); **лінія споріднення (спорідненості)** – *бічна, висхідна, жіноча, пряма* (с. 124); **мати** – *багатодітна мати, мати-героїня, названа (наречена) мати, одинока мати* (с. 129); **прізвище** – *дівоче прізвище, дошлюбне прізвище, прізвище дітей, прізвище подружжя спільне,*

прізвище усиновлених, прізвища подружжя, чуже прізвище (с. 390) (РУСЮТ 1985 р.). Це свідчить про те, що шлюбно-сімейна термінологія зазнала розширення внаслідок деталізації приватно-правових понять.

Фактичний матеріал дає змогу зробити висновок, що формування шлюбно-сімейної термінології відбиває тогочасні мовно-політичні тенденції, спостерігається розхитування термінологічної норми через калькування як провідний спосіб творення термінів, у зв'язку з чим утрачено значну частину питомих термінів родинно-подружнього права.

2.2.5. Сучасний етап становлення термінології сімейного права (90-ті роки XX століття – 10-і роки XXI століття)

Початок 1990 рр. у національному законодавстві – це поява розгалуженої системи нормативно-правових актів у сфері приватно-правової галузі, що сприяла, зокрема, і розвитку корпусу термінів сімейного права. Водночас позвавилося видання юридичних енциклопедій та словників. Серед юридичних словників початку 1990 рр. більшу частину становлять перекладні видання: «Російсько-український словник юридичних термінів» 1993 р. за редакцією В. Драюк, С. Журавльова (далі – РУСЮТ 1993 р.), «Словник юридичних термінів» 1994 р., укладений Ф. Андершем (далі – СЮТ 1994 р.), «Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології» 1994 р. за загальною редакцією Ю. Зайцева (далі – РУАСПТ 1994 р.). У другій половині 1990-х років виходять друком «Юридичний словник-довідник» 1996 року, редакційну колегію якого очолив Ю. Шемшученко (далі – ЮСД 1996 р.); два томи «Юридичної енциклопедії»: том 1 – 1998 року, том 2 – 1999 року, головою редколегії знов постав Ю. Шемшученко. Зазначені томи вперше з часів незалежності України подають дефініції термінів сімейного права, що більш-менш повно окреслюють відповідне правове поняття.

Загальними тенденціями цього періоду є: пасивізація термінів, що позначають правові поняття радянської дійсності; відновлення питомої лексики в терміновживанні, поступовий відхід від калькування і творення нових термінів за нормами української мови; посилення кодифікаційних процесів із домінуванням ролі імперативної норми; суттєве розширення складу термінології сімейного права внаслідок запозичання термінів із суміжних і несуміжних сфер.

Продемонструємо означені тенденції на прикладі аналізу лексикографічних джерел у проекції на редакцію Кодексу 1996 року. Зокрема, РУСЮТ 1993 р. пропонує до вжитку як терміни низку загальнономовних слів і висловів: *брати шлюб – взяти шлюб – одружуватися / одружитися* (РУСЮТ 1993 р., с. 103) – на противагу терміну *укладення шлюбу* (Кодекс 1969 р.); *діти названі – діти наречені* (РУСЮТ 1993 р., с. 6) (Кодекс 1969 р. не фіксує); *дружина – жінка* (РУСЮТ 1993 р., с. 14) (Кодекс 1969 р. фіксує тільки термін *дружина*); *молодий – наречений – жених* (РУСЮТ 1993 р., с. 14) (Кодекс 1969 р. не фіксує); *одружений – жонатий* (РУСЮТ 1993 р., с. 14) (Кодекс 1969 р. не фіксує); *одинокий – самотній* (РУСЮТ 1993 р., с. 14) (Кодекс 1969 р. фіксує термін *одинок мати*); *падчірка / падчерка – пасербиця* (РУСЮТ 1993 р., с. 47) (Кодекс 1969 р. – *падчерка*); *розлучення – розвід* (РУСЮТ 1993 р., с. 72) (Кодекс 1969 р. – *розлучення*); *удочеряти / удочерити – брати за дочку – приймати за дочку* (РУСЮТ 1993 р., с. 85) (Кодекс 1969 р. – *удочеріння*); *шлюб – одруження* (РУСЮТ 1993 р., с. 6) (Кодексом 1969 р. зафіксовані обидві одиниці). Звернімо увагу також на те, що словник відновлює терміни, що перебували поза фаховим вжитком понад 60 років, зокрема *дружина, чоловік – подружжя* (у значенні «один із членів сімейного союзу») (РУСЮТ 1993 р., с. 82); *родина – сім'я* (РУСЮТ 1993 р., с. 78).

Свідченням актуалізації питомих словотвірних ресурсів є також рекомендація щодо розрізнення співвідносних віддієслівних іменників на позначення завершеності / незавершеності предметної дії: *відновлення –*

відновлювання (РУСЮТ 1993 р., с. 9) (Кодекс 1969 р. – *відновлення*); *заручення* – *заручання* (РУСЮТ 1993 р., с. 39) (Кодекс 1969 р. не фіксує); *усиновлення* – *усиновляння* (РУСЮТ 1993 р., с. 87) (Кодекс 1969 р. – *усиновлення*); *утримання* – *утримування* (РУСЮТ 1993 р., с. 80) (Кодекс 1969 р. – *утримання*).

Окрему увагу слід приділити РУАСПТ 1994 р., що висвітлює труднощі терміновживання в правничій мові, зокрема й сімейного права, в аспекті сучасних норм. Наприклад, автори слушно встановлюють, що термін *шлюбозлучний* є «скалькованим і неприродним для української мови» (РУАСПТ 1994 р., с. 51); термін *позашлюбний* є таким, що «за своїм словотвірним складом безпосередньо вказує на означуване поняття («який народжений поза шлюбом – позашлюбний»)» (РУАСПТ 1994 р., с. 65); терміни *онук*, *онучка* науковці розглядають як унормовані, а «інші слова, що відрізняються лише одним звуком (внук, унук, внука, внучка, унука) функціонують у побутовій мові» (РУАСПТ 1994 р., сс. 66–67). Автори словника наголошують, що із синонімічних лексем *одинокий* і *самотній* («який не має сім'ї, рідних, близьких, сам») у терміновжитку слід віддавати перевагу слову *самотній*, бо воно «утворене за законами української мови і повністю покриває зазначене поняття», наприклад, «у терміносполученні *самотня мати* на позначення «незаміжньої жінки, яка має позашлюбну дитину», це поняття передається повністю» (РУАСПТ 1994 р., сс. 207–208).

Розмежовуючи запозичений термін *моногамія* та питомий *одножонство*, науковці вважають за доцільне на позначення форми шлюбу вживати термін *моногамія*, а терміном *одножонство* позначати «перебування чоловіка в шлюбі з однією жінкою», якому й віддають перевагу, бо він «повністю відтворює вкладене в нього поняття і відповідає словотвору української мови» (РУАСПТ 1994 р., с. 209). Дослідники зауважують щодо транслітерованості терміна *розвід* і встановлюють термін *розлучення* як нормативний (РУАСПТ 1994 р., сс. 349–350). До аналізу залучають і словотвірні варіанти *спорідненість* / *споріднення*: перший термін

радянське уживати для окреслення поняття «кровний зв'язок між людьми», а *другий* має ширше значення – «стосунки між родичами людей, що взяли шлюб, свояцтво» (РУАСПТ 1994 р., с. 370).

На позначення «одруженої особи чоловічої статі» запропоновано віддавати перевагу терміну *чоловік*, відповідно вважати унормованим термін *дружина* (РУАСПТ 1994 р., сс. 420–421). Скалькованим є термін *усиновитель*, *посиновитель*, натомість термін *усиновлювач* («особа, що прийняла до сім'ї дитину з наданням їй прав рідних дітей») пропонують уважати нормативним (РУАСПТ 1994 р., с. 445). Уперше зафіксований у цьому словнику термін *усиновлювачка* (РУАСПТ 1994 р., с. 445). Наголосимо, що, по-перше, це чи не єдиний словник, у якому запропоновано аналіз терміноодиниць крізь призму внормованості / невнормованості з практичними порадами для терміновживання; по-друге, до сьогодні не всі поради були реалізовані.

На противагу перекладним словникам, ЮСД 1996 р. містить унормовану спеціальну лексику (*допомога на дітей, які перебувають під опікою, піклуванням* (с. 180), *недійсність шлюбу* (с. 378), *особисті немайнові права* (с. 419), *патронат* (с. 436), *подружжя* (с. 472), *позбавлення батьківських прав* (с. 473), *родичі* (с. 575), *шлюб* (с. 688)).

Мовний матеріал, важливий для розуміння особливостей розвитку термінології сімейного права початку XXI століття, містить Сімейний кодекс України, прийнятий 2002 року, що становить першоджерело для окреслення її обсягу. Цей кодекс відбиває правові поняття, орієнтовані як на національну, так і загальноєвропейську традиції. Розширення міждержавних зв'язків України, її входження в міжнародне правове поле, розвиток юридичної думки зумовлюють закономірне поєднання успадкованої та новітньої термінології, яка номінує сучасні правові явища, що стосуються народження дитини, усиновлення, патронату, соціального забезпечення. При цьому традиційні терміни звичаєвого народного права, що у 20-х роках минулого століття на короткий час увійшли до складу термінолексики, нині

знову актуалізуються й кодифікуються, набуваючи власне правового змісту (*заручини, наречені, родина*).

Актуалізація питомих ресурсів української мови виявляється і в іншому процесі розвитку досліджуваної термінології. Численна фахова література з проблем сімейного права засвідчує появу термінів-варіантів, переважно аналітичних за будовою з варіюванням одного з компонентів, наприклад: *бездітне подружжя – бездітна подружня пара – бездітна пара, народжена дитина – новонароджена дитина, сімейно-правовий договір – сімейний договір, шлюбно-сімейні відносини – сімейно-шлюбні відносини (стосунки) – сімейно-правові стосунки, сурогатна мати – сурогатна матір – сурмама*. Окрім того, текст чинного СКУ фіксує варіанти-субстантиви до нормативних складених термінів: *повнолітня особа – повнолітній, усиновлена дитина – усиновлений*. Варто також зауважити, що з огляду на зміни в національному законодавстві деякі терміни занепадають, замінюючись новою одиницею, зокрема, термін *дитина-інвалід* замінено більш коректним *дитина з інвалідністю*.

Антропоцентричний характер термінології сімейного права своєрідно позначається на її граматичних властивостях, що виявляється в кодифікуванні словниками й нормативно-правовими актами форм однини і множини того самого терміна – назви учасника сімейних відносин (*багатодітна мати / багатодітні матері; дитина, позбавлена батьківського піклування, / діти, позбавлені батьківського піклування; законні представники / законний представник; родич / родичі; член сім'ї / члени сім'ї та інші*), послідовному вживанні іменникового й дієслівного варіантів терміна на означення процесів (*укладення шлюбу / укласти шлюб, визнання шлюбу недійсним / визнати шлюб недійсним, позбавлення батьківських прав / позбавити батьківських прав* тощо), причому на рівні фіксування маємо іменниковий термін, а сфера функціонування засвідчує морфологічні варіанти.

Отже, сучасний стан термінології сімейного права засвідчує якісні і кількісні зміни в ній, зумовлені потребою подальшої деталізації відповідного

поняттєво-правового поля та розвитку терміносистеми на національномовних засадах.

Висновки до розділу 2

Сучасна українська термінологія сімейного права мала тривалий період історичного розвитку. Чітке окреслення її правового поля припадає на кінець XIX – початок XX століття. Становлення аналізованої терміносистеми відбувалося в кілька періодів, що відображають загальні тенденції в українському правничому термінотворенні. Такими етапами є:

- 10–20-і роки XX століття;
- 20-і – перша половина 30-х років XX століття;
- друга половина 30-х – 50-і роки XX століття;
- 60–80-і роки XX століття;
- 90-і роки XX ст. – початок XXI століття.

Кожен із виділених етапів більшою чи меншою мірою позначений впливом екстралінгвальних чинників, що мали як позитивні, так і негативні наслідки термінотворення в галузі сімейного права. Якщо до початку 30-х років термінологія сімейного права розвивалася природним і закономірним шляхом орієнтування на історичні надбання, живомовну традицію та зразки європейського права, то термінотворення в радянський період максимально відходило від засад і норм національної мови.

Багатий матеріал для вивчення спеціальної лексики сімейного права в діяхронійному аспекті містять наукові студії С. Дністрянського й словник К. Левицького, у яких зафіксовано як запозичені терміни (германізми, полонізми), так і ті, що утворені на народнорозмовній основі.

Першим нормативно-правовим актом, що кодифікував термінологію родинно-подружнього права, став Кодекс про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану 1926 року. Терміни-варіанти 20–30-х років

XX століття відображають об'єктивний процес формування термінології родинно-подружнього права, натомість терміни-варіанти 40–50-х років XX століття – це штучне намагання уніфікувати українські терміни, орієнтуючись лише на російські терміни. Термінологія 1960-х – кінця 1980 рр. максимально наближена до російської мови, у зв'язку з чим фіксуємо значну кількість росіянізмів серед терміноодиниць сімейного права, а також ідеологічні кліше. Але разом з тим її термінофонд зазнав розширення у зв'язку з деталізацією приватноправових понять.

Сімейна термінологія початку 90-х років минулого століття прагнула позбутися багатолітнього впливу тенденцій радянського термінотворення, позитивними є наслідки орієнтування на власні традиції терміновжитку, що засвідчують лексикографічні джерела, які фіксують сімейну термінологію, і тексти нормативно-правових актів.

У цілому сучасний стан характеризується достатньо високим ступенем унормування. Особливої уваги потребує семантична кодифікація, це стосується передусім термінів, що виникають останнім часом і пов'язані з появою нових правових явищ у сфері сімейних відносин.

Основні положення другого розділу відбито в одноосібних публікаціях дисертантки (Ус, 2018b; Ус, 2018d); апробовано в доповіді на Всеукраїнській науковій конференції «Правда життя й міф літератури (філологічні читання, присвячені сторіччю Олеся Гончара)» (Харків, 18 квітня 2018 р.).

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНА ТЕРМІНОСИСТЕМА СІМЕЙНОГО ПРАВА: СКЛАД, СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ, СЕМАНТИЧНА НОРМА

3.1. Склад термінології сімейного права

Юридична термінологія як система характеризується ієрархічною будовою: як найвищий рівень ієрархії підпорядковує галузеві терміносистеми (Артикуца, 1999, с. 168), зокрема й термінологію сімейного права, у якій виділяються термінологічні групи. Аналізований матеріал дає змогу виокремити такі терміногрупи сучасного сімейного права:

1. ТГ «Базові правові поняття сімейного законодавства»: *Сімейний кодекс України, сімейне право, сім'я, сімейні відносини, шлюб, соціальний інститут, материнство, батьківство, сімейне виховання, морально-правові принципи в сімейному праві, сімейно-правова санкція, відповідальність у сімейному праві, предмет сімейного права, функції сімейного права, суб'єктивне сімейне право, захист сімейних прав, джерела сімейного права та ін.*

2. «Державні законодавчі й виконавчі органи та установи»: *Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство внутрішніх справ України, Генеральний секретаріат Інтерполу, Міністерство закордонних справ України, Конституційний Суд України, державний заклад охорони здоров'я, Центр з усиновлення дітей та ін.*

3. ТГ «Документи органу державної реєстрації актів цивільного стану»: *книга реєстрації народжень, свідоцтво про народження, свідоцтво про шлюб, свідоцтво про розірвання шлюбу, свідоцтво про смерть, свідоцтво про усиновлення та ін.*

4. ТГ «Сім'я»:

4.1. «Учасники сімейних відносин»: подружжя, чоловік, дружина, батьки, мати, батько, дитина, дочка, син, усиновлювач, усиновлений, баба, дід, прабаба, прадід, внук, правнук, брат, сестра, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, родичі, двоюрідний брат, двоюрідна сестра, тітка, дядько, племінник, племінниця, родичі за походженням.

4.2. «Сімейні права та обов'язки»: сімейні права, сімейний обов'язок, дієздатність, недієздатність, майновий обов'язок, недієздатна особа, ухилення від виконання сімейного обов'язку, невиконання сімейного обов'язку тощо.

4.3. «Правовий статус сім'ї»: багатодітна сім'я, малозабезпечена сім'я, малозабезпечена сім'я з дітьми, молода сім'я, сім'я з дітьми, неповна сім'я та інші.

4.4. «Насильство в сім'ї»: насильство в сім'ї; фізичне насильство в сім'ї; економічне насильство в сім'ї; сексуальне насильство в сім'ї; психологічне насильство в сім'ї; тілесні ушкодження; побої; мордування; виселення члена сім'ї; протиправні дії щодо членів сім'ї; жертва насильства в сім'ї; попередження насильства в сім'ї; реальна загроза вчинення насильства в сім'ї; захисний припис; домашнє насильство; дитина, яка постраждала від домашнього насильства; кривдник; обмежувальний припис стосовно кривдника тощо. Формують цю підгрупу терміни, засвідчені в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (17 термінів), Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» (10 термінів), які є міждисциплінарними нормативно-правовими актами.

5. ТГ «Шлюб»:

5.1. «Шлюбні відносини»: шлюбний вік; добровільність шлюбу; одношлюбність (моногамія); державна реєстрація шлюбу; заява про реєстрацію шлюбу; наречені (наречений, наречена); нотаріально засвідчена заява; умови укладення шлюбу; недійсність шлюбу; повторний шлюб; фіктивний шлюб; припинення шлюбу; розлучення; розірвання цивільного

шлюбу; зупинення фактичного шлюбу; заява про розірвання шлюбу; актовий запис про розірвання шлюбу; фактичні взаємини подружжя; спільне життя подружжя тощо.

5.2. «Права та обов'язки подружжя»: права та обов'язки подружжя; майнові правовідносини подружжя; правовий режим майна подружжя; особисті немайнові права та обов'язки подружжя; особиста приватна власність дружини, чоловіка; речі індивідуального користування; спільні кошти подружжя; спільна сумісна власність подружжя; право на утримання; шлюбний договір; предмет шлюбного договору; майнові відносини між подружжям тощо.

6. ТГ «Материнство / батьківство»:

6.1. «Права й обов'язки батьків та дітей»: багатодітна мати, одинокий батько, одинока мати, неповнолітні батьки; особисті немайнові права і обов'язки батьків та дітей; особисті майнові права і обов'язки батьків та дітей; майнові права дитини; утримання дитини; законний представник дитини; аліментні зобов'язання; порядок стягнення аліментів; позбавлення батьківських прав; спір про батьківство; факт батьківства; відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав; порядок надання батьками утримання дитини тощо.

6.2. «Сурогатне материнство»: батьки-замовники; безплідне подружжя; біологічна мати-дружина; біологічний батько-чоловік; генетичні батьки; договір сурогатного материнства; донорський ембріон; донорський матеріал; сурогатне материнство, сурогатна мати, репродуктивні особисті немайнові права фізичних осіб, сурогатна вагітність, повна сурогатність, генетична спорідненість з матір'ю, традиційне сурогатне материнство та ін.

7. ТГ «Дитинство»

7.1. «Дитина»: дитинство; дитина; малолітня дитина; неповнолітня дитина; позашлюбна дитина; дитина з інвалідністю; дитина, яка зачата і

народжена у шлюбі; державна реєстрація дитини; походження дитини тощо.

7.2. «Фізичний стан дитини, яка потребує державної допомоги»: *тяжкі перинатальні ураження нервової системи; тяжкі вроджені вади розвитку; рідкісні орфанні захворювання; онкологічні та онкогематологічні захворювання; дитячий церебральний параліч; тяжкі психічні розлади; тяжка травма; трансплантація органу; паліативна допомога; дитина, якій не встановлено інвалідність, та ін. У зв'язку з прийняттям законопроекту «Про внесення змін до деяких Законів України щодо посилення соціального захисту осіб, що доглядають за хворими дітьми», який набирає чинності з 01.01.2019 року, внесено зміни до одного з джерел сімейного права – Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Ця редакція закону поповнює термінофонд сімейного права новими терміноодинацями, що свідчить про динамічний розвиток сучасної терміносистеми сімейного права, до якої активно входять терміни для окреслення правових понять, які синтезують кілька галузей знань*

8. ТГ «Альтернативні форми виховання дитини»:

8.1. «Усиновлення»: *усиновлювач; усиновлений; усиновлення дитини; прийомні батьки; батьки-вихователі; припинення усиновлення; скасування усиновлення; визнання усиновлення недійсним; умови усиновлення тощо.*

8.2. «Опіка та піклування над дітьми»: *орган опіки та піклування; встановлення опіки, піклування; повнолітня дієздатна особа; опікун; піклувальник; припинення опіки та піклування; звільнення опікунів (піклувальників); права дитини, над якою встановлено опіку, тощо.*

8.3. «Патронат над дітьми»: *патронат; договір про патронат; патронатний вихователь; сім'я патронатного вихователя; фактичний вихованець; фактичний вихователь тощо.*

8.4. «Прийомна сім'я»: *прийомні батьки; прийомні діти; дитина-сирота; кандидати у прийомні батьки тощо.*

8.5. «Дитячий будинок сімейного типу»: *батьки-вихователі, індивідуальний житловий будинок, багатокімнатна квартира, вихованці дитячого будинку сімейного типу, діти-вихованці тощо.*

Запропонована класифікація термінів сімейного права, в основу якої покладено тематичний принцип систематизування правових понять, дає змогу виокремити вісім основних терміногруп, які своєю чергою поділяються на підгрупи, склад та обсяг яких є неоднорідним, що пов'язано з позамовними чинниками, зокрема законотворчим процесом. Оскільки термінологія сімейного права перебуває на стадії активного розвитку, їй властива відкритість системи, чим зумовлено появу терміногруп, що позначають нові правові поняття. Вони відображають перетин термінополів суміжних правових галузей (цивільне право, кримінальне право), а також медицини.

3.2. Способи формування сучасної термінології сімейного права

Способи формування галузевих термінологій залежать від різних чинників, серед яких – час формування галузевої термінології, стан розвитку літературної мови, первинність / вторинність певної терміносистеми тощо. Вторинну галузеву терміносистему розуміємо як мовне утворення, сформоване пізніше за інші галузеві термінології, головним чином шляхом запозичення спеціальної лексики із суміжних і несуміжних галузей науки. Такий шлях формування термінології зумовлює перевагу одних способів її формування над іншими.

Досліджувана лексика сімейного права, як засвідчив її діахронійний аналіз, здійснений у попередньому розділі, має давні історичні традиції. Її ядро сформувала успадкована лексика, а протягом тривалого часу джерелом її становлення була переважно загальнонародна мова. Водночас у період

бурхливого розвитку термінологічної лексики 20-х років ХХ століття простежуємо активізацію морфологічних способів словотворення, у яких повною мірою реалізуються словотвірні потенції української мови.

В українській мові здавна простежується запозичання іншомовної лексики на позначення понять родинно-шлюбних стосунків. Слово *шлюб*, запозичене з польської мови орієнтовно в 17 столітті (Етимологічний словник української мови, 2012, сс. 441), стало ядерним терміном для аналізованої термінології, утворивши розлоге термінологічне гніздо синтетичних та аналітичних термінів ще в 20-30 роках минулого століття: *одношлюбність*, *нешлюбні діти*, *шлюбборозвідний процес*, *нешлюбне співжиття*, *церковний шлюб*, *шлюбні відносини* тощо. У цей же період кодифіковано слово *аліменти* як відповідник до *утримання* (*заборгованість по аліментах*, *розстрочити виплату аліментів*, *ухилення від заплати аліментів*).

Чинний СКУ актуалізував поняття патронату, що було вживаним нетривалий час у 20-х роках минулого століття. У сучасному сімейному праві це запозичене слово зазнає термінологізації, причому використовується лише в складі аналітичних номінацій, як і похідний від нього прикметник: *патронат над дитиною*, *договір про патронат над дитиною*, *патронатний вихователь*, *сім'я патронатного вихователя* (СКУ, гл. 20).

У лексиці сімейного права запозичені слова набувають термінологічного статусу (*анадрид*, *могомамія*, *полігамія*), але головно стають базою для творення нових термінів, зокрема й аналітичних: *генетичний батько*, *квазісімейний договір*, *фактичний шлюб*.

Розширення поняттєвого поля сімейного права спричинило входження в його терміносистему спеціальних одиниць – як власне українських, так і запозичених – із суміжних та несуміжних галузей знань. Явище ретермінологізування (поступове набуття частиною давно відомих спеціальних слів нових термінологічних значень (Стишов, 2005, с. 231)) властиве термінам, що залучаються з інших наукових галузей. Головним

чином це стосується медичних термінів, пов'язаних із сурогатним материнством. Проте вони не відбивають змін у семантичному обсязі терміна під час переходу до терміносистеми сімейного права.

Відповідно головними шляхами формування сучасної термінології сімейного права на сьогодні є термінологізування, а також синтаксичне термінотворення.

3.2.1. Термінологізування загальноживаної лексики

На сьогодні усталеною є думка про важливість одного зі способів творення спеціальних термінів шляхом переходу загальноживаної лексики в спеціальну наукову, що в мовознавстві номінують як явище термінологізування (Загнітко, 2012d, с. 35). О. Стишов (2005, с. 228) слушно зауважує, що це «провідний процес семантичного розвитку мови», екстралінгвальними причинами якого є «інтенсифікація науково-технічного і соціального прогресу», де взаємозв'язок і взаємообмін між термінологією та «загальнонародним лексиконом» є тісним та постійним процесом. Українські термінологи, наприклад Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк (1994, с. 6), обстоюють думку, що «основу кожної термінологічної системи (звичайно, природно сформованої) становлять власне національні слова, що увійшли в науковий обіг шляхом їх дефінювання». До того ж кожен етап розвитку науки завдячує побутовому мисленню, у зв'язку з чим «існують спеціальні назви – за своєю генетичною природою – загальноживані слова» (Панько, Кочан, Мацюк, 1994, с. 196). Л. Струганець (2002, с. 227) зазначає, що термінологізування «охоплює широке коло слів літературної мови і приводить до перебудови їх семантичної структури», однак, звісно, у галузевих термінологіях пізнавальний потенціал загальноживаної лексики виявляється по-різному. С. Єрмоленко, С. Бибик, Т. Коць, Г. Сюта, С. Чемеркін (2013, с. 117) акцентують, що термінологізація «стосується не загальноживаного сегмента лексики, а збагачення фонду термінології

наєвними мовними одиницями загальнолітературної мови в процесі вторинної номінації».

У сучасному українському мовознавстві існує чимало розвідок, присвячених висвітленню семантичних змін загальноновживаної лексики в процесі їхньої функційно-термінологічної спеціалізації (А. Д'яков, З. Куделько, С. Єрмоленко, С. Бирик, Т. Коць, Г. Сюта, С. Чемеркін, Т. Кияк, Т. Панько, Г. Мацюк, О. Стишов, Л. Струганець, Н. Стратулат та інші). Серед дисертаційних робіт, автори яких розглядають лексико-семантичні процеси в науковій лексиці, необхідно відзначити дослідження О. Кримець (технічна термінологія), М. Годованої (геологічна термінологія), Р. Дудок (терміни гуманітарних наук), С. Овсейчик (екологічна термінологія), Т. Петрової (фітомеліоративна термінологія), Г. Чорновол (економічна термінологія), С. Локайчук (археологічна термінологія), А. Таран (суспільно-політична термінологія) та ін. Лінгвоюридичний дискурс репрезентує кілька робіт, присвячених аналізу змін загальноновживаної лексики в процесі її термінологізації: праці Р. Монастирської (термінологія цивільного права), М. Вербенец (юридична термінологія) та Д. Касяненко (термінологія правового євролекту). У результаті вивчення означеної теми з'ясовано деякі найголовніші особливості творення термінів шляхом термінологізування загальноновживаної лексики.

Як відзначають науковці, інтегрування загальноновживаної лексики в науковий дискурс здійснюється двома способами: перший полягає в так званій функційно-пізнавальній генералізації вираженого словом наївного поняття шляхом його узагальнення та абстрагування; другий спосіб передбачає формування наукового поняття в процесі його входження в наукове пізнання світу – ідеться про метафоричне або метонімічне переосмислення загальнономовного значення (В. Русанівський (с. 88, с. 91), Т. Панько, Г. Мацюк, І. Кочан (сс. 161–163), Л. Струганець (сс. 183–188, с. 229), О. Кримець, І. Дорошенко (сс. 136–140)). Українські термінологи цілком природно й обґрунтовано зосереджуються на аналізові особливостей

зміненнь у структурі загальнономовного значення слова, що виникають під час його «переходу» у відповідні галузеві термінології, та описують структуру наукового поняття. Звісно, процес термінотворення знаходить своє відображення не лише в семантичному, а й у синтаксичному та прагматичному аспектах слова, що можуть стати предметом спеціального студіювання.

Термінологізування загальноновживаного значення слова максимально чітко відображає специфіку взаємодії явищ різного порядку: 1) побутове та наукове пізнання світу; 2) особливості взаємодії загальнономовного значення слова, «зануреного» в семіосфери національної культури й ускладненого загальнокультурними пресупозиціями, імпліцитними фоновими знаннями, із термінологічним значенням, інтегрованим у впорядковану єдність наукового знання; 3) побутової та наукової свідомості і відповідних їм наївної та наукової картин світу. У цьому зв'язку звернімося до питань структури загальнономовного значення слова і термінологічного значення як маніфестанта наукового пізнання світу. Згідно із сучасним розумінням, лексичне значення слова, в основі якого лежить вироблене в процесі суспільної діяльності людини побутове (тривіальне, наївне) поняття, має ієрархічну будову, для опису якої науковці використовують такі терміни, як семна структура лексичного значення, сема, семема (В. Левицький, В. Русанівський, В. Звегінцев, Р. Монастирська та ін.). За визначенням А. Загнітка (2012с, с. 403), семна структура лексичного значення слова – сукупність сем у їхній внутрішній ієрархічній організації. Загальноновизнаним на сьогодні є наукове уявлення про сему як «мінімальну одиницю плану змісту, на які можна розкласти семему»; а семему – як «окреме значення багатозначного слова» (Левицький, сс. 116–117).

Науковці розрізняють семи за їхньою роллю в структурі семеми. А. Загнітко веде мову про такі конститутивні елементи лексичного значення, як «гіперсема (архісема, родова сема), що позначає клас об'єктів і наявна в семній структурі всіх одиниць цього класу; гіпосеми (видові семи,

диференційні семи), що позначають розрізнявальні видові ознаки предметів, явищ та ін. одного класу (Загнітко, 2012с, с. 403). Крім того, дослідник виокремлює градуальну («ступінь вияву ознаки в інших близьких за значенням»), диференційну («за якою розрізняються слова певного лексико-семантичного поля») та інтегральну («спільну для двох чи більше лексичних значень») семи (Загнітко, 2012с, с. 250).

Для аналізу структури термінологічного значення як семантичного явища вживаємо низку понять. Сема – мінімальна одиниця лексичного (загальнономовного або термінологічного) значення. Беручи до уваги класифікації сем за ступенем їхнього узагальнення в семантичній структурі слова, виділяємо гіперсему, гіпосему, диференційні та інтегральні семи.

Для розуміння природи загальнономовного значення вкрай важливим є уявлення, згідно з яким слово в повсякденній діяльності забезпечує пізнання світу шляхом виокремлення й номінування певного предмета (дії, ознаки, стану), його мисленнєвої дискретизації та формування відповідного поняття. Спрямованість слова, точніше його звукової форми, на об'єкт позамовної дійсності, та зв'язок цього слова з номінованим об'єктом формують денотативний аспект мовного знака, а зв'язок слова (імені, знака) з мисленнєвим змістом – його сигніфікативний вимір. Ці особливості повнозначного слова в лексикологічній, семасіологічній та семіотичній теоріях знайшли вираження в теоретико-пізнавальній класифікації, здійсненій за допомогою різних термінів. Для нас пізнавально значущими є усталені в мовознавстві терміни: денотат – клас об'єктів, названий словом; сигніфікат – поняття, вироблене суспільною практикою про ці об'єкти й закріплене в суспільній свідомості.

Ставлячи собі за мету з'ясувати деякі загальні особливості формування термінів сімейного права шляхом спеціалізації загальноновживаної лексики, необхідно пам'ятати не лише про те, що зовнішнім показником такого термінотворення є зміна функційних контекстів, точніше дискурсів, тобто перехід поняття від загальнономовного до наукового дискурсів, пов'язаний зі

зміною структури значення, а й про те, що за такими змінами стоять різні пізнавальні стратегії, мисленнєві операції, співвідношення чуттєво-конкретного та абстрактного, зрештою – відмінні особливості семантичної категоризації об'єктів дійсності загалом. Основні прийоми утворення наукових понять будуть ті самі, що виявляють релевантність у сфері наївного (побутового) пізнання світу – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та абстрагування, однак у науковому пізнанні світу та формуванні спеціальних понять вони мають інше пізнавальне підґрунтя, оскільки є чинниками вторинної ідеалізації. Первинна ідеалізація виникає в процесі наївного пізнання світу, результатом якого є загальномовне поняття; останнє є вихідним пунктом для побудови наукового поняття.

Розгляньмо особливості термінологізування загальноживаної лексики в досліджуваній термінології. Загальною ознакою спеціалізації загальномовного значення є зміни, зумовлені його дискурсивно-стильовою віднесеністю та інтегрованістю в систему понять сімейного права. Зокрема, у процесі термінологізування загальномовного значення слова денотат включається в систему відношень правових понять і класифікується як елемент правничого знання. Це знаходить відображення в дефініції терміна, яка містить указівку на правовий статус означуваного явища. Порівняймо: загальномовне **батьки** «1. Батько та мати стосовно своїх дітей. 2. Предки» (СУМ 20) та юридичне «*батько та мати, записані органами реєстрації актів громадянського стану в книзі народжень і свідоцтві про народження дитини*» (ЮЕ онлайн). Семема «*батько та мати стосовно своїх дітей*» загальномовного значення слова **батьки** містить гіперсеми «*батько*», «*мати*» та гіпосеми «*діти*», «*відношення*», «*суб'єкти*». Інформацію про кровну спорідненість імпліковано у структуру загальномовного значення, натомість у термінологічному значенні деактуалізується ознака кровної спорідненості. Для об'єктивації термінологічного поняття важливою виявляється вказівка не на природний зв'язок між батьками і дітьми, а на закріплений у правових документах статус учасників сімейних відносин, на

що вказує елемент дефініції *«записані органами реєстрації актів громадянського стану в книзі народжень і свідоцтві про народження дитини»*. Таке семантичне переакцентування зумовлює появу похідних аналітичних термінів сімейного права, що вказують на соціальні або кровні зв'язки: *біологічна мати, біологічний батько, прийомні батьки, батьки-вихователі*.

Схожі процеси простежуємо в термінах *батьківство* та *материнство*. Слово *материнство* має семему *«стан жінки-матері під час вагітності, пологів, годування дитини»* (СУМ 20). У правничому дискурсі значення слова *материнство* інше: *«правове становище жінки у зв'язку з народженням, утриманням і вихованням дітей»* (СЮТ 2017 р., с. 63). Виявляємо, що гіпосема *«жінка-мати»* замінена на гіперсеми *«жінка»*, з'являється диференційна сема *«правове становище»*, втрачена сема *«вагітність»*, гіпосема *«годування»* субституційована гіперсемою *«утримання»*, у термінологічному значенні з'являється сема *«виховання»*, що дає змогу стверджувати про тенденцію до узагальнення значення з появою нової семи. Подібне до наведеного вище термінологічне визначення слова *материнство* наведене в (ЮТТС 2004 р., с. 150): *«встановлене чинним законодавством правове становище жінки, яка народила (усиновила), утримує і виховує дітей»*.

Загальноживана лексема *батьківство* має значення *«спорідненість по крові між батьками та їхньою дитиною, батьком і його дитиною»* (СУМ 20), що членується на компоненти значення *«спорідненість по крові»*, *«батьки»*, *«дитина»*, *«батько»*. Термінологічне значенні цього слова дещо інше: *«факт походження дитини від певного чоловіка»* (СЮТ 2017 р., с. 11; ЮТТС 2004 р., с. 7), *«соціально-правовий стан чоловіка, зареєстрованого батьком дитини»* (ВЕЮС 2012 р., с. 51). Спеціальне поняття ускладнене диференційними семами *«факт»*, *«соціально-правовий стан»*, що відображає зміну в сигніфікативному наповненні семантики терміна, зумовлену входженням у правовий дискурс.

Загалом наукова спеціалізація поняття, вживаного в термінології сімейного права, пов'язана з уточненням значення, семною деталізацією лексеми, що його означає. Показовими в цьому плані є відмінності загальнономовного значення слова **дитина** «*маленька дівчина або маленький хлопчик*» (СУМ 20) та його термінологічної семантики – «*кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до неї, повноліття не настає раніше*» (ВЕЮС 2012 р., с. 192). Термінологічна спеціалізація поняття, пов'язана з уточненням його змісту, зумовлює звуження загальнономовної семантики.

Як і в інших терміносистемах, за наявності кількох значень полісемантичного слова в спеціальній лексиці сімейного права термінологізується головним чином одне з них. Лексема **брат** має кілька значень (СУМ 20), але термінологізувалося одне: «*кожний із синів стосовно інших дітей того ж батька та (або) матері*», так само, як і в лексемі **сестра**: «*кожна із дочок тих самих батьків або одного з них щодо їхніх дітей*» (СУМ 11). Очевидно, таким чином у субмові права були створені передумови появи аналітичного терміна **брати і сестри** – «*особи, що походять від спільних батьків (повнорідні) або мають спільного батька чи матір (неповнорідні)*» (ЮТТС 2004 р., с. 29). Помічаємо тенденцію до узагальнення, коли гіпосема «*кожний із синів*», «*кожна із дочок*» заміщується гіперсемою «*особи*», проте з уточненням «*повнорідні*» / «*неповнорідні*»; водночас зникає вказівна на відношення суб'єкта правовідносин «*стосовно інших дітей*», чим звужується коло членів сім'ї; відбувається субституція гіпосеми «*той же батько*», «*та ж мати*» на «*спільні батьки*» та поява диференційних сем «*спільний батько*» і «*спільна мати*».

Творення спеціальних понять шляхом термінологізування загальноновживаного значення слова в українській лексиці сімейного права здійснюється на основі не лише ядерних конститuentів лексичного значення, а і його периферійної, культурно-фонові інформації. Показовою в цьому

плані є семантика термінологізованого субстантивованого прикметника *безпритульний*. У лексичному значенні слова формально не означено категорію осіб, якої стосується ознака безпритульності: «*Який не має притулку, позбавлений догляду, сімейної опіки; бездоглядний, бездомний*» (СУМ 20). В історичній ретроспективі інтенціонал цього слова означував передусім певне коло дітей, тому-то й маємо в українській мові значення слова *безпритульник* – «*безпритульна, бездоглядна дитина*» (СУМ 20). У процесі термінологізування цього загальнономовного значення відбувається немовби синтагматичне розгортання форми терміна: *безпритульний* > *безпритульні діти* – «*діти, які були залишені батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання*» (СПЕ 2013 р., сс. 41–42). Очевидно, подібний процес простежується й у співвідносних загальнономовному та спеціальному поняттях: *вагітна* – «*яка перебуває в стані вагітності*» – та *вагітні жінки* – «*жінки, що виношують дитину*» (ЮЕ 2001 р., с. 297).

Лексема *родич* має у структурі семему «*той, хто пов'язаний спорідненістю з ким-небудь*» (СУМ 11). Термінологія сімейного права фіксує таке значення терміна ***родичі***: «*особи, пов'язані між собою кровним спорідненням*» (ЮТТС 2004 р., с. 240), у дефініції експлікована вказівка на ступінь зв'язку – «***кровне споріднення***».

Слово ***молодь*** має значення «*молоде, підрастаюче покоління; юнацтво*» (СУМ 11). Це значення окреслює певний віковий стан людини, на що вказує сема «*молодий*». Субмова права до термінів ***молодь, молоді громадяни*** пропонує значення «*громадяни України віком від 14 до 35 років*». У правовому дискурсі введення сем «*громадянин*», «*Україна*» конкретизує це поняття.

Термінологічної конкретизації поняття зазнає й одне із загальнономовних значень слова ***розлучення*** «*2. Припинення, розрив шлюбу*» (СУМ 11). Семантика відповідного терміна «*припинення шлюбу за життя подружжя внаслідок їх спільного волевиявлення або волевиявлення одного з них*» (ЮЕ он-

лайн) у межах правового поля знань уточнюється: у ній відбито вказівки на час, суб'єкт і спосіб здійснення правочину.

Термінологізування загальномовної одиниці може приводити до такої перебудови значення, що виявляється у віддаленні побутового та наукового понять. Значення лексеми **усиновлення** встановлюється за співвідносним дієсловом *усиновляти* – «приймати в сім'ю дитину з наданням їй права рідної» (СУМ 2016 р., с. 1204). Лексема *усиновляти* не окреслює статі особи, яка приймається в сім'ю. Натомість лексема **удочеріння**, утворена від *удочеряти* – «брати в сім'ю (кого-небудь) на правах рідної дочки» (СУМ 2016 р., с. 1190), має сему, що вказує на стать. Для номінування явища, що стосується прийняття нерідних дітей у сім'ю, субмова права прирівняла ці терміни, подаючи їх як рівнозначні, термін **удочеріння** завжди йде в дужках як синонімічний поруч із терміном **усиновлення**. У словнику вони мають дефініцію «юридичний акт, за допомогою якого вирішується питання встановлених правових, майнових і немайнових відносин, які існують між батьком і дітьми» (Короткий російсько-український тлумачний словник юридичних термінів, 2009, с. 131). Семантика терміна доволі показово відбиває специфіку термінологізування загальноживаного значення слова, що стає виразником правового поняття. Про це свідчать семантичні ознаки «юридичний акт», «правові, майнові і немайнові відносини», «батько і діти», які розкривають зміст і характер відносин між суб'єктами сімейного права. Аналізована терміноодинаця показова також і для розуміння шляхів формування спеціального значення. Перехід того самого загальноживаного слова до складу спеціальної лексики може здійснюватися шляхом семантичного акцентування інших ознак: за юридичним словником, **усиновлення (удочеріння)** – «одна з форм влаштування дітей, що залишилися без піклування батьків, яка полягає в оформленому спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки» (ЮТТС 2004 р., с. 279).

Отже, перехід загальноживаної лексики до термінології сімейного права супроводжується різними семантичними процесами: семантичним переакцентуванням, ускладненням семної структури термінологічного значення, звуженням семантики спеціального слова та віддаленням від загальноживаного значення. Перехід у семантичній структурі терміна від родових ознак до видових супроводжується появою диференційних сем. У процесі входження загальномовних слів до термінології сімейного права відзначаємо появу в семантиці терміна компонента, який містить указівку на правовий статус означуваного явища («стан», «факт» тощо).

3.2.2. Синтаксичне термінотворення в галузі українського сімейного права

Говорячи про розвиток термінології, необхідно брати до уваги, що на початковому етапі її формування кожна терміносистема складається переважно із синтетичних термінів, а з її розвитком формуються нові терміноодиниці, найчастіше аналітичні терміни з різним структурним наповненням. Цей шлях появи нових термінів називають синтаксичним термінотворенням. На думку В. Даниленко, «складна внутрішня співвіднесеність у колі понять сучасної науки та техніки висуває традиційний спосіб творення шляхом словосполучень різних типів – синтаксичний спосіб термінотворення – до найбільш продуктивних» (Даниленко, 1977, с. 103).

Специфіку аналітичних термінів аналізують у монографічних студіях В. Даниленко (загальнотеоретичні питання) (1977), Т. Пристайко, О. Конопелькіна, Е. Неженець (ономасіологічний потенціал синтаксичних номінацій) (Пристайко, Конопелькіна, Неженець, 2011), Л. Кім, Т. Пристайко (незмінний залежний компонент складених термінів) (Кім, Пристайко, 2008) та ін. Важливими для розуміння природи такого структурного типу терміноодиниць є дисертаційні праці О. Чуєшкової (аналітичні номінації в економічній терміносистемі) (2002), Л. Гаращенко (аналітичні номінації

в науково-технічній термінології) (2013, 2015), Т. Щеглової (термінологічні словосполучення зі складним ад'єктивом) (2007). Окремі аспекти синтаксичного термінотворення у сфері правничої лексики української мови висвітлено в роботах О. Шпільківської (фінансове право) (2010), П. Луньо (конституційне право) (2014), Н. Руколянської (кримінально-процесуальне право) (2013).

Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що в межах терміносистеми сімейного права наявні синтетичні та аналітичні терміни з перевагою останніх. Аналітичний термін, за визначенням О. Чуєшкової, – це «граматичне поєднання двох або більше слів на основі підрядного зв'язку, яке служить засобом номінації спеціальних понять, має дефініцію, відзначається стійкістю, відтворюваністю та семантичною цілісністю» (Чуєшкова, 2002, с. 54). Л. Гаращенко зауважує, що такі терміни в «структурно-семантичному плані належать до номінацій спеціальної сфери використання – метамови науки, становлячи лексично стійкі сполуки слів, що називають цілісне поняття про чітко окреслені денотати певної системи знань» (Гаращенко, 2015, с. 5); аналітичні терміни виникають здебільшого для номінування або уточнення родового поняття.

Л. Гаращенко, Л. Кім, розмежовуючи типи структур аналітичних термінів, поділяють їх на прості, що становлять поєднання двох повнозначних слів на основі синтаксичного зв'язку, і складні, що містять три і більше компонентів. О. Чуєшкова, окрім того, виділяє багатоконпонентні терміноодиниці, до яких відносить сполучення, що містять чотири та більше компонентів (Чуєшкова, 2008, с. 95). Л. Кім, Т. Пристайко обстоюють думку, що в межах аналітизму може виникати ще й третій структурний тип – комбіновані словосполучення, у яких є зв'язки, що йдуть від різних стрижневих слів. Залежне слово в комбінованому словосполученні є стрижневим словом якогось простого чи складного словосполучення (Кім, Пристайко, 2008, с. 28).

Т. Щеглова, Л. Гаращенко застосовують ономасіологічний підхід до вивчення аналітичних термінів, що полягає у визначенні ономасіологічного базису, який містить указівку на певне родове поняття, та ономасіологічну ознаку – видові відмінності, які виділяють предмет усередині класу (Щеглова, 2007, с. 5; Гаращенко, 2015, с. 6). Л. Гаращенко (2015, с. 6) зауважує, що в ономасіологічній структурі аналітичного терміна є предикат (зв'язка), яка «пов'язує ономасіологічний базис та ономасіологічну ознаку певним відношенням».

У науковій літературі аналітичні терміни кваліфікують як розкладені вільні словосполучення, де кожен з компонентів терміна може вступати у двобічні зв'язки (В. Даниленко (1977, с. 37), Л. Кім, Т. Пристайко (2008, с. 29)), та нерозкладені, що є «термінологізацією літературних фразеологізмів або є суто термінологічними фразеологізмами» (Даниленко, 1977, с. 106), останні з яких не зафіксовано в термінології сімейного права.

Підтримуємо думку науковців (О. Чуєшкової, 2002, с. 33; Н. Руколянської, 2013, с. 14; Л. Гаращенко, 2015, с. 5 та ін.) щодо превалювання аналітичних термінів у галузевих терміносистемах. Як слушно зауважує О. Чуєшкова, «активність синтаксичної деривації зумовлена потребою уточнення наукових понять, а терміносполучення <...> виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки залежним словам; обмеженою є кількість складених термінів-полісемантів, аналітичні терміни майже не зазнають шкідливого впливу омонімії, помітно менше синонімізуються, їм властива можливість гнучкішої класифікації та систематизації за певними моделями» (Чуєшкова, 2002, с. 33). В. Даниленко вважає, що саме термінам-словосполученням легше передати належність класифікаційному рядові (1977, с. 132).

Дискусійними до сьогодні залишаються питання уніфікування термінів, що окреслюють поняття аналітизму в термінології. На цьому наголошує О. Чуєшкова та встановлює, що «багатоманіття найменувань пояснюється тим, що це поняття характеризується в різних аспектах»

(загалом більше двадцяти назв) (Чуєшкова, 2002, сс. 33–34). Йдучи за лінгвістичною традицією, дослідниця послуговується номінаціями «аналітичний термін», «складений термін», «термін-словосполучення», «термінологічне словосполучення», що становлять синонімічний ряд. Окрім того, науковець розмірковує над критеріями термінологічності словосполучення (дефінітивний, семантичний, інформаційний, статистичний, поняттєвий, критерій логічних теорем, концептуальна цілісність) та доходить висновку, що всі вони мають комплексно застосовуватися в розв'язанні питання стосовно термінологічності чи нетермінологічності словосполучення, проте провідними є семантичний та дефінітивний (Чуєшкова, сс. 41–47).

Узагальнюючи теоретичні принципи, покладені в основу явища аналітизму в термінології, у своєму дослідженні виходимо з певних засад: аналітичні терміни розуміємо як граматичне поєднання двох або більше слів, що слугує засобом номінування спеціальних понять, має дефініцію, відзначається стійкістю й відтворюваністю в певній галузі знань. У синтаксичному плані такі терміни можуть виникати на підставі як підрядного, так і предикативного чи напівпредикативного зв'язку, тому складені терміни точніше називати не термінологічними словосполученнями, а термінологічними сполученнями.

Для термінології сімейного права найбільш показові такі структурно-граматичні типи складених термінів.

1. Двокомпонентні терміни:

- субстантивні терміносполучення з атрибутивними відношеннями, побудовані за моделями:

прикметник (рідше *дісприкметник*) + *іменник* (*батьківські права, малолітня дитина, сурогатне материнство, фактичне виховання, неукладений шлюб*);

іменник + *іменник у Р. в.* (*власність дитини, договір подружжя, інститут сім'ї, місце проживання, факт шлюбу, члени сім'ї*);

іменник + прийменник + Р. в. / З. в. / О. в. / М. в. (особа без громадянства, право на захист, родичі за походженням, сім'я з дітьми, насильство в сім'ї);

- прикладкові утворення (*іменник + іменник*) з апозитивними відношеннями (*батьки-вихователі, дитина-біженець, діти-вихованці, дитина-сирота, сім'я-конкубінат*).

Якщо в таких терміносполученнях стрижневий компонент є загальноживаним словом, то додавання залежного компонента творить спеціальний термін сімейного права (*сімейне життя, безвісна відсутність, шлюбний вік*), якщо це термін загальноюридичний чи іншої правової галузі, атрибутивний компонент указує на галузеву стратифікацію номена (*домашнє насильство, сімейна дієдатність, сімейні правовідносини, шлюбний договір*); якщо стрижневим компонентом постає термін сімейного права, залежне слово є семантичним конкретизатором, що творить видову назву (*дитина-кривдник, недійсний шлюб, соціальне сирітство, права дитини*).

2. Субстантивні терміносполучення з об'єктними відношеннями, побудовані за моделлю *іменник + іменник у Р. в. / О. в. з прийм. чи без нього*, у яких стрижневим є віддієслівний іменник (*реєстрація шлюбу, розірвання шлюбу, охорона дитинства; побачення з дитиною*).

3. Трикомпонентні термінологічні сполучення виникають шляхом:

- додавання до стрижневого двоконпонентного терміна залежного прикметника:

прикметник + (прикметник + іменник): особиста приватна власність, спільна сумісна власність, спільна часткова власність, суб'єктивний сімейний обов'язок; суб'єктивне сімейне право;

прикметник (зрідка дієприкметник) + (іменник + іменник у Р. в.): державна реєстрація шлюбу, приблизний вік дитини, заявлений вік дитини;

- додавання до опорного двоконпонентного терміна залежного іменника: (*прикметник + іменник*) + *іменник у Р. в., О. в з прийм. чи без нього: законний представник дитини; моральні засади суспільства* (СКУ

НПК 2008 р., с. 446); *обмежувальний припис стосовно кривдника* (ЗУ «Про запобігання домашньому насильству»); *жорстоке поводження з дитиною* (ЗУ «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу»);

- додавання до стрижневого іменника двокомпонентного терміна:

іменник + (прикметник у Р. в. + іменник у Р. в.): припинення сімейних відносин (СКУ НПК 2008 р., с. 191); *побудова сімейних відносин; учасники сімейних відносин, об'єкт договірної регулювання* (Антошкіна, 2008, с. 19); *сім'я патронатного вихователя* (СКУ);

іменник + (прикметник у Д. в. + іменник у Д. в.): запобігання домашньому насильству, протидія домашньому насильству (ЗУ «Про запобігання домашньому насильству»);

іменник + (іменник у Р. в. + іменник у Р. в.): визначення розміру аліментів, підстави припинення шлюбу, умови укладення шлюбу (СКУ НПК 2008 р., с. 341);

іменник + (прийм. + іменник у З. в. + іменник у Р. в.): договір про надання утримання, заява про реєстрацію шлюбу;

- *іменник + (прийм. + прикметник у Р. в. + іменник у Р. в.): програма для постраждалої особи* (ЗУ «Про запобігання домашньому насильству»); *передача до прийомної сім'ї* (ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»).

Звернімо увагу на те, що в таких аналітичних конструкціях стрижневі компоненти – віддієслівні іменники – указують на опредметнену дію, пов'язану з регулюванням сімейних відносин, і утворюють гіпоніми (*домашнє насильство – запобігання домашньому насильству, протидія домашньому насильству*). Стрижневі слова з конкретним значенням також утворюють гіпоніми (*заява – заява про реєстрацію дитини, заява про реєстрацію шлюбу*).

Акцентуємо увагу, що більша частина трикомпонентних термінів зафіксована в науково-практичних коментарях, законах України,

нормативно-правових актах, що регулюють сімейні правовідносини. Сімейний кодекс України хоча й містить зазначені аналітичні терміни, проте як одне з головних джерел сімейного права фіксує найчастіше родові терміни – видові ж засвідчені переважно в доктрині права.

Простежимо шлях синтаксичного термінотворення на прикладі двокомпонентного терміна *насильство в сім'ї*, що в термінології сімейного права вживають на означення «будь-якої умисної дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду фізичному чи психічному здоров'ю» (ЗУ «Про попередження насильства в сім'ї»). Цей термін утворився внаслідок поєднання двох синтетичних термінів *сім'я* (термінологія сімейного права) та *насильство* (термінологія кримінального права). Звернімо увагу, що це одна з провідних тенденцій сучасної термінології сімейного права, коли складені терміни формуються за допомогою термінів із різних дисциплін (наприклад, *недієздатний повнолітній син* (цивільне право), *ВІЛ-інфікована дитина* (медична термінологія)).

Подальше перетворення терміна *насильство в сім'ї* на складніші за структурними моделями одиниці зумовлено появою нових правових явищ, які потребують номінування. Так, видові ознаки терміна *насильство в сім'ї* – *фізичне*, *сексуальне*, *психологічне* – закріплені відповідними трикомпонентними одиницями *фізичне насильство в сім'ї*, *сексуальне насильство в сім'ї*, *психологічне насильство в сім'ї* та кодифіковані в доктрині права (ЗУ «Про попередження насильства в сім'ї»). Аналітичні терміни сімейного права часто утворюють гіпонімічні ряди, що окреслюють певне правове явище, яке виражається більш складними структурами.

4. Чотирикомпонентні термінологічні словосполучення в незначній кількості зафіксовано в СКУ, але більша частина репрезентована в нормативно-правовій базі сімейного права, де і встановлюється їхній зміст.

У лексикографічних джерелах цей структурний тип майже не зафіксований, особливо це стосується тих термінодиниць, що з'явилися в останні роки. Найчастіше цей тип аналітичних термінів конструюється з однокомпонентних термінів або ж шляхом приєднання до терміна-конкретизатора (юридичного або загальнонаукового) дво- чи трикомпонентного терміна з родовою семантикою: *строки здійснення сімейних прав* (СКУ НПК 2008 р., с. 54), *строки захисту сімейних прав* (СКУ НПК 2008 р., с. 54); *підстави виникнення прав та обов'язків* (СКУ НПК 2008 р., с. 87), *підстави виникнення аліментних зобов'язань* (Лепех, 2010, с. 153); або, навпаки, до аналітичних трикомпонентних додається прикметник, що вказує на подальшу градацію понять: *фактичне поновлення сімейних відносин* (Аблятіпова, 2008, с. 119); *сімейна дієдатність фізичної особи* (СКУ НПК 2008 р., с. 91); *спільна сумісна власність подружжя*; *натуральна форма надання утримання, грошова форма надання утримання*; *позитивні умови укладення шлюбу, негативні умови укладення шлюбу*. Ці аналітичні терміни мають різні структурні моделі: *ім. + (ім. Р.в. + прикм. у Р.в. + ім. Р.в.)*: *припинення режиму окремого проживання* (СКУ), *об'єкт майнових договорів подружжя* (Антошкіна, 2008, с. 31); *ім. + (прикм. + ім. у Р.в. + ім. у Р.в.)* *забезпечення найкращих інтересів дитини* («Про охорону дитинства»), *порушення суб'єктивних прав дружини* (СКУ НПК 2008 р., с. 341) та інші.

Відзначимо, що подекуди чотирикомпонентні терміни утворюються шляхом контамінації, наприклад *суб'єктивне сімейне право на захист* (СКУ НПК 2008 р., с. 39); *дитячий будинок сімейного типу* (СКУ).

5. П'ятикомпонентні термінологічні сполучення в термінології сімейного права трапляються зрідка. Складність їх виділення полягає в тому, що ці аналітичні терміни не фіксуються лексикографічними джерелами, а наявність дефініцій (однієї з головних вимог до наукової лексики) можна відстежити тільки в науково-практичних коментарях та спеціальній правовій літературі. Ці номінації у своїй структурі містять найчастіше поєднання дво-

з трикомпонентним термінами, що в сукупності номінують правове поняття, у якому відбиваються ознаки всіх залучених термінів. Наприклад, *неюрисдикційна форма захисту сімейних прав* (Курило, 2015); *способи захисту сімейних прав та інтересів* (СКУ НПК 2008 р., с. 71); *реальна загроза вчинення насильства в сім'ї* (ЗУ «Про попередження насильства в сім'ї»); *правові наслідки реєстрації шлюбу між родичами* (СКУ); *право батьків по управлінню майном дитини* (СКУ НПК 2008 р., с. 519); *спільне вирішення питань життя сім'ї* (СКУ НПК 2008 р., с. 164); *передача до дитячого будинку сімейного типу* (ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»); *соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді* (ЗУ «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»).

6. Шести- і більше термінологічні сполучення є непоширеними в термінології сімейного права. Зрідка їх фіксуємо в законах України, чинність яких припала на останні кілька років. Прикладом можуть слугувати одиниці, подані в Законі України «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування» (*моніторинг якості надання соціальної послуги соціального супроводу*), у Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (*фахівець із соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю*), невелика кількість їх зафіксована в науково-практичній коментарях (*особливі (спеціальні) правові наслідки недійсності шлюбу*) (СКУ НПК 2008 р., с. 141). Визначальною рисою цього типу термінів є обов'язкова наявність дефініції в законодавчому акті, наприклад: *«фахівець із соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю – особа, яка має спеціальну освіту відповідно до вимог центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, і здійснює соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»* (Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, ст. 1).

7. Окремо виділяємо **аналітичні сполучення описового характеру з напівпредикативними і предикативними відношеннями**, у яких найчастіше стрижневим компонентом є іменник на позначення особи, а залежний виражається дієприкметниковим зворотом чи підрядною означальною частиною. Ці термінонайменування становлять невелику групу (у чинному СКУ трапляються лише поодинокі приклади: *діти, позбавлені батьківського піклування*), але останнім часом з'являються дедалі частіше в нових ухвалених законах України та нормативно-правових актах відповідної галузі, наприклад, у Законі України «Про охорону дитинства» фіксуємо такі одиниці: *діти, які потребують тимчасового захисту; дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів; дитина, яка перебуває у складних сімейних обставинах; дитина, розлучена із сім'єю; дитина, яка потребує додаткового захисту; діти, які потребують тимчасового захисту*; у науково-практичних коментарях: *суб'єкти, які не є кровними родичами* (СКУ НПК 2008 р., с. 812); *майно, набуте особами за час проживання в конкубінаті* (Лепех, 2010, с. 153); *встановлення віку дитини, яка залишилась без піклування батьків та потребує соціального захисту* (ЗУ «Порядок проведення обстеження для встановлення віку дитини, яка залишилась без піклування батьків та потребує соціального захисту»). Трапляються випадки, коли спрацьовує закон мовної економії й аналітичне сполучення замінюється на більш короткий варіант: *особа, яка постраждала від домашнього насильства* (далі – *постраждала особа*), і цей варіант кодифікується в законодавстві (ЗУ «Про запобігання насильства в сім'ї»).

У досліджуваній термінології фіксуємо поодинокі терміни із сурядним зв'язком: *брати і сестри, опіка та піклування*. Вони можуть ставати базою для подальшого творення видових термінів: *встановлення опіки та піклування, органи опіки та піклування; повнорідні брати і сестри, неповнорідні брати і сестри*. У сурядних терміносполученнях, що передають відношення врівноваження, єднальним або розділовим зв'язком поєднуються назви суб'єктів, об'єктів, інституцій, прав тощо.

Аналітичні конструкції, які містять напівпредикативний та предикативний зв'язки, також можуть утворювати сурядні зв'язки, тобто в структурі багатокomпонентного термінологічного утворення виявляємо компонент з обома типами зв'язків. Найчастіше стрижневий компонент виражений іменником: **випускники** закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; **надавач** соціальної послуги соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; **особи** із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; **заклади** для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; **форми влаштування** дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»); рідше словосполученням: **місце походження** дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування; **місце проживання** дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»). Такі утворення є громіздкими структурами, тому в тексті закону до них часто подається скорочений відповідник: *індивідуальний план соціального захисту дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування* (далі – *індивідуальний план*); *план соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування* (далі – *план соціального супроводу*); *соціальна послуга соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування* (далі – *соціальна послуга соціального супроводу*); *суб'єкт, що надає соціальну послугу соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування* (далі – *суб'єкт, що надає соціальну послугу соціального супроводу*) (ЗУ «Про затвердження

Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування»).

Отже, синтаксичне термінотворення є доволі поширеним у термінології сімейного права. У такий спосіб утворюються терміносполучення від двох до 16-ти компонентів, більшу частину становлять дво-, трикомпонентні терміни. Особливо активно багатоконпонентні аналітичні терміни почали з'являтися в сімейному праві останніх десятиліть.

3.3. Термінологія сімейного права в аспекті семантичної норми

Одним з актуальних завдань сучасного термінознавства є «повна інвентаризація термінів права, їх упорядкування, систематизація, стандартизація та кваліфікований лексикографічний опис» (Артикуца, 2012, с. 53). Досліджуючи мову права як першоджерело функціонування правничого терміна, зосереджуючись на аналізові термінологічної норми лексики права, мовознавці відзначають її численні порушення і, відповідно, пропонують шляхи подолання цього негативного явища, висвітлюють питання кодифікації правничої термінології у словниках. За твердженням Г. Васильєвої, кодифікаційний аспект термінології українського права є одним з найважливіших завдань сучасного етапу її формування. Потреба кодифікування юридичного термінофонду, на думку дослідниці, виникає не сама собою, а має кілька підстав: відсутність загальноновизнаної норми в галузі права, що приводить до паралельного використання, «часом навіть у межах одного тексту, кількох термінів для характеристики того самого поняття; не завжди доцільне залучення до правничої мови слів загальнономовних»; неврахування або недостатнє врахування особливостей системи літературної мови; використання без необхідності запозичень

з інших мов, що суперечить загальним вимогам мови законів » (Васильєва, 2001, сс. 127–128).

О. Веремчук акцентує відмінність кодифікаційних процесів спеціальної та загальноживаної лексики. Термінологічне внормування передбачає визначення найкращої форми, яка потім вводиться у сферу функціонування (Веремчук, 2010, сс. 11–12). Утім, нерідко терміни вживаються протягом певного часу й без кодифікації. Наприклад, значна кількість термінів сімейного права в сучасній українській літературній мові не кодифікована, хоча й засвідчена в правничій мові ще в редакції Кодексу про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану (1926), Кодексі про шлюб та сім'ю (1969), чинному Сімейному кодексі України (2002) та інших нормативно-правових актах.

На сьогодні не створено спеціального словника, який би унормовував термінологію сімейного права. Остання представлена в правничих словниках, що містять загальноюридичну термінологію: наприклад, *аліменти* (СПЕ 2013 р., с. 26), *багатодітна сім'я* (СПЕ 2013 р., с. 36), *безпритульні діти* (СПЕ 2013 р., с. 41), *опіка* (Ісмайлов, 2017, с. 138), *піклування* (Ісмайлов, 2017, с. 146). Відсутність лексикографічних джерел із термінології сімейного права породжує низку проблем: невизначеність поняттєвого поля термінофонду, відсутність нормативних дефініцій, що чітко визначають правове поняття, або, навпаки, велика кількість відмінних визначень одного терміна.

Багато термінів сімейного права закріплено лише в Сімейному кодексі України, науково-практичних коментарях, нормативно-правових актах, монографічних розвідках, але не всі вони отримали однозначне науково-термінологічне визначення (наприклад, *дружина*, *чоловік*, *син*, *дочка*, *баба*, *дід*, *побудова сімейних відносин на паритетних засадах*; *постійний сторонній догляд*; *фактичні взаємини подружжя*; *формальна сепарація*; *принижувати людську гідність дитини*).

Значна частина ядерних терміноодиниць сімейного права виражає наукові поняття, сформовані в доктрині права та репрезентовані в словниках (*сім'я, шлюб, одинокий батько, дитина, сурогатне материнство, генетичний матеріал, неповнолітня особа*), проте й досі тривають дискусії щодо їх семантичної кодифікації. Найяскравіше це ілюструє термін *близькі родичі*, який може дефініюватися як складник більш розгорнутого за будовою терміна *близькі родичі та члени сім'ї*.

«Довідник юридичних термінів» кодифікує цей аналітичний термін: *«близькі родичі та члени сім'ї – особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також – незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта* (Ісмайлов, 2010, с. 25). Тим самим постулюється нетотожність правових понять «близькі родичі» та «члени сім'ї». Об'єднання двох понять під знаменником однієї термінологічної форми навряд є доцільним для правового дискурсу, тим паче що в правничих документах уживаються нарізно терміни *близькі родичі* та *члени сім'ї*. Визначення змісту терміна – об'ємне й детальне. Воно містить сукупність ознак («*проживання*», «*побут*», «*права*», «*обов'язки*», «*шлюб*») «*зв'язок*», «*суб'єкти*»), які формують шляхом конкретизації зміст відповідного поняття.

У СПЕ 2013 р. зміст терміна розкривається через такі ознаки, як «*особи*», «*походження*», «*предок*»: *«Близькі родичі – це фізичні особи, природний зв'язок між якими ґрунтується на походженні один від одного або від спільних предків і має правове значення у випадках, передбачених законодавством. Близькими родичами є: батьки, діти, рідні брати і сестри,*

дід, бабка, онуки. Статус близьких родичів мають також подружжя» (с. 44). Гіперсема «особи» подана з видовим конкретизатором «фізична», що, очевидно, є надлишковим, оскільки статус особи (фізичний чи юридичний) повною мірою розкривається в дефініції. Однак наведена дефініція містить інформацію про імплікацію природного зв'язку в правове поле, що є вкрай необхідним для правничого терміна.

Нарешті, ВЕЮС 2012 р. аналізований термін тлумачить таким чином: *«близькі родичі і свояки – особи, пов'язані між собою походженням одного від другого або спільним походженням від одного предка, а також родичі подружжя»* (с. 610). Ця дефініція розкриває зміст терміна лише в загальному плані, не виокремлюючи його змістових складників, без яких термін втрачає свою кодифікаційну релевантність і практичну доцільність.

Подані дефініції різняться ступенем деталізації правничого поняття, визначенням його ядерних та периферійних семантичних складників. Це дає змогу констатувати, що семантичний обсяг терміна не є визначеним, тому аналізовані дефініції мають бути уніфіковані задля уникнення різночитань у правозастосовній діяльності.

Невиправданим є використання дефініцій, у яких не дотримано вимог до нормативної дефініції. Наприклад, дефініція містить порушення, що в науковій літературі номінують «логічне коло»: *«експлуатація дітей – експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці»* (Ісмайлов, 2017, с. 63).

Ядерний термін *сім'я* української терміносистеми сімейного права нині має кілька дефініцій. За етимологічним словником, слово *сім'я* походить від *стсл. стьмия*, синонімічне *родина* – від *стсл. родъ* (Етимологічний словник української мови, 2006, с. 254), що позначає «рід, покоління». Іншим терміном, що належить до спеціальної лексики сімейного права й позначає близьке поняття, є *родина*.

Лексеми *сім'я* і *родина* в загальноновживаній мові є синонімами, що й відбито в тлумачному словнику: **родина** – «група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; сім'я»; **сім'я** – «група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; родина» (СУМ 11). Як слушно зазначають Ю. Макарець і О. Сліпчук, серед східнослов'янських мов слово *родина* на позначення групи людей, пов'язаних кровним зв'язком, уживане лише в українській мові (є воно також у мовах західнослов'янських: польській, чеській, словацькій), натомість у білоруській та російській мовах функціують слова *семья* (рос.), *сям'я* (білор.), яким відповідає українське *сім'я* (Макарець, 2013). Відповідно в законодавчих актах Республіки Білорусь закріплено термін *сям'я* (Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб шлюбе і сям'і), Російської Федерації – *семья* (Семейный кодекс Российской Федерации), у Польщі як базовий уживаний термін *rodzina* (Kodeks rodzinny i opiekuńczy).

Нагадаймо, що в перших законодавчих актах України, зокрема Кодексі законів про родину, опіку і подружжя та про акти громадського стану УСРР 1926 року, термін *сім'я* не функціював: у назві кодексу та назві відділу 1 ужито слово **родина** (хоча визначення поняття ще не подано) (Кодекс 1926 р.). У Кодексі про шлюб та сім'ю 1969 року як самостійний термін з'являється *сім'я*, він починає активно вживатися в складі аналітичних терміносполучень (*багатодітна сім'я, захист сім'ї, зміцнення сім'ї, члени сім'ї* (Кодекс 1969 р.)). Очевидно, що цей радянський кодекс, орієнтований на уніфікацію термінології «братніх» республік, узаконив саме термін **сім'я**.

У ст. 3 чинного Сімейного кодексу України вперше в історії розвитку українського сімейного законодавства закріплено визначення аналізованого терміна: *сім'я «є первинним та основним осередком суспільства»*. Проте більшість правників вважає, що подане в ст. 3 визначення не відповідає його юридичній «оболонці», не розкриває спеціального змісту поняття. Зокрема, на думку В. Гопанчука (2002), СКУ не містить дефініції сім'ї в юридичному

значенні, а лише визначає місце сім'ї в суспільстві. З. Ромовська звертає увагу на те, що, хоча чинний кодекс і не подає нормативно визначеної дефініції терміна *сім'я*, саме поняття розкривається через формулювання його ознак: *«спільне проживання, пов'язаність спільним побутом, наявність взаємних прав та обов'язків»* (Ромовська, 2009). Текст СКУ дає змогу виявити інші змістові ознаки термінологічного поняття *сім'я*, які більш повно й детально окреслюють його юридичний зміст: *«дитина належить до своєї сім'ї, коли спільно з ними не проживає»*; *«права члена сім'ї має одинока особа»*; *«створення сім'ї на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також інших підставах»*.

Термін *сім'я* як один з фундаментальних у сімейному праві до сьогодні є об'єктом гострої дискусії науковців-правників та науковців-термінологів. Наведена нижче таблиця (див. табл. 1) дає підстави дійти висновку про те, що диференційні ознаки, які містить термін *сім'я* в чинному кодексі, і ті, котрі містяться в дефініціях, запропонованих правниками, не збігаються.

Диференційні ознаки терміна сім'я

	Сильність прояву	Сильний поділ, господарство	Взаємні права та обов'язки	Діти належать до своєї сім'ї, коли спільно з ними не проживає	Права члена сім'ї має одна особа	Кровне споріднення, успадкування, своєцтво	Об'єднання осіб, союз людей	Легальний та основний осередок, нервниа клітина суспільства	Дітородна, виховна функція	Добровільний та пріємний тлоб
Бондарчук О. І.		+	+					+		
Гурко Т. О.		+	+				+		+	
Жилінкова І. В.	+		+				+			
Копейчик В. П.							+		+	+
Магвєєв Г. К.	+	+	+	+	+			+		
Ромовська З. С.	+	+	+							
СКУ	+	+	+	+	+			+		
Шемшученко Ю. С.	+	+	+	+	+			+		

Дослідники доповнили перелік диференційних ознак такими: «об'єднання», «функція», «дітородження», «виховання», «добровільність», «рівноправність», «шлюб», що, з одного боку, розширює семантичне поле терміна *сім'я*, а з другого боку, породжує колізійність під час установаження змісту цього поняття. Критерій «дитина належить до своєї сім'ї, коли спільно з ними не проживає» залишився поза увагою правознавців, але знайшов відображення в дефініціях терміна, запропонованих Г. Матвєєвим та Ю. Шемшученком. Отже, нагальним залишається формулювання чіткого переліку диференційних ознак терміна *сім'я* та їх закріплення в правничій літературі. Слушним буде твердження про те, що порушується одна з головних ознак терміна – точність, причому вимоги конкретності не дотримуються ані законодавці, ані правники-науковці.

Аналітичний термін *одинокa особa* також не має чіткого визначення. Уперше термін *одинокa особa* фіксує чинний СКУ, але в ньому не подана дефініція та не встановлені диференційні ознаки цього терміна. Не розкривають суті цього поняття й лексикографічні джерела. І. Жилінкова (2008, с. 20) в науково-практичному коментарі подає таке визначення: «одинокa особa – особa, що проживає окремо від інших осіб». Констатуємо, що в правничій мові значення «який не має сім'ї, рідних; самотній» слова *одинокий* як складника аналітичного терміна *одинокa особa* виявилось нерелевантним. Видовий конкретизатор «одинокий» є елементом пари синонімів *одинокий – самотній*. У сучасній мові існує розгалужений ряд із семою «який не має сім'ї, рідних; самотній»: *одинокий* (у знач. ім.), *самотній* (у знач. ім.), *одиначка*, *одинак*, *батько-одинак*, *тато-одинак*, *мати-одиначка*, *самітник*, *самітниця*. Стилiстична маркованість цих слів стала перешкодою для їх термінологізування. Закономірно, що наукова картина світу відібрала нейтральне слово *одинокий*. Відповідно правнича терміносистема, зокрема термінологія сімейного права, фіксує лише терміни *одинокa мати*, *одинокий батько*, *одинокі усиновлювачі*, де перелічені терміни становлять гіпоніми до гіпероніма *одинокa особa*.

Поява терміносполучення **одинок** **особа** лише в чинному СКУ відбиває стан розвитку законодавства країни, коли з отриманням незалежності держава починає впроваджувати європейські тенденції щодо розуміння поняття **сім'я**. Тому активне функціонування в науковій сфері терміносполучень **одинок** **особа**, **одинок** **мати**, **одинок** **батько**, **одинок** **усиновлювач** є логічним підтвердженням вільного вибору суб'єктом правовідносин форми створення сім'ї.

Текст Кодексу 1926 року містить опосередкований виклад понять, що характеризують зазначене вище терміносполучення **одинок** **особа**: *«батьки в момент зародження або народження дитини були одружені, чи ні», «якщо в книгах запису актів громадського стану немає запису, хто є за батька дитини», «кожна вагітна або породілля має право, незалежно від того, чи вона одружена, чи ні, подати до місцевого органу ЗАГС за місцем осілості заяву про батька дитини»* (Кодекс 1926 р., с. 3). Стосовно усиновителів Кодекс подає таке тлумачення: *«засиновителями можуть бути громадяни обох полів»* (Кодекс 1926 р., с. 11). Подібна тенденція зберігається й у Кодексі про шлюб та сім'ю 1969 року, де юридичні терміни **одинок** **матір**, **одинок** **батько** не фіксуються законодавцем, а терміносполучення **одинок** **усиновитель** (Кодекс 1969 р., с. 103) співзвучне з російським терміном. Зазначена стаття встановлює, що *«усиновителем може бути кожний повнолітній дієздатний громадянин»*. Щодо сучасного сімейного права В. Гопанчук (2002) зазначає, що усиновлювачами можуть бути як одинокі особи, так і ті, хто перебуває в шлюбі (подружжя).

На сьогодні термін **одинок** **матір** не зафіксовано в чинному кодексі, але він функціонує в споріднених документах, що стосуються приватноправової галузі. Зокрема, за юридичним словником Ю. Шемшученка, **одинок** **матір** – *«жінка, яка виконує обов'язок догляду за дитиною (дітьми) без допомоги батька дитини. Зміст ознаки виховання та утримання дитини жінкою самотійно (згідно із загальнонормативним розумінням) передбачає тільки умову відсутності безпосередньої участі*

батька у процесі утримання та виховання дитини (дітей) і незалежно від участі інших родичів чи близьких жінки та дитини» (ЮЕ онлайн). У Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» знаходимо таке визначення терміна *одинок матір* – «незаміжня жінка, котра має дитину (дітей), якщо у свідоцтві про народження дитини відсутній запис про батька дитини або запис про батька дитини проведено у встановленому порядку за вказівкою матері». Порівняймо із загальномовним значенням. Згідно з Академічним тлумачним словником української мови, *одинок мати* – «незаміжня жінка, що має позашлюбну дитину» (СУМ 11). Словник фіксує це словосполучення як юридичний термін. У новітньому тлумачному словнику це стале сполучення тлумачиться інакше і не має поміти *термінологічне*: «*одинок мати* – жінка, що сама, без чоловіка виховує свою дитину; *мати-одиначка*» (СУМ 20).

Отже, у термінології сімейного права виявляємо кілька дефініцій, що визначають те саме правове поняття. Кожне з поданих визначень, на нашу думку, не повністю окреслює зазначене поняття. Найбільш вдалим і коректним щодо інших є трактування Ю. Шемшученка, де виокремлюються ядерні семантичні ознаки «догляд», «виховання», «утримання» *самостійність*», однак це так само породжує юридичні колізії щодо того, який статус має одинока жінка. Інше визначення, навпаки, чітко встановлює, що це незаміжня жінка, але в ньому закріплено інакші диференційні ознаки поняття: «*позашлюбна дитина*», «*обов'язок догляду за дитиною (дітьми) без допомоги батька дитини*».

Серед зазначених дефініцій аналізованого терміна слід звернути увагу на визначення, подане в Законі України «Про відпустки», де «*одинок матір* – жінка, яка не перебуває у шлюбі та у свідоцтві про народження дитини якої відсутній запис про батька дитини або запис про батька зроблено у встановленому порядку за вказівкою матері; вдова; жінка, яка виховує дитину без батька (в тому числі й розлучена жінка, яка виховує дитину без батька, незважаючи на факт отримання аліментів, і жінка, яка

*вийшла заміж, але її дитина новим чоловіком не усиновлена)». Хоча термін з таким семантичним обсягом і функціює поза межами приватноправової галузі (термінологія трудового права), він має право бути запропонованим, на нашу думку, й для термінології сімейного права, тому що чітко, конкретно й повно окреслює це юридичне поняття. До того ж, слід кодифікувати форму *мати*, а не розмовне *матір*.*

Якщо ж говорити про термін *одинокий батько*, то варто відзначити, що лише протягом останніх років він отримав юридичне закріплення. Чинний СКУ містить таке визначення терміна: *«батько, який не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, батьківство якого визначено у свідоцтві про народження дитини або визнано за рішенням суду, зобов'язаний за повідомленням служби у справах дітей, що здійснюється у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, забрати дитину для утримання та виховання з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, якщо цього не зробила мати дитини. У разі якщо батько не перебуває у шлюбі, він набуває статусу **одинокого батька**»* (СКУ, ст. 143). Як видається, законодавець не врахував того, що *одинокий батько* – це не лише той, хто не перебуває в шлюбі, але й той, хто отримав статус «одинокий» (наприклад, мати дитини якого померла під час пологів). Необхідно додати, що це юридичне поняття все ж таки тяжіє до загальнономовної лексики, бо хоча й не зафіксоване лексикографічними джерелами, але в мовній картині світу воно функціює й позначає особу чоловічої статі, яка самостійно виховує дітей.

Іншим ядерним терміном української лексики сімейного права, що потребує аналізу з погляду його семантичної кодифікації, є *шлюб*. Дефініція терміна *шлюб* – *«сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану»* (СКУ, ст. 21, п. 1). Розглядаючи сучасні правничі терміни, що стосуються поняття шлюбу, в їхній проекції на народно-звичаєві витоки, не можна не помітити суттєвого впливу давніх уявлень про одруження та особливості мовного вираження

відповідних понять. Етимологія лексеми *шлюб* відображає концептуальні уявлення про взаємний зв'язок. Звідси – когнітивні метафори, що позначають припинення шлюбних стосунків: *розірвання шлюбу*, *розв'язання подружжя*. Останній термін має виражену етнокультурну конотацію, зумовлену обрядом зв'язування наречених рушником.

Термін *шлюб* позначає соціальну форму стосунків між чоловіком і жінкою, інституалізація якої має тривалу історію. У Кодексі 1926 року слово *шлюб* не використовувалося, фіксуємо його лише в сполученні «вчинення релігійного обряду (шлюбу)», де воно має значення шлюбної церемонії). Натомість у тексті цього закону вживалися конструкції із синонімічним до нього терміном *подружжя* («подружжя реєструється в органах ЗАГС», «підтвердження подружжя», «неважність подружжя»), словосполучення *подружній зв'язок*, дієслово *одружуватися*, похідні іменники *одружіння*, *одружуванці*. Термін *подружжя* позначав також сімейну пару, а *дружина* – члена такої пари: «Арт. 126. Якщо один із дружин подружжя переменить місце перебування, це не зобов'язує другого йти за ним» (Кодекс 1926 р.). Як бачимо, термін *подружжя* вживався у двох значеннях.

Стосовно Кодексу 1969 року відзначимо, що законодавча система тоталітарної держави не могла не позначитися на особливостях змістового вираження багатьох термінів сімейного права, зокрема й центрального, тому не має викликати особливого здивування відсутність дефініції терміна *шлюб*. У статті 1 цього акта відбито лише деякі ознаки аналізованого терміна: «*Стаття 1. Завдання Кодексу про шлюб та сім'ю України Завданнями Кодексу про шлюб та сім'ю України є: дальше зміцнення сім'ї; побудова сімейних відносин на добровільному шлюбному союзі жінки і чоловіка, на вільних від матеріальних розрахунків почуттях взаємної любові, дружби та поважання всіх членів сім'ї; виховання дітей сім'єю з обов'язковим піклуванням батьків про їх здоров'я, фізичний, духовний, моральний розвиток, навчання і підготовку до праці; всемірна охорона інтересів матері*

і дітей; виховання почуття відповідальності перед сім'єю» (Кодекс 1969 р.). Замість чіткого визначення обсягу й змісту правничого терміна, у статті акцентовано переважно морально-етичні норми, на основі яких має будуватися сім'я, характер стосунків між подружжям, їхнє ставлення до системи ідеологічних цінностей тощо. Водночас лексема *шлюб* є активно вживаною і як самостійний термін, і як компонент терміносполучень: *шлюб, укладений у державних органах ЗАГС; укладення шлюбу; особи, які уклали шлюб; особи, які беруть шлюб; реєстрація шлюбу; особи, які вступають у шлюб; присутність осіб, які укладають шлюб, при реєстрації шлюбу* тощо. Натомість термін *подружжя* в тексті цього закону вжито лише для номінування сімейної пари (тобто небажана багатозначність терміна зникає).

Слово *подружжя* в сучасній українській мові є полісемічним. Воно має такі загальномовні значення: 1. *Шлюбна пара; чоловік і дружина*. 2. *Шлюбне життя, шлюб*. 3. *Один із членів шлюбної пари; дружина стосовно свого чоловіка або чоловік щодо своєї жінки* (СУМ 2016 р., с. 811). Такі ж значення зафіксовано в словнику-довіднику юридичних термінів І. Плахтєєвої, Т. Литвиненко (2010). Проте інший енциклопедичний словник фіксує таке визначення терміна: *«сімейний союз чоловіка і жінки, заснований на реєстрації у державному органі реєстрації актів цивільного стану»*, де виокремлюємо значеннєві елементи *«сімейний союз»*, *«чоловік»*, *«жінка»*, *«реєстрація»*, *«державний орган реєстрації актів цивільного стану»* (ВЕЮС 2012 р., с. 667), що дорівнює дефініції терміна *шлюб* і є вкрай небажаним явищем, бо розхитує семантичну норму. Більшість же фахових словників фіксує для означення відповідного поняття термін *шлюб*, що відповідає чинному СКУ.

Якщо попередній Кодекс 1969 року не містить чіткої дефініції аналізованого терміна й відбиває його ознаки через відсилання до норм права, то чинний СКУ подає визначення терміна: *«Шлюб є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану»* (СКУ, ст. 21, п. 1). Можна помітити такі складники

спеціального значення терміна: «*сімейний союз*»; «*союз жінки та чоловіка*»; «*zareєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану*». Наведене визначення хоч не розкриває повною мірою змісту поняття, але виражає його в тих правових межах, у яких відносини шлюбу регламентуються сімейноправовими нормами. Кодекс фіксує також додаткові ознаки поняття *шлюб*, які становлять сигніфікативний шар терміна: «*добровільність*»; «*одношлюбність*»; «*досягнення шлюбного віку*»; «*право на шлюб*»; «*особи, які не можуть перебувати у шлюбі між собою*». У ВЕЮС 2012 р. виділено такі суттєві ознаки терміна: «*неможливість одностатевих шлюбів*», «*спрямованість на утворення особистого сімейного союзу чоловіка і жінки*». У Словнику-довіднику юридичних термінів 2017 року не дотримано дефініції законодавця: термін *шлюб* тлумачиться як «*юридично оформлений у державному органі реєстрації актів цивільного стану добровільний, вільний та рівноправний союз чоловіка і дружини, що породжує їхні взаємні права та обов'язки, спрямовані на створення сім'ї, народження й виховання дітей*» (СЮТ 2017 р., с. 158). Наведене визначення ширше за подане в СКУ, у ньому, крім основних, зафіксовано семантичні ознаки, які відповідають деяким нормам права, відбитим у законі, що є надлишковим для термінологічної дефініції: «*добровільний, вільний, рівноправний союз*», «*породження взаємних прав та обов'язків*», «*спрямованість на створення сім'ї*», «*народження й виховання дітей*». Отже, семантика терміна *шлюб*, відбита в СКУ, містить достатню інформацію про належність відповідного поняття до правового дискурсу, хоч у різних лексикографічних джерелах термін подається з ширшим або вужчим складом диференційних ознак.

Загалом чинний СКУ виявляє тенденцію до уніфікування термінології цієї галузі, виявом цього є не лише подання дефініції терміна *шлюб*, а й відсутність синонімів до нього (як *подружжя* в Кодексі 1926 року). Проте в судовій практиці та юридичній літературі, як зазначає З. Ромовська (2009, с. 23), продовжує вживатися слово *одруження*. Так само уніфіковано

вживання терміносполучень зі значенням «бути одруженим» – *перебувати (бути) в шлюбі*.

Звернімо також увагу на показову для аналізованого мовного матеріалу опозицію усталених у мовній картині світу сполучень *законний шлюб / цивільний шлюб*, які не є елементами сучасної термінологічної системи сімейного права, але номінують відповідні явища сімейних стосунків – шлюбного / нешлюбного співжиття. Цивільний шлюб – один з надзвичайно давніх способів оформлення стосунків у народному звичаєвому праві (таке співжиття позначає фразеологізм *жити на віру*). Вислів *цивільний шлюб* засвідчує, що йдеться про ті ж фактичні стосунки між жінкою та чоловіком, як і в разі зареєстрованого шлюбу, проте такий шлюб не має правового режиму законного шлюбу.

Зміна суспільних відносин безпосередньо позначається на особливостях термінологічно-поняттєвої репрезентації в правовому дискурсі поняття шлюбу. Установлення радянської влади в Україні деактулізувало роль Церкви в укладанні шлюбу. Як результат виникло поняття цивільного шлюбу, що позначає сімейні відносини, зареєстровані в ЗАГСі, але не освячені Церквою. На цій підставі виник термін *громадянський шлюб* (на противагу до *церковний шлюб*) – «шлюб, зареєстрований органами державної влади без участі церкви. Лише громадянський шлюб, зареєстрований радянськими органами, визнавався законним» (СУМ 11). Таке ж значення реалізує термін *цивільне подружжя* в Кодексі 1926 року: «В УСРР визнається тільки цивільне подружжя» (Кодекс 1926 р., с. 23).

У сучасних умовах суспільного життя поширеною є практика співжиття чоловіка з жінкою однією сім'єю, але без реєстрації шлюбу. У цьому разі на позначення сім'ї, яка проживає спільно, на одній території й має спільне господарство (майно), але не реєструє сімейні відносини в органах державної влади, правники стали вживати терміна назву *фактичний шлюб*, яку кодифікує чинний СКУ. Згідно з поширеною практикою розгляду подібного типу сімейних правовідносин, фактичний

шлюб не реєструється не лише державною, але й церковною владою. Виникнення нового поняття *фактичний шлюб* впливає на особливості системних зв'язків суміжних понять, зокрема антонімію *zareєстрований шлюб* – *nezareєстрований шлюб*.

Тлумачний словник фіксує також сталу конструкцію з оцінною семантикою *законний шлюб* – «*шлюб, юридичне оформлений відповідно до діючого закону*» (СУМ 11). У мові сучасного права термін *шлюб* уже містить сему «законність». Відповідно кодифікація «законного шлюбу» закріплюється аналітичним терміном *правозгідний шлюб*. З іншого боку, розгляд самого поняття шлюбу в правовому полі українського законодавства свідчить про встановлення опозиційних зв'язків *шлюб* – *недійсний шлюб*, *фіктивний шлюб*, поняттєвий обсяг останніх протиставляється центральному терміну за ознаками підстав незаконності, які перелічуються у відповідних статтях (наприклад, «Стаття 39. Шлюб, який є недійсним: «1. *Недійсним є шлюб, zareєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому zareєстрованому шлюбі. 2. Недійсним є шлюб, zareєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою. 3. Недійсним є шлюб, zareєстрований з особою, яка визнана недієздатною*»); «Стаття 40. Шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним з них без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя» (СКУ)).

Отже, семантичне внормування термінології сімейного права є динамічним процесом, що виявляє різні проблеми дефініювання термінів. Зміни в термінології сімейного права під впливом нових реалій суспільного життя і нових правовідносин породжують нагальну потребу розроблення теорії правничого словникарства, одним із базових складників якої є питання семантичної кодифікації.

Висновки до розділу 3

За тематичним принципом організації юридичних понять галузі сімейного права виокремлюємо вісім основних терміногруп: «Базові правові поняття сімейного законодавства», «Державні законодавчі і виконавчі органи та установи», «Документи органу державної реєстрації актів цивільного стану», «Сім'я» (підгрупи «Учасники сімейних відносин», «Сімейні права та обов'язки», «Правовий статус сім'ї», «Насильство в сім'ї»), «Шлюб» (підгрупи «Шлюбні відносини», «Права та обов'язки подружжя»), «Материнство / батьківство» (підгрупи «Права й обов'язки батьків та дітей», «Сурогатне материнство»), «Дитинство» (підгрупи «Дитина», «Фізичний стан дитини, що потребує державної допомоги»), «Альтернативні форми виховання дитини» (підгрупи «Усиновлення», «Опіка та піклування над дітьми», «Патронат над дітьми», «Прийомна сім'я», «Дитячий будинок сімейного типу»). Їхній склад та обсяг є неоднорідними, що пов'язано з деталізацією правових понять, активним розвитком терміногруп, що позначають нові правові поняття і відображають перетин термінополів суміжних правових галузей (цивільне право, кримінальне право), а також медицини.

Основними шляхами формування сучасної термінології сімейного права на сьогодні є термінологізування, а також синтаксичне термінотворення. У процесі термінологізування успадкованої лексики відзначаємо лише поодинокі входження загальномовних одиниць до термінологічної лексики без зміни семантики (це передовсім назви родичів). Під час термінологізування загальномовного значення слова в дефініції терміна з'являється компонент, який містить указівку на правовий статус означуваного явища («стан», «факт» тощо). Спостерігаємо звуження, конкретизацію семантики термінів.

Синтаксичне словотворення є активним процесом, що засвідчує появу значної кількості аналітичних термінів сімейного права – від двох до 16-ти

компонентів. Аналітичні терміноодиниці, утворені за різними моделями, засвідчують градацію, уточнення правових понять і явищ, що виявляється у встановленні родо-видових відношень між різноструктурними компонентами.

Аналіз вияву семантичної норми в термінології сімейного права виявляє кілька проблем: не всі терміни закріплено в СКУ, деякі з них не мають чіткої дефініції; дефініція не завжди повністю розкриває зміст юридичного поняття; у різних джерелах той самий термін може мати різний набір семантичних ознак; подекуди спостерігаємо збіг семантики різних термінів. Аналізовані дефініції мають бути уніфіковані задля уникнення різночитань у правозастосовній діяльності.

Основні положення третього розділу відбито в одноосібних публікаціях дисертантки (Бортнік, 2015; Ус, 2017); апробовано в доповідях (Ус, 2018i; Ус, 2018h).

РОЗДІЛ 4

СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ В ТЕРМІНОЛОГІЇ СІМЕЙНОГО ПРАВА

Одним з важливих виявів історичного розвитку наукової думки є формування наукової картини світу як «цілісної системи уявлень про загальні властивості й закономірності дійсності, сформованої внаслідок узагальнення та синтезу фундаментальних наукових понять і принципів» (Шевчук, 2016, с. 42). Таку організацію наукового знання, що відображає зміни елементів та зв'язків між ними, можна розглядати у двох аспектах – функційному та структурному.

Пізнання особливостей упорядкованості системи та її структури зумовлене «внутрішньою міцністю, стійкістю, високим рівнем сполучуваності її компонентів – і складних підсистем, і елементарних частин у кожній підсистемі» (Каган, 1983, с. 90). Наявність розгалужених парадигматичних відношень дає змогу виявити закономірності формування й розвитку галузевих систем і підсистем.

4.1. Гіперо-гіпонімічні зв'язки

Сучасна українська термінознавча думка має значний доробок у дослідженні гіперо-гіпонімічних відношень, репрезентований працями С. Булик-Верхоли і Ю. Теглівець (музична термінологія) (2015), Є. Купріянова (термінологічна підсистема «Гідротурбіни») (2011), Т. Лепехи (судово-медична термінологія) (2000), А. Ляшук (юридична термінологія англійської та української мов) (2007), Т. Михайлової (науково-технічна термінологія) (2015), С. Овсейчик (екологічна термінологія) (2017),

Т. Петрової (фітомеліоративна термінологія) (2016), О. Романової (термінологія швацької промисловості) (2009), Н. Руколянської (термінологія кримінально-процесуального права) (2013), Т. Соколовської (1999), О. Чуєшкової (економічна термінологія) (2002), О. Чорної (податкова термінологія) (2009), Д. Шапран (маркетингова термінологія) (2005), О. Шпильківської (термінологія фінансового права) (2010) та інших.

Загально визнано, що гіперо-гіпонімічні відношення (далі – ГГВ) – це структурний тип системи, завдяки якому її елементи впорядковані від загального до конкретного та взаємодіють один з одним у площинах субординації та координації. Т. Панько, І. Кочан і Г. Мацюк (1994) слушно називають гіперо-гіпонімію «універсальним засобом тематичної ієрархії організації конкретної терміносистеми» (с.194). ГГВ виконують низку важливих функцій. По-перше, встановлення родо-видових відношень у системі наукових знань демонструє наявність структури цих знань. По-друге, ГГВ є відображенням ієрархічності наукових знань, де наукове пізнання моделюється від родового до видового поняття. По-третє, завдяки ГГВ встановлюються інші взаємозв'язки в системі наукового пізнання: фіксування парадигматичних зв'язків можливе завдяки конструюванню родо-видових відношень, де між видовими поняттями виникають системні відношення антонімії, синонімії тощо.

Застосовуючи логічний підхід до систематизації термінів, російські вчені Б. Головін, Р. Кобрин (Головін, Кобрин, 1987, с. 59), С. Гриньов-Гриневич (2008, сс. 82–83), В. Лейчик (2009, сс. 124–125), А. Суперанська, Н. Подольська, Н. Васильєва (2012, сс. 143–146) указують на наявність родових та видових термінів. Б. Головін, Р. Кобрин (Головін, Кобрин, 1987) зауважують, що будь-яка термінологічна система має гіпонімічні відношення. На думку С. Гриньова-Гриневича, родо-видові відношення є доволі стабільні й майже не залежать від контексту. Ці відношення існують між родовими, тобто широкими за обсягом поняттями, та більш вузькими, що входять до нього, видовими (Гринев-Гриневич, 2008, с. 82).

А. Суперанська, Н. Подольська, Н. Васильєва обстоюють думку, що родо-видова поняттєва система може бути моноієрархічною та поліієрархічною. Перша формується тоді, коли «єдине початкове поняття як вище підпорядковане поділяється крок за кроком шляхом додавання ознак, що індивідуалізують це поняття, доки не досягається шуканого рівня поділу, і кожне таке поняття має тільки одне безпосереднє підпорядковане поняття» (Суперанская, Подольская, Васильева, 2012, с. 146). У поліієрархічній системі родо-видові відношення можуть входити до будь-яких поняттєвих контекстів та підпорядковані іншим поняттям (Суперанская, Подольская, Васильева, 2012).

Досліджуючи родо-видові відношення в терміносистемах різних галузей науки й техніки, науковці дійшли таких загальних висновків. ГГВ є одним з універсальних засобів тематичної ієрархізації терміносистеми (Чуєшкова, 2002, с. 126; Михайлова, 2015, с. 58; Шпильківська, 2010, с. 10). Родо-видові відношення виявляються в послідовних та паралельних взаємозв'язках між компонентами ієрархічних структур, у власне семантичних (не мають спільного формального елемента) і формально-семантичних зв'язках (наявність спільного формального елемента) між родовою назвою та видовими одиницями (Лепеха, 2000). За розгалуженістю ієрархічних зв'язків гіперо-гіпонімія може становити структуру «простого ієрархічного дерева», «розгорнутого ієрархічного дерева» або ж будуватися на основі «поєднання простих та розгорнутих ієрархічних дерев» (Польщикова, 2010). Загалом у терміносистемах простежується комбінування різних типів зв'язків ГГВ та способів їх репрезентування.

Білоруські вчені дійшли висновків, що гіперо-гіпонімічні відношення виявляються у двох типах: *родо-видових* та *ціле-частка* (Беларуская мова: Тэхнічна лексіка, 2015, с. 21, сс. 36–37). І. Савицька (Беларуская мова: Тэхнічна лексіка, 2015, с. 36) вбачає таку відмінність між ними: родо-видові відношення пов'язані з різними за ступенем абстрагованості уявленнями тієї ж самої мовної реалії, а відношення *ціле-частина* властиві лише конкретним

предметам. В українському термінознавстві більшість науковців дотримується вузького розуміння гіперо-гіпонімічних відношень і не розглядає партитивні зв'язки як елемент ГГВ.

Як слушно зауважує Т. Михайлова, «гіперо-гіпонімічні зв'язки – це системні відношення між спеціальними поняттями, що ґрунтуються на відношеннях підпорядкування (видового родовому), включення (родового у видове) і співпорядкування (гіперонім має два й більше співпідпорядкованих гіпоніми)» (Михайлова, 2015, с. 59). Співгіпоніми становлять «гіперонімічний ряд, у якому перебувають у рівноправних зв'язках супідрядності» (с. 59); семантичні структури гіпонімів мають більшу кількість компонентів і протиставляються одна одній диференційними семами, у зв'язку з чим виникають еквіполентні опозиції; привативні опозиції виникають між гіперонімом та гіпонімом на підставі розрізнявального семантичного компонента (Михайлова, 2015, с. 59). Уточнюючи метамову опису ГГВ, Т. Михайлова пропонує лексико-семантичну парадигму, що складається зі слова з родовим значенням (гіпероніма) і зі слів із видовим значенням (гіпонімів), протиставлених гіпероніму за яким-небудь одним типом диференційної семантичної ознаки, називати гіпонімічною (гіперо-гіпонімічною) групою, або гіперо-гіпонімічним об'єднанням; гіпероніми й гіпоніми з двома й більше рівнями членування – гіперо-гіпонімічною структурою, гіперо-гіпонімічним блоком. Саме такі терміни, на думку науковця, вказують на зв'язки родових і видових назв та повноту охоплення всіх членів ГГВ (Михайлова, 2015, с. 61). У нашій роботі на означення ієрархічних лексико-семантичних зв'язків термінів будемо послуговуватися запропонованими дослідницею термінами, а саме: *гіперо-гіпонімічна група* – для однорівневих родо-видових зв'язків, *гіперо-гіпонімічна структура (блок)* – для ГГВ із двома й більше рівнями членування.

ГГВ як один із видів парадигматичних зв'язків терміносистеми сімейного права формуються передовсім навколо термінів, що виражають

ядерні поняття. Лінгвістичний аналіз цієї термінології засвідчує такі парадигми в ній із погляду **ієрархічного** підпорядкування гіперонімів і гіпонімів:

- **прості** (одному гіпероніму підпорядковано кілька гіпонімів за однією ознакою);
- **паралельні** парадигми (від гіпероніма можна встановити два і більше гіпонімічні ряди);
- **ланцюгові**, або **послідовні** (один гіпонім чи більше може бути гіперонімом до інших гіпонімів);
- **комбіновані** гіперо-гіпонімічні парадигми (від гіпероніма можна встановити паралельні ряди гіпонімів, а в цих рядах гіпонім може стати гіперонімом до інших гіпонімів).

Проста гіперо-гіпонімія в аналізованому термінологічному матеріалі охоплює як конкретні назви (*одинокa особa – одинока мати, одинокий батько*), так і абстрактні (*двошлюбність – двоєженство, двоємужність*), є базовою для розташування термінів у лексикографічних працях. Співгіпоніми в таких гіперо-гіпонімічних групах переважно поєднані антонімічними відношеннями, наприклад: *норми сімейного права – диспозитивні норми сімейного права, імперативні норми сімейного права; сімейне право – сімейне право майнового характеру, сімейне право немайнового характеру; сімейні правовідносини – внутрішні сімейні правовідносини, зовнішні сімейні правовідносини; форма захисту сімейних прав – юрисдикційна форма захисту сімейних прав, неюрисдикційна форма захисту сімейних прав.*

Меншою мірою виявлено структури, у яких гіпоніми становлять перелік видових назв до гіпероніма: *функції сімейного права – виховна функція сімейного права, охоронна функція сімейного права, регулятивна функція сімейного права; непрацездатні члени сім'ї – непрацездатна дружина, непрацездатний чоловік, непрацездатна повнолітня дочка, непрацездатний повнолітній син, повнолітні непрацездатні внуки, непрацездатні повнолітні*

брати і сестри, непрацездатні батьки, непрацездатна баба, непрацездатний дід, непрацездатна прабаба, непрацездатний прадід.

У досліджуваній термінології паралельні структури ГГВ, у яких одному гіпероніму підпорядковується кілька гіпонімічних підгруп, об'єднаних за різними ознаками, доволі поширені. Один родовий термін може мати гіперо-гіпонімічні групи за різними класифікаційними ознаками (від двох до восьми), що дає змогу подати розгорнуту семантичну структуру поняття та не зафіксовані в дефініції видові значення:

подружжя – *бездітне подружжя, безплідне подружжя;*

колишнє подружжя, майбутнє подружжя;

сім'я – *неповна сім'я, повна сім'я;*

сім'я іноземних усиновлювачів, сім'я патронатного вихователя, сім'я прийомних батьків;

мати – *біологічна мати, генетична мати, сурогатна мати, рідна мати, нерідна мати (мачуха);*

повнолітня мати, неповнолітня мати;

батько – *біологічний батько, генетичний батько, рідний батько, нерідний батько (вітчим);*

неповнолітній батько, повнолітній батько;

особа – *юридична особа, фізична особа;*

малолітня особа, неповнолітня особа, повнолітня особа;

дієздатна особа, обмежено дієздатна особа, недієздатна особа;

працездатна особа, непрацездатна особа.

У терміносистемі сімейного права гіперо-гіпонімічні відношення з послідовним підпорядкуванням засвідчені меншою мірою:

відносини – *аліментні відносини, відносини свояцтва, договірні відносини, особисті відносини, подружні відносини, сімейні відносини, соціальні відносини, сурогатні відносини, шлюбні відносини;* другий рівень підпорядкування: **особисті відносини** – *особисті немайнові відносини, особисті майнові відносини;*

строки – абсолютно визначені строки, відносно визначені строки, невизначені строки, законні строки; імперативні строки, диспозитивні строки; строки захисту сімейних прав, строки реєстрації шлюбу; другий рівень підпорядкування: *строки реєстрації шлюбу* – загальні строки реєстрації шлюбу, скорочені строки реєстрації шлюбу, продовжені строки реєстрації шлюбу.

Гіпероніми та гіпоніми в гіперо-гіпонічних рядах можуть змінювати свій статус, тобто гіперонім може ставати гіпонімом і навпаки. Гіперо-гіпонічні структури можуть мати кілька рівнів членування, у яких простежуються різні типи зв'язків – паралельні і послідовні, тобто утворюються **комбіновані** блоки ГГВ (від гіпероніма можна встановити паралельні ряди гіпонімів, а в цих рядах гіпонім може стати гіперонімом до інших гіпонімів). Наприклад, гіперонім *шлюб* може уточнюватися: 1) за відповідністю нормам сімейного законодавства: *правозгідний шлюб* («шлюб є правозгідним, крім випадків, встановлених частинами першою – третьою статті 39 цього Кодексу, а також якщо він не визнаний недійсним за рішенням суду» (СКУ, ст. 37, п. 1)), *неправозгідний шлюб*, або *недійсний шлюб* («визнання шлюбу таким, що укладений з порушенням норм сімейного законодавства, який внаслідок цього не породжує майнових та особистих прав і обов'язків, що випливають з нього» (ЮЕ онлайн)); 2) за відповідністю процедурі реєстрації: *zareєстрований шлюб*, *неукладений шлюб* («Шлюб, zareєстрований у відсутності нареченої і (або) нареченого, вважається неукладеним» (СКУ, ст. 48, п. 1)), *фактичний шлюб* («шлюбні відносини чоловіка і жінки, не оформлені в установленому законом порядку» (ЮЕ онлайн)); 3) за часом настання: *новий шлюб*, *повторний шлюб*, *попередній шлюб*; другим рівнем конкретизації є такий ряд: *недійсний шлюб* – за можливістю оспорюваності в суді: *абсолютно недійсний шлюб*; *безумовно оспорюваний шлюб*; *умовно оспорюваний шлюб*;

брати і сестри («особи, що походять від спільних батьків (повнорідні) або мають спільного батька чи матір (неповнорідні)» (ЮТТС 2004 р., с. 29)) –

зведені брати і сестри (народжені подружжям у попередніх шлюбах) / *зведені діти* (діти кожного з подружжя від попередніх шлюбів (між ними спорідненості не виникає)) (СПУуС 2005 р., с. 19); *рідні брати і сестри* (мають спільних батьків або одного з них (СЮТ 2017 р., сс. 81–82)); другий рівень: *рідні брати і сестри* – *повнорідні брати і сестри* (походять від спільних батьків (СЮТ 2017 р., сс. 81–82)), *неповнорідні брати і сестри* (які мають спільну матір або спільного батька (СЮТ 2017 р., сс. 81–82)); третій рівень: *неповнорідні брати і сестри* – *єдинокровні брати і сестри* (походять від спільного батька, але мають різних матерів) (СПУуС 2005 р., с. 19), *єдиноутробні брати і сестри* (спільною є лише мати, але різні батьки) (СПУуС 2005 р., с. 19).

Розгалужений гіперо-гіпонімічний блок за різними класифікаційними ознаками, що дає змогу подати розгорнуту структуру юридичного поняття, демонструє ядрна для термінології сімейного права одиниця *дитина* – «*особа до досягнення нею повноліття, тобто 18 років*» (СКУ, ст. 6, ч. 1). Видові поняття дають змогу окреслити різні правові статуси суб'єкта правовідносин, номінованого цим терміном. Відповідно термін *дитина* утворює ряди гіпонімів за такими видовими ознаками:

- вік: *малолітня дитина, неповнолітня дитина;*
- фізичний стан: *дитина з інвалідністю, дитина з особливими потребами, тяжкохвора дитина;*
- відсутність батьківського піклування: *дитина-сирота, соціальні сироти, біологічні сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; дитина, розлучена з сім'єю; безпритульні діти;*
- факт народження: *майбутня дитина, новонароджена дитина, новонароджене маля;*
- ступінь кровного споріднення: *біологічні діти, позашлюбні діти, рідна дитина – рідний син, рідна дочка, нерідна дитина – пасинок, падчерка, спільні діти – єдинокровні діти, єдиноутробні діти;*

- соціальне споріднення: *усиновлена дитина; прийомна дитина; діти, над якими встановлюється опіка, піклування; діти-вихованці; дитина, влаштована в сім'ю патронатного вихователя;*

- громадянство: *дитина-громадянин України; дитина, яка є іноземцем; дитина, яка є особою без громадянства;*

- соціальна незахищеність: *дитина-біженець; дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах; дитина, яка потребує додаткового захисту; дитина, яка постраждала від домашнього насильства; діти, які потребують тимчасового захисту; знедолені діти.*

Відзначимо, що переважну кількість терміноназв цього блоку фіксує чинний СКУ та закони України, науково-практичні коментарі, фахові словники, і лише деякі гіпоніми зафіксовані наразі лише в наукових працях юридичного спрямування (*новонароджена дитина, новонароджене маля* – останній термін пропонується у зв'язку з узаконовадженням сурогатного материнства).

Аналіз фактичного матеріалу дає змогу говорити щодо переважання двох типів побудови ГГВ у термінології сімейного права. Перший тип репрезентують ряди, де гіперонімом є термін, виражений іменником, а гіпоніми утворюються видовими конкретизаторами, якими є:

- прикметник (*строки – законні строки, судові строки*);
- дієприкметник (*дитина – підкинута дитина, усиновлена дитина*);
- іменник (*свідоцтво – свідоцтво про народження; свідоцтво про смерть; свідоцтво про усиновлення, свідоцтво про шлюб*);
- терміносполучення (*сім'я – сім'я патронатного вихователя; сім'я прийомних батьків*);
- дієприкметниковий зворот або підрядна частина (*дитина – дитина, позбавлена батьківського піклування; дитина, що потребує державної допомоги*).

Другий тип ГГВ утворюють структури, у яких гіперонім виражений терміносполученням, а гіпоніми до нього утворюються додаванням прикметника (*лінія спорідненості – пряма лінія спорідненості, бокова лінія спорідненості*) чи іменника (*батьківські права – здійснення батьківських прав, позбавлення батьківських прав, виконання батьківських прав; генетичний матеріал – генетичний матеріал подружжя, генетичний матеріал донора*). При цьому гіперонім може бути загальноююридичним терміном, а гіпоніми до нього становлять власне галузеві терміни: *договір – аліментний договір; договір сурогатного материнства – відплатний договір сурогатного материнства, невідплатний договір сурогатного материнства; договір про порядок користування майном; договір довічного утримання; квазісімейний договір – договір про патронат, договір про створення дитячого будинку сімейного типу, договір про створення прийомної сім'ї; сімейний договір; шлюбний договір*.

З погляду плану вираження гіперонімів і гіпонімів розрізняють ряди **формально-семантичні** (кожний гіпонім має структурний елемент гіпероніма) і **власне семантичні** (гіпоніми не мають спільних елементів у плані вираження з гіперонімом та між собою). Найчастіше в термінології сімейного права фіксуємо формально-семантичний спосіб зв'язку родових і видових понять (*форма надання утримання – натуральна форма надання утримання; грошова форма надання утримання*). Власне семантичний спосіб зв'язків ГГВ репрезентують ті випадки, коли гіперонім потребує конкретного переліку своїх ознак, у ролі яких виступають видові терміни: *близькі родичі – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка*. Найчастіше цей тип зв'язків виявляємо в тих термінах, що виражають загальнотеоретичні засади сімейного права (*істотні умови договору про надання утримання – розмір аліментів, строки аліментів, умови виплати аліментів; заклади охорони здоров'я –*

лікарня, амбулаторно-поліклінічний заклад, диспансер, пологовий будинок, санаторій, патолого-анатомічне бюро, бюро судово-медичної експертизи).

Якщо гіперо-гіпонімічні ряди термінів сімейного права мають відношення співпорядкування, то між гіпонімами часто виникають антонімічні зв'язки. До гіпонімічних термінів з експліцитним вираженням антонімічних відношень належать, зокрема, ті, для яких гіперонімом є термін **брати і сестри** – «особи, що походять від спільних батьків або мають спільного батька чи матір» (ЮТТС 2004 р., с. 29): **повнорідні брати і сестри** («походять від спільних матері та батька»), **неповнорідні брати і сестри** («походять від однієї матері чи одного батька»). Термін **сімейна дієдатність** («здатність особи своїми діями набувати для себе сімейних прав і обов'язків та здійснювати їх») має два видові відповідники: **повна сімейна дієдатність** («з набуттям 21 року»), **неповна сімейна дієдатність** («до досягнення 21 року») (Апопій, 2011, с. 27), у яких в основі диференціації покладено сему «вік». Термін **юридичні діяння** («юридично значущі вчинки особи») також має гіпоніми з антонімічними відношеннями: **правомірні діяння** («вчинки особи або її бездіяльність, які відповідають нормам та принципам права»), **неправомірні діяння** («вчинки особи або її бездіяльність, які суперечать нормам та принципам права») (Явор, 2016, с. 47), де протиставляються семи «відповідність нормам та принципам права» / «суперечність нормам та принципам права».

Імпліцитну антонімію, що менш властива співгіпонімам, продемонструємо на прикладі терміна **диферентний аспект справедливості**, який у правовому дискурсі «обумовлює диференціацію, з одного боку, сімейно-правовий вимог, а з другого – наслідків їх порушення, відповідно до поведінки суб'єктів сімейних правовідносин» (Чернега, 2015, с. 15). Термін-гіперонім має видові терміни: **преферентний напрям впливу** («зумовлює встановлення спеціальних (позитивних) наслідків у вигляді правових преференцій для суб'єкта сімейних правовідносин, який поводить себе правомірно, але щодо нього діють особливі обставини (непрацездатність,

нужденність тощо)»), **респонсивний напрям впливу** («зумовлює встановлення несприятливих правових наслідків для суб'єкта сімейних правовідносин, який неправомірно чи негідно (аморально) поводить ся в сім'ї») (Чернега, 2015, с. 15). На перший погляд, немає жодних підстав вважати, що ці видові терміни перебувають один з одним у протилежних відношеннях, проте залучення дефініцій гіпонімів дає змогу встановити за диференційними семами, що явище антонімії вони відбивають. У дефініції гіпонімів протиставляються семи «спеціальні (позитивні) наслідки» – «несприятливі правові наслідки», «поводитися правомірно» – «поводитися неправомірно».

Показовим є той факт, що родо-видові відношення розвиваються в межах терміногруп сімейного права, що формуються останнім часом і перебувають на її периферії. Розгалужену систему гіперо-гіпонімічних відношень фіксуємо в термінологічній підгрупі «Сурогатне материнство»: **генетичний матеріал** – генетичний матеріал подружжя, генетичний матеріал донора, генетичний матеріал невідомої особи; **сурогатне материнство** – гестаційне сурогатне материнство (повне), гендерне сурогатне материнство (часткове); **дитина** – дитина, зачата у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій; дитина, народжена сурогатною матір'ю; майбутня дитина, народжена дитина (новонароджена дитина).

Отже, гіперо-гіпонімічні відношення як один із видів парадигматичних зв'язків терміносистеми сімейного права формуються навколо термінів, що виражають ядерні поняття, утворюючи гіперо-гіпонімічні ряди й блоки. ГГВ у термінології сімейного права відображають чітко організовану розгалужену систему правових понять, що, з одного боку, свідчать про її розвиненість, а з другого боку, демонструють її відкритість, зумовлену постійним розвитком правничої думки.

4.2. Синонімічні відношення

Дослідження парадигматичних зв'язків будь-якої терміносистеми спеціальної лексики потребує вивчення явища синонімії, що дає змогу на рівні лексико-семантичних зв'язків визначити причини появи термінів-синонімів, виокремити їхні найхарактерніші типи. Теоретичні погляди на явище синонімії та практичні поради щодо використання термінів-синонімів знаходимо в працях Д. Лотте (Лотте, 1941), І. Квітко, В. Лейчика, Г. Кабанцева (Квітко, Лейчик, Кабанцев, 1986), Б. Головіна, Р. Кобрин (Головин, Кобрин, 1987), В. Сифорова (Сифоров, 1979), А. Крижанівської (Крыжановская, 1985), Т. Михайлової (2004), Н. Касянчук (2017), О. Чуєшкової (2017), С. Овсейчик (2017), З. Куньч (2006), Л. Задояної (2015), О. Черемської, В. Жовтобрюх, Л. Архипенко (2011), С. Дорошенко (2013) та інші.

Погляди дослідників на явище термінологічної синонімії змінювалися у напрямку її категоричного неприйняття та заперечення «синонімія термінів <...> має бути усунена» (Лотте, 1941, с. 11) або становить «один із великих недоліків термінології» (Сифоров, 1979, с. 8), до визнання того очевидного на сьогодні факту, що «термінології притаманне явище синонімії, хоча й є небажаним явищем» (Дорошенко, 2013, сс. 41–42), «наявність синонімів у розвинених терміносистемах пояснюється різними шляхами формування термінології» (Крыжановская, 1985, с. 13). Справді, на початковому етапі формування певної терміносистеми поява синонімів зумовлена динамічною взаємодією суб'єктивних та об'єктивних чинників розвитку спеціальної лексики, неізоморфністю мовного змісту й форми, закономірним і випадковим у мові, а зрештою, особливостями актуалізації лексичних потенцій загальнолітературної мови. Крім того, синонімія в термінології зумовлюється різними чинниками, як екстралінгвістичними (постійний розвиток науки, існування різних наукових шкіл), так і власне

лінгвістичними (нормувальна діяльність мовознавців, взаємодія української мови з іншими мовами, територіальними та соціальними діалектами, системні можливості мови, економія мовних засобів тощо) (Мартиняк, 2010). Про закономірність і неминучість цього процесу на етапі формування терміносистем йдеться в праці Л. Боярової та О. Покровської (Боярова, Покровська, 1996).

Узагальнюючи підходи до критеріїв визначення термінів-синонімів, Т. Михайлова зазначає, що термінологи виділяють синоніми на підставі їхньої семантичної тотожності (рідко – семантичної близькості), дехто говорить про взаємозамінюваність у контексті як про вторинний засіб визначення синонімічності (2004, с. 53). Погоджуємося з думкою про те, що поняття семантичної тотожності визначальне для розуміння синонімічних відношень у термінології. Відповідно вони є «відношеннями значень, що виражені різними термінами, які передають істотні ознаки одного поняття і мають семантичний інваріант» (Овсейчик, 2017, с. 48).

Аналіз новітніх студій із термінологічної синонімії (Н. Гример (2009), С. Дорошенко (2013), Л. Задояна (2015), Н. Касянчук (2017), З. Куньч (2006), О. Мартиняк (2010), Т. Михайлова (2004), С. Овсейчик (2017), Ю. Струганець (2016), О. Черемська, В. Жовтобрюх, Л. Архипенко (2011), О. Чуєшкова (2017), О. Шпильківська (2014)) дає підстави узагальнити критерії, за якими класифікують терміни-синоніми, зокрема: ступінь тотожності семного складу (абсолютні (повні, дублети), відносні (часткові) синоніми); походження (запозичені, питомі); належність до певної семіотичної системи (словесні, символічні, аббревіатурні); структура (слово, словосполучення); морфемна структура (спільнокореневі, різнокореневі); частиномовна належність. За спільним лексичним значенням терміни-синоніми об'єднують у «синонімічний ряд чи синонімічне гніздо з різною кількістю синонімів» (Дорошенко, 2013, с. 45).

На думку ж Т. Михайлової, у термінології відсутні синонімічні ряди в загальноприйнятому науковому розумінні, оскільки між термінами-

синонімами немає тієї градації у вираженні спільного значення. Назву «синонімічна пара» дослідниця пропонує уникати через можливість існування трьох, а зрідка чотирьох термінів-синонімів. Натомість уводить до вжитку термін *термінологічне синонімічне об'єднання* для означення «сукупності термінів, пов'язаних синонімічними відношеннями» (Михайлова, 2004, с. 55). Члени такого об'єднання «різняються, як правило, або походженням, або ступенем похідності й мотивованості, або ступенем сучасності чи частотою вживання, що деякою мірою наближає їх до загальнономовних синонімів» (Михайлова, 2004, с. 55).

У різних терміносистемах синонімія може виявлятися більшою чи меншою мірою, в окремих вона є справді небажаним явищем. Особливо це стосується правничої термінології як складника мови законотворчості, що за своєю функційною специфікою не повинна передбачати ані формального, ані змістового візноманітнення, радше варіювання. Утім розвиток мови права також не позбавлений позамовних впливів. У зв'язку з цим на різних етапах становлення правничої термінології, зокрема й термінології сімейного права, поява термінів-синонімів є беззаперечним явищем.

Сучасні дослідження правничої термінології підтверджують спостереження щодо існування явища синонімії в ній. Так, синонімічні відношення юридичних термінів фіксують Л. Гапонова (2013, с. 61) (криміналістична термінологія); О. Шпильківська (2014, с. 270) (термінологія фінансового права); А. Ляшук (2007, с.11), Н. Шеремета (2014, с. 540), С. Юлдашева (2011, с. 270) (загальноюридична термінологія); М. Буракова (2004, с. 8-9) (білоруська загальноюридична термінологія).

Аналіз термінології сімейного права дає змогу констатувати незначну кількість синонімів у ній. **За ступенем тотожності** це переважно абсолютні синоніми. Їхню появу пов'язуємо передовсім з функціонуванням власне українських термінологічних відповідників до запозичених термінів. Наприклад, у досліджуваній термінології виявляємо такі синонімічні пари *запозичений термін – український термін: моногамія* (Апопій, 2011, с. 10) /

одношлюбність (СКУ, ст. 25) – «форма шлюбу і сім'ї, міцний союз чоловіка і жінки» (ЮЕ 2001 р.); *бігамія* (ССПТУРА 2017 р., с. 28) – *двошлюбність* (ССПТУРА 2017 р., с. 86); *полігамія* (ССПТУРА 2017 р., с. 238) – *багатошлюбність*. Ці терміни різняться вживаністю. У текстах наукових праць (науково-практичні коментарі, підручники та довідники з сімейного права, публікації в періодичних фахових виданнях) спостерігаємо функціонування і питомого, і запозиченого термінів як синонімів, подекуди фіксуємо вживання поряд обох термінів, наприклад *одношлюбність* / *моногамія* (Апопій, 2011, с. 10)). Показово, що термін *одношлюбність* як назва принципу створення сім'ї вживається саме в текстах законодавчих актів і науково-практичних коментарях.

Часткові синоніми помічаємо меншою мірою. Зокрема, СКУ в ст. 75 фіксує терміни *утримання (аліменти)*, де спостерігаємо тенденцію до редуплікації як способу вираження одного поняття. На думку І. Жилінкової, ці терміни хоча й визначаються один через другий («(лат. *alimentum* – харчі, утримання) – кошти, надані у визначених законом випадках одними особами на утримання інших, які потребують матеріальної допомоги» (ЮЕ онлайн)), проте не можуть бути використані як синонімічна пара. Правник слушно зауважує, що термін *утримання* позначає більш широке поняття, ніж *аліменти* (Жилінкова, 2008, с. 256). Так само в чинному кодексі (ст. 182) як синоніми подано терміни *заробіток (дохід)*, але вважаємо, що вони перебувають у таких самих відношеннях, що й наведена вище пара (поняття *дохід* «поглинає» поняття *заробіток*).

За структурою в термінології сімейного права синонімізуються такі типи термінів:

- Синтетичні терміни: *сім'я – родина*. Перекладний юридичний словник (ССПТУРА 2017 р., с. 311) до кодифікованого терміна *сім'я* пропонує відновити синонім *родина*, який відбиває термінологічну традицію правничої мови 20–30-х років ХХ ст.

- Синтетичні й аналітичні терміни, які можуть бути різними за походженням: *анатрид* (ВЕЮС 2012 р., с. 36; СЮТ 2017 р., с. 10) – *безгромадянство* (ЮЕ онлайн, с. 206) – *особа без громадянства* (СКУ, ст. 286, п. 1); *шлюб* (СКУ) – *шлюбні відносини* (СКУ); *режим окремого проживання* (СКУ, ст. 119, п. 1) – *сепарація* (ССПТУРА 2017 р., с. 308; Липець, 2015, с. 38; Аблятіпова, 2008) – *гостьовий шлюб* (Липець, 2015, с. 38). Термін *гостьовий шлюб* простежуємо в новітніх наукових студіях, він не кодифікований, але за семантикою дорівнює терміну *сепарація* й означає «встановлений рішенням суду або органом РАЦСу режим окремого проживання подружжя за заявою або позовом подружжя або одного з них, у разі неможливості чоловіка та/або дружини проживати спільно, але за умови частих та регулярних побачень» (Липець, 2015, с. 38).

Серед цих структурних типів слід назвати терміни *нерідний батько* – *вітчим*, *нерідна мати* – *мачуха*, які є виявом дефініційної синонімії – явища, за якого збігається значення терміна та його дефініції («термін виражає поняття, але поняття виражене визначенням терміна» (Головин, Кобрин, 1987, с. 57)).

- Аналітичні терміни з компонентом – запозиченим словом / питомим словом: *санація шлюбу* – *відновлення шлюбу* («збереження за шлюбом, який було укладено з порушенням закону, правомірного характеру, який притаманний дійсному шлюбу» (Жилінкова, 2008, с. 130)); *шлюбний договір* (СКУ, ст. 92, п. 1; Апопій, 2011, с. 86) – *шлюбний договір (контракт)* (ЮЕ онлайн). Відзначимо, що двокомпонентний термін *шлюбний контракт* був закріплений на законодавчому рівні Постановою КМУ № 457 від 16.06.1993 р. «Про порядок укладання шлюбного контракту». Проте із втратою чинності цього закону 01.01.2004 р. його досі вживають у мові науки. У цьому зв'язку доречно процитувати М. Вербенец, яка вказує на одну з особливостей функціонування правничих термінів: «Синоніми у юридичному тексті, за дослідженнями вчених, скоріше виявляють не

відтінки значень, а відтінки часу прийняття певних законів» (Вербенец, 2004).

- Аналітичні терміни із запозиченим компонентом: *генетичні батьки – біологічні батьки* (фізичні особи, громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства (Майданик, 2013, с. 26); *генетичний батько – біологічний батько* (чоловік (Аблятіпова, 2009)), *генетична мати – біологічна мати* (дружина біологічного батька (Аблятіпова, 2009)). Звернімо увагу, що ці терміни-синоніми не кодифіковані, а тому їх уживання на сьогодні обмежується сферою фіксації на рівні спеціально юридичної літератури.

- Аналітичні терміни, у яких синонімізуються компоненти – питомі одиниці. До них належить пара *одинокa мати – самотня мати*, у якій останній термін є некодифікованим та перебуває лише у сфері функціонування; *міжнародне усиновлення – іноземне усиновлення*; *єдиноматерні діти – єдиноутробні діти*, *сімейне життя – сімейні відносини*.

- Аналітичний термін – аббревіатура: *Сімейний кодекс України – СКУ*, *реєстрація актів цивільного стану – РАЦС*. Аббревіатури доволі рідкісні в досліджуваній термінології, при цьому скорочені назви вживаються задля мовної економії.

Як засвідчили приклади, синоніми в термінології сімейного права різняться сферою вживання. Помітним явищем у ній є поява синонімів до кодифікованого терміна, які використовують науковці найчастіше в спеціальній літературі. Справа полягає в тому, що часто правники обстоюють думку про доцільність уживання термінів, які мають однаковий семантичний обсяг або ж відрізняються відтінками значення. Якщо ж правники не виробили спільної думки, то задля уникнення правових колізій вони подають один із таких термінів у дужках, що дає право нам уважати їх синонімами. Наприклад, І. Апопій вважає синонімами терміни *недійсний (нікчемний) шлюб* («шлюб, укладений з особою, яка одночасно перебуває

в іншому зареєстрованому шлюбі; шлюб між родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом та сестрою; шлюб з особою, яка визнана недієздатною») (Апопій, 2011, с. 127). З. Ромовська подає їх також поряд, зазначаючи, що «нікчемними або абсолютно недійсними є шлюби: з особою, яка одночасно перебуває в іншому шлюбі; між особами, які є родичами прямої лінії споріднення; між рідними (неповнорідними) братом і сестрою; з недієздатною особою» (Ромовська, 2009). І. Жилінкова вживає ще один термін для називання недійсного шлюбу – *неправозгідний шлюб*, визначаючи його як *недійсний шлюб* (Жилінкова, 2008, с. 121). Отже, для номінування того ж самого правового поняття в мові сімейного права вживають три терміни, семантичний обсяг яких є однаковим, що, звісно, є небажаним явищем для наукової мови.

Водночас відзначимо, що поява синонімів може бути позитивним явищем. Це стосується сполучень *шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду; шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду*. Такі описові конструкції, фіксовані СКУ (ст. 40, 41), не відповідають вимозі до лаконічності терміна. З. Ромовська пропонує для означування відповідних правових явищ терміни *безумовно оспорюваний шлюб, умовно оспорюваний шлюб*, що сприяє їх уніфікуванню.

Подекуди фіксуємо спільнокореневі синоніми: *опіка – опікунство, нешлюбні діти – позашлюбні діти, однокровні діти – єдинокровні діти, безплідність – безпліддя – неплідність*.

Отже, сучасний стан розвитку термінології сімейного права засвідчує непоказовість явища синонімії в ній. Синонімія виявлена між різними структурними типами синонімів (іншомовний / питомий синтетичний термін, іншомовний синтетичний термін – питомий аналітичний термін, аналітичний термін із запозиченим / питомим компонентом та ін.), між синонімами встановлюються відношення семантичної тотожності. Прикметною ознакою лексики сімейного права є наявність термінів, які прирівнюються правниками до синонімів, що відбиває об'єктивні процеси формування термінології.

4.3. Антонімічні відношення

Антонімічні відношення належать до парадигматичних зв'язків, що регулярно виявляються в терміносистемах. Термінологічну антонімію припустимо розглядати як спосіб не лише системної організації окремих терміносистем, а й усебічного пізнання позамовних явищ, тобто в результативному та процесуальному вимірах.

Питання антонімічних відношень у термінології перебуває в полі зору науковців, які досліджують це явище в різних терміносистемах, зокрема й правничій (О. Колган (2008), Н. Книшенко (2012), Т. Михайлова (2003), М. Паночко (2015), Л. Симоненко (1991, 2009), М. Процик (2006), Л. Халіновська (2010), О. Южакова (2006), І. Черненко (2010) та ін.). Такий інтерес не є формальним: він дає змогу виявити закономірності наукового пізнання, що відповідним чином структурують фрагменти наукової картини світу, відбитої в мові.

Розглядаючи антонімічні відношення, лінгвісти звертають увагу на характер семантичних зв'язків, установлюваних між одиницями термінополя. Вивчаючи лексико-семантичну організацію спеціальної мови права, М. Паночко слушно відзначає: «антонімія в юридичній термінології, як і в кожній іншій, відіграє виключно позитивну роль в організації терміносистеми. Антонімічні відношення дозволяють виділити глибинну сутність протиставлених понять, допомагають визначити місце кожного терміна в юридичній термінології і сприяють системному та цілісному сприйняттю наукової інформації» (Паночко, 2015, с. 113).

Складність самого явища антонімії та динамічні процеси формування парадигматичних відношень української термінології сімейного права зумовлюють наявність у ній низки перехідних явищ, нестрогої антонімії. Опис антонімічних відношень термінополя сімейного права важливий для

з'ясування специфіки одного з виявів системних відношень у ній та опису змістової організації термінопонять. Крім того, парадигмальні антонімічні відношення між окремими терміноодинацями є важливим чинником побудови термінологічних дефініцій.

Характеристика явища антонімії у сфері спеціальної лексики здійснюється з урахуванням особливостей поняттєвого змісту термінів. Як слушно зауважує Т. Михайлова, «антонімічними в термінології слід вважати відношення двох значень, виражених різними термінами, що передають істотні ознаки несумісних протилежних або суперечливих видових понять стосовно одного родового, тобто мають спільну семантичну основу, а відмінні семи цих значень змінюють одна одну або одна виключає іншу» (Михайлова, 2003, с. 295).

Такий характер семантичних відношень зумовлює утворення різних типів опозицій – контрарних, комплементарних, контрадикторних, векторних (Новиков, 1973). У сфері спеціальної лексики наявність різних семантичних типів антонімів важлива як свідчення не лише чинності певних мовних універсалій у терміносистемах, а й закономірностей категорійно-семантичної вербалізації наукового знання та формування наукової картини світу. У кожному семантичному типі антонімів виявляється певний логічний зв'язок між поняттями.

Для аналізованої термінологічної лексики прикметним є конституювання антонімічних відношень у межах протиставлення видових понять, виражених аналітичними термінами. Видові поняття підпорядковані родовому поняттю й утворюють гіпонімічні зв'язки в межах термінології сімейного права: *умови укладення шлюбу* («обставини, наявність яких необхідна для того, щоб шлюб мав юридичну силу» (Баранова, 2012, с. 76)): *позитивні умови шлюбу* / *негативні умови шлюбу* (Баранова, 2012, сс. 88-89). Родове поняття нерідко належить до загальноюридичної лексики, наприклад: *майно подружжя* – *роздільне майно подружжя* / *спільне майно подружжя*.

Вивчення української термінології сімейного права засвідчило перевагу в ній **комплементарних** антонімічних відношень. Вони утворюють видові пари переважно за такими семантичними опозиціями:

- протиставлення властивостей об'єктів правочинів (*спільне майно подружжя* – *роздільне майно подружжя*; *особиста приватна власність дружини / чоловіка* – *спільна сумісна власність подружжя*);
- протиставлення суб'єктів (*рідні батьки / біологічні батьки, прийомні батьки*);
- протиставлення характеру дій і станів (*спільне проживання подружжя* – *окреме проживання подружжя*; *часткове виконання договору* – *повне виконання договору*; *обов'язкове особисте страхування* – *добровільне особисте страхування*; *правозгідність шлюбу* – *недійсність шлюбу*).

Специфічна комплементарність виникає між однослівними термінами, що виражають ключові поняття сімейного права, та співвідносними аналітичними термінами, у яких прикметник заперечує диференційну ознаку, іманентно властиву його дефініції. Наприклад, термін *шлюб* уже містить сему «законний», що відбито в його дефініції: «*Шлюб є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований* (виділення наше – Г. Ус) *у органі державної реєстрації актів цивільного стану*» (СКУ, ст. 21, п. 1). Відповідно можна говорити про встановлення опозиційних зв'язків терміноодиниць *шлюб* – *неукладений шлюб / недійсний шлюб / шлюб, визнаний недійсним за рішенням суду, / фіктивний шлюб*, оскільки поняттєвий обсяг останніх протиставляється центральному термінові за ознаками підстав законності / незаконності. Так само можна вважати антонімами пару термінів *шлюб* – *режим окремого проживання без розлучення*, між якими опозиційні відношення виникають на підставі сигніфікативного компонента в семантиці терміна *шлюб* – «спільність проживання подружжя»: «*За заявою подружжя або позовом одного з них суд може постановити рішення про встановлення*

для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно» (СКУ, ст. 119, п. 1).

У межах досліджуваної терміносистеми яскраво вираженою є **контрарна** антонімія. Її особливість полягає в тому, що аналітичні зв'язки встановлюються між термінами, у яких протиставляється один із компонентів – іменник на позначення процесів і результатів дії: **виникнення сімейних правовідносин – зміна сімейних правовідносин – припинення сімейних правовідносин; виникнення сімейних прав – зміна сімейних прав – припинення сімейних прав; виникнення сімейного обов'язку – зміна сімейного обов'язку – припинення сімейного обов'язку; укладення сімейного договору – зміна сімейного договору – розірвання сімейного договору; встановлення опіки – зміна опіки – припинення опіки**. Такі тріади термінів відбивають специфіку юридичних стосунків загалом, що виявляється в набутті, змінненні та припиненні певних правовідносин. Зафіксовано також **градуальні** опозиції, у яких завершення правовідносин номінується різними термінами залежно від шляху настання цього факту, наприклад: **надання права на утримання – обмеження права на утримання – припинення права на утримання / позбавлення права на утримання**.

Контрарні відношення виникають і між тими аналітичними термінами, у яких протиставляються атрибутивні компоненти:

- зі значенням певного періоду чи моменту часу (**абсолютно визначені строки – відносно визначені строки – невизначені строки**);
- зі значенням віку, що вказує на межі правосуб'єктості особи – учасника сімейних відносин (**малолітня дитина – неповнолітня дитина – повнолітня дитина, малолітні непрацездатні пасинки – неповнолітні непрацездатні пасинки – повнолітні непрацездатні пасинки**) або дієздатності (**дієздатна особа – особа, дієздатність якої обмежена, – недієздатна особа**);

- зі значенням підстав недійсності шлюбу (*абсолютно недійсні шлюби – шлюби, які визнаються недійсними за рішенням суду; шлюби, які можуть бути визнані недійсними за рішенням суду*);

Доволі специфічною є **векторна** антонімія української термінології сімейного права. Антоніми-конверсиви – це передовсім назви суб'єктів правових дій (*платник аліментів – одержувач аліментів, позивач / позивальниця – відповідач*), а також опредметнених дій, що вказують на їх появу / припинення (*установлення режиму окремого проживання – припинення режиму окремого проживання; позбавлення батьківських прав – поновлення батьківських прав; сплата аліментів – ухилення від сплати аліментів*). Той самий термін може утворювати різні векторні опозиції залежно від сутності виникнення / припинення номінованого ними явища: *реєстрація шлюбу – припинення шлюбу і припинення шлюбу – поновлення шлюбу*. До векторних антонімів слід зарахувати й такі: *визнання батьківства* («засвідчене органом державної реєстрації актів цивільного стану волевиявлення чоловіка про встановлення між ним та дитиною батьківського правовідношення») (Баранова, 2012, с. 182) – *оспорювання батьківства* («оспорювання запису про батьківство певної особи») (Баранова, 2012, с. 187).

Як експліцитно виражені антонімічні відношення розглядаємо пари термінів, семантику протиставлення яких формує префікс *не-*. За твердженнями Є. Міллера (1990), у традиційній теорії антонімії опозиції *A + не A* не є антонімічними. Проте науковець наголошує, що в таких моделях «заперечення є одним можливим засобом визначення різниці предмета із самим собою» (Міллер, 1990, с. 16). А. Новиков (1973, с. 83) вважає такі моделі найхарактернішими, класичними випадками вираження протилежності якісних слів. Окрім того, у таких моделях або другий компонент заперечує перший, або, навпаки, формальним вираженням заперечення постає префікс *не-*. Динамічність антонімів (ознака виражати

граничність заперечення) залежить від семантики антонімічних одиниць та характеру протилежностей значення. У цих опозиціях виявляється більш «м'яка протилежність» (А. Новиков – послаблена протилежність (Новиков, 1973, с. 30)), проте вона виражає граничне заперечення, а тому ці конструкції, на думку Є. Міллера, є антонімами (Міллер, 1990, с. 200). А. Новиков убачає в цих опозиціях не лише наявність заперечення, але й позитивний зміст, тому що між ними можливе третє поняття – середнє (Новиков, 1973, с. 30). Ми дотримуємося цього ж погляду й вважаємо, що терміни з префіксом *не-* формують антонімічні відношення.

Наявність у досліджуваній термінології розвинених **контрадикторних** опозицій термінів є її особливістю: *сімейні особисті **немайнові** відносини між подружжям – сімейні особисті **майнові** відносини між подружжям, **неповна** цивільна дієдатність – **повна** цивільна дієдатність, **повнорідні** брати і сестри – **неповнорідні** брати і сестри; **юрисдикційна** форма захисту сімейних прав – **неюрисдикційна** форма захисту сімейних прав.* Дефініція терміносполучень, що мають компонент із префіксом *не-*, має чітко визначений семантичний обсяг, що не дорівнює запереченню змісту співвідносного терміна, пор.: «*Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька*» (СКУ, ст. 26, п. 2); «*Юрисдикційна форма захисту сімейних прав – це діяльність уповноважених державою органів щодо захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин*» (Баранова, 2012, с. 73), «*неюрисдикційна форма захисту сімейних прав – це дії фактичного характеру, які учасник сімейних відносин вчиняє для захисту свого права та інтересу іншої особи без звернення до відповідних юрисдикційних органів*» (Баранова, 2012, с. 76).

Отже, сучасна українська термінологія сімейного права має розгалужені антонімічні відношення, що об'єктивують поняттєві опозиції в галузі права. Антонімічні відношення виявляються в таких семантичних розрядах: назви правових дій та процесів і їхніх ознак, назви властивостей,

якостей учасників сімейних відносин та об'єктів сімейного права. Відповідно до розряду встановлюються типи антонімічних відношень, що виявляють специфіку цих системних зв'язків у розглядуваній термінології.

Висновки до розділу 4

Гіперо-гіпонімічним відношенням сучасної термінології сімейного права властиві розгалужені ієрархічні структурні моделі. Родо-видові зв'язки формуються навколо термінів, що виражають ядерні поняття, або загальноюридичних термінів, що окреслюють теоретичні засади приватноправової галузі, й утворюють гіперо-гіпонімічні ряди й блоки. За способом творення в термінології сімейного права виділяємо ряди з гіперонімом, вираженим іменником, і гіпонімами, утвореними видовими конкретизаторами – прикметниками, дієприкметниками, іменниками, іншими терміносполученнями, дієприкметниковими зворотами або підрядними частинами, а також структури, у яких гіперонім виражений терміносполученням, а гіпоніми до нього утворюються додаванням прикметника чи іменника.

Найпоказовішими є гіперо-гіпонімічні структури, що мають дво- та триступеневий рівень розбудови, фіксуємо переважно формально-семантичний спосіб зв'язків у межах ГГВ. Якщо гіперо-гіпонімічні ряди термінів сімейного права мають відношення співпорядкування, то між співгіпонімами часто виникають експліцитні антонімічні зв'язки.

Синонімічні відношення майже не властиві термінології сімейного права. Вони виявляються на рівні функціонування, у наукових текстах правників, і засвідчують появу термінів-дублетів (питомий – запозичений термін; синтетичний іншомовний термін – питомих аналітичний термін,

аналітичний термін із запозиченим компонентом – аналітичним питомим терміном та інші).

Для аналізованої термінологічної лексики прикметним є встановлення антонімічних відношень у межах протиставлення видових понять, виражених аналітичними термінами. Переважають комплементарні антонімічні відношення, що утворюють видові пари за такими семантичними опозиціями: протиставлення властивостей об'єктів правочинів, суб'єктів сімейних відносин; їх характеру дій і станів. Специфічна комплементарність виникає між однослівними термінами, що виражають ключові поняття сімейного права, та співвідносними аналітичними термінами, у яких прикметник заперечує диференційну ознаку, іманентно властиву його дефініції. Особливість контравної антонімії полягає в установленні зв'язків між термінами, у яких протиставляється один із компонентів – іменник на позначення предметної дії. Специфічність векторної антонімії української термінології сімейного права виявляється в тому, що її утворюють назви суб'єктів правових дій, а також предметнених дій, що вказують на їхню появу / припинення. Той самий термін може утворювати різні векторні опозиції залежно від сутності виникнення / припинення номінованого ними явища. Прикметною є наявність антонімічних відношень у терміноодинацях, що містять компонент із префіксом *не-*, що засвідчують контрадикторні опозиції.

Розгалужені парадигматичні відношення терміносистеми українського сімейного права вказують на розвиненість і динаміку її поняттєвого поля.

Основні положення третього розділу відбито в одноосібних публікаціях дисертантки (Ус, 2018e); апробовано в доповідях (Ус, 2018j; Ус, 2018f; Ус, 2018g).

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Різноаспектний аналіз української термінології сімейного права дав змогу зробити такі висновки.

1. Термінологія сімейного права – один з найдавніших шарів спеціальної лексики української мови, що виявляє надзвичайну історичну тяглість. Час її активного формування припадає на ХХ – початок ХХІ століття, у якому відповідно до розвитку національних терміносистем виокремлюємо п'ять етапів: 10–20-і роки ХХ ст.; 20-і – поч. 30-х років ХХ ст., друга половина 30-х– 50-і роки ХХ ст.; 60–80-і роки ХХ ст.; 1990-і роки – початок ХХІ ст., кожен з яких мав свої джерела формування й провідні тенденції розвитку.

Основним джерелом термінології особового права 10–20 років ХХ ст. є правничий словник К. Левицького та наукові праці С. Дністрянського. Власне «особова» термінологія означеного періоду репрезентована кількома групами: «Державні та урядові установи», «Коло осіб, правовідносини яких регулюються особовим правом», «Подружжя», «Розлучення», «Усиновлення», «Опіки й курателі», «Права між родичами й дітьми».

Попри вплив німецької та польської мов, тогочасна термінологія відображає настанову науковців на широке використання української розмовної та діалектної лексики, фонетичних, граматичних та словотвірних варіантів. Окремі правові терміни вже мали чітко визначений семантичний обсяг. Важливою ознакою цього етапу є розбудова правничих понять та формування родо-видових зв'язків, що охоплюють найважливіші тогочасні правові поняття сімейних відносин.

Період 20-х – початку 30-х років ХХ століття став одним з визначальних для становлення термінофонду родинно-подружнього права, що пов'язано з виходом Кодексу про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану 1926 року – першого нормативно-правового акта, що кодифікував термінологію, а також появою академічних словників.

До початку 30-х років термінологія родинно- подружнього права розвивалася природним шляхом орієнтування на живомовну традицію та зразки європейського права. Терміни-варіанти цього періоду відображають об'єктивний процес її становлення, найбільш поширені серед них лексичні варіанти.

У цей період активний розвиток термінології сімейного права виявляється в розширенні складу тематичних груп, процесах варіювання та синонімії; використуванні термінів суміжних і несуміжних терміносистем: карного права, цивільного права, медицини, фінансової сфери.

Редакції Кодексу 1936–58 рр. засвідчують поступовий відхід від питомої правничої лексики й появу скалькованих термінів-варіантів, що поступово кодифікувалися. На граматичному рівні це позначилося на змінненні закінчень (*-ові* у Д. в. одн. ім. ч.р. на *-у*; *-и* у Р. в. одн. ж. р. IV відміни на *-і*).

Формування термінології сімейного права в 1960–80 рр. можна схарактеризувати як період стабільного наближення до російської правничої термінології. Кодекс про шлюб та сім'ю 1969 року кодифікує значну частину калькованих термінів, аналітичні терміни з ідеологічними конотаціями. Але водночас її термінофонд зазнав розширення у зв'язку з деталізацією приватноправових понять. Конституювання поля правових знань, що стосуються сфери сімейного життя, виявляється у формуванні нових розлогих тематичних груп сімейної лексики та родо-видових зв'язків з ядреними термінами *сім'я*, *шлюб*, *дитина* та ін.

Від 1990-х років термінологія сімейного права закономірно зазнала позитивних змін. Загальними тенденціями цього періоду є: деактуалізація термінів, що позначають правові поняття радянської дійсності; відновлення питомої лексики в терміновживанні, посилення кодифікаційний процесів на засадах національного термінотворення; суттєве розширення складу термінології внаслідок запозичання термінів із суміжних і несуміжних галузей науки. Водночас спостерігаємо окремі випадки варіантності

в сучасній термінології сімейного права, що виявляється переважно на формальному рівні. При цьому варіантні терміни засвідчують лексикографічні й наукові правничі студії, тоді як чинний Сімейний кодекс України їх майже не містить.

2. Покладений в основу тематичний принцип дав підстави об'єднати терміни сімейного права у вісім терміногруп, які членуються на підгрупи, різні за своїм складом та обсягом, що пов'язано з деталізацією правових понять, активним розвитком терміногруп, що позначають нові правові явища й відображають перетин термінополів суміжних правових галузей (цивільне право, кримінальне право), а також медицини.

3. Серед головних шляхів формування сучасної термінології сімейного права розглядаємо термінологізування успадкованої лексики. Спостерігаємо звуження, конкретизацію семантики термінів, її віддалення від загальнономовного значення. Найважливішою ознакою формування спеціального значення є семантичні маркери, що вказують на поняттєві координати правових явищ: суб'єкти дії, характер правових відношень тощо.

4. Завдяки синтаксичному способу творення термінологія сімейного права поповнюється аналітичними терміносполученнями, що засвідчують об'єктивний процес деталізування, кристалізування наукових понять, розвиток родо-видових відношень між ними. Фіксуємо складені терміни від двох до шістнадцяти компонентів, проте найбільшу групу становлять дво- та трикомпонентні терміни. Останнім часом спостерігаємо тенденцію до творення складених термінонайменувань із напівпредикативним і підрядним зв'язком.

5. Семантичне внормування термінології сімейного права виявляє різні проблеми дефініювання термінів. Відсутність спеціальних лексикографічних джерел з термінології сімейного права породжує коливання в межах семантичної норми, що знаходить вияв або у відсутності нормативної дефініції терміна, або ж наявності кількох дефініцій того самого терміна з різним набором диференційних ознак.

6. Гіперо-гіпонімічні відношення в термінології сімейного права відображають чітко організовану систему правових понять, що свідчить про її розвиненість і водночас демонструє відкритість, зумовлену постійним розвитком правничої думки. ГГВ утворюються передовсім навколо ядерних термінів. З погляду ієрархічного підпорядкування виокремлюємо прості, ланцюгові, паралельні та комбіновані парадигми з переважанням двох останніх. Найхарактернішим типом є двоступеневі гіперо-гіпонімічні блоки. Співгіпоніми тяжіють до об'єднання за антонімічним зв'язком, що відповідає сутності правових явищ, які часто оцінюються з позицій законності / незаконності.

Найчастіше фіксуємо формально-семантичний спосіб зв'язків між гіперонімом і гіпонімами. Власне семантичний спосіб зв'язків репрезентують ті випадки, коли гіперонім потребує конкретного переліку своїх ознак.

7. Термінології сімейного права майже не властива синонімія, що є позитивним явищем і свідчить про відносну уніфікованість терміносистеми. Виявлені різноструктурні синоніми переважно є абсолютними. Причини їхньої появи різні: розвиток внутрішніх мовних ресурсів, історичні зміни в термінолексичі, пошук адекватного терміна у зв'язку з уточненням юридичного поняття, законодавчі зміни. Прикметною ознакою лексики сімейного права є наявність термінів, що їх правники прирівнюють до синонімів. Синоніми виявляємо переважно на рівні функціонування – у юридичних текстах.

8. Досліджувана терміносистема має розгалужені антонімічні відношення, що об'єктивують поняттєві опозиції в цій галузі права. Антонімічні відношення виявляються в таких семантичних розрядах: назви правових дій та процесів та їхніх ознак, назви властивостей, якостей учасників сімейних відносин та об'єктів сімейного права. Аналіз засвідчив перевагу комплементарних антонімічних відношень, що виникають між однослівними та аналітичними термінами й формують гіперо-гіпонімічні ряди. Специфічна комплементарність виникає між однослівними термінами,

що виражають ключові поняття сімейного права, та співвідносними аналітичними термінами, у яких прикметник заперечує диференційну ознаку, властиву його дефініції. Особливість контрарної антонімії полягає в тому, що утворені тріади термінів відбивають специфіку правових понять сімейного законодавства (набуття, змінення, припинення правовідносин). Зафіксовано також векторну антонімію назв правочинів, суб'єктів права. Розвиненість контрадикторних опозицій термінів є особливістю досліджуваної термінології, оскільки дефініція терміносполучень, що мають компонент із префіксом *не-*, має чітко визначений семантичний обсяг, що не дорівнює запереченню значення співвідносного терміна.

Перспективним видається дослідження української термінології сімейного права в аспекті її внаормування й кодифікування, а також створення спеціального словника юридичних термінів цієї приватноправової галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверьянов, А. Н. (1976). *Система: философская категория и реальность*. Москва: «Мысль».
2. Аніськова, С. М. (2013). Тэхнічны тэрмін у спектры сістэмных адносін. *Мовознавство*. Вип. 19, Т. 1. URL: <http://movoznavstvo.com.ua> (дата звернення: 04.11.2018).
3. Антонюк, М. Г. (2011). Термины *ius romanum* в юридической терминологии русского и белорусского языков. *Тыпалогія ўзаемазвяззей беларускай і рускай моў і праблемы нацыянальнай самаідэнтыфікацыі: матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 19 красавіка 2011 г. / НАН Беларусі, Інстытут мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы. Мінск: Права і эканоміка, 17-21. URL: https://www.pac.by/upload/documents/publikacii-prepodavately/antonuk_2.pdf (дата звернення: 09.10.2018).*
4. Антонюк, М. Г. (Отв. ред. В. Ю. Меликян). (2012). Становление белорусской юридической терминологии и ее связь с русской. *Язык и право: актуальные проблемы взаимодействия: материалы II-ой Международной научно-практической интернет-конференции, Ростов-на-Дону, 15 ноября 2012 г. Ростов-на-Дону: Дониздат, вып. 2, 12-14. URL: https://www.pac.by/upload/documents/publikacii-prepodavately/antonuk_3.pdf (дата звернення: 09.11.2018).*
5. Артикуца, Н. В. (2007). Юридична лінгвістика як новий перспективний напрям міждисциплінарних досліджень. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2461/artukytsa_yuryd_lingvistyka.pdf;jsessionid=9E9204CF2595E59A0736ABBCA27FAD88?sequence=1 (дата звернення: 17.03.2017).
6. Артикуца, Н. В. (1999). Термінологічно-правовий фонд української мови: проблеми методології дослідження. *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ: Вид-во Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 164-187.

7. Артикуца, Н. В. (2004). *Мова права і юридична термінологія: Навчальний посібник*. (2-ге вид., змін. і доп.). Київ: Стилос.
8. Артикуца, Н. В. (2005). Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію. *Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць КНЕУ*. Київ, 84-89. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua> (дата звернення: 17.03.2015).
9. Артикуца, Н. В. (2008а). Законодавчі терміни та їх визначення. *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*, Т. 90, 39-44.
10. Артикуца, Н. В. (2008b). Культура правотворчості і мова. *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*, Т. 77, 45-50.
11. Артикуца, Н. В. (2012). Методичний інструментарій юридичного термінознавства. *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*, Т. 129, 53-59.
12. Артюх, С. В. (2014). Питання формування термінології опору матеріалів у період 20-30-х рр. ХХ ст. *Лінгвістичні дослідження*, 37, 210-218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_lingv_2014_37_36 (дата звернення: 17.11.2018)
13. Баланаєва, О. В. (2013). *Лексико-семантична, словотворча і синтаксична структура сучасної юридичної терміносистеми*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15). Донецький національний університет, Донецьк.
14. Балтаджи, П. М. (2008). *Юридична мова правозастосовних актів*. (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01). Інститут держави і права імені В. М. Корецького, Київ.
15. Бардукова, Г. О. (2012). Поняття «норма» у її співвідношенні з поняттями «система мови» та «мовна практика». *Лінгвістичні студії*, 24, 143-149.
16. Безкорвайная, Г. Т. (2002). Семантические поля как способ систематизации лексических единиц: попытка обобщения основных положений теории поля. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*, 1(3), 172-179.

17. *Беларуская мова. Тэхнічна лексіка: вучэбны дапаможнік для студэнтаў тэхнічных спецыяльнасцей.* (Пад. рэд. Гаўрош Н. В.). (2015). Мінск: БНТУ.
18. Белевцова, С. О. (2014). Проблеми раціонального використання термінів. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди "Право"*, 22, 167-170.
19. Білоусова, О. І. (2010). *Граматична специфіка мови українського законодавства.* (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ.
20. Богословська, М. О. (2009). *Судова лінгвістична експертиза: процесуальні та кримінальні аспекти.* (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
21. Бондарева, Н. А. (2003). *Прикладные аспекты моделирования терминологии (на материале терминосистем уголовного права в русском и английском языках).* (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.21). Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, Санкт-Петербург. URL: <http://www.dissercat.com> (дата звернення: 09.01.2016).
22. Бортнік, Г. Г. (2015). Динаміка розвитку семантики терміна *шлюб* в українському сімейному праві. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, вип. 73, 166-168.
23. Боярова, Л. Г., Покровська, О. А (1996). Терміни-синоніми як об'єкт лексикографії (на матеріалі ринкової термінології). *Vocabulum et Vocabularium: сб. науч. тр. по лексикографии*, вып. 3, 60-62.
24. Боярова, Л. (2006а). Варіантні одиниці в українській науково-технічній термінології. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Сер. «Проблеми української термінології»*, 559, 22-25.
25. Боярова, Л. Г. (2006b). Українська термінологія і мовна політика. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інститут українознавства.* Київ: Поліграфічний центр «Флоріант», Т. X, 187-195.

26. Боярова, Л. (2007). Динамічна теорія норми в сучасній термінології. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. пр. Київ: КНЕУ, вип. VII, 43-47.

27. Боярова, Л. (2008). Словникова кодифікація і термінологічна норма (90-і роки ХХ століття – початок ХХІ століття). *Українське мовознавство*: міжвід. наук. зб. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, вип. 38, 21-29.

28. Боярова, Л. (2016). Імперативні та диспозитивні норми в українській термінології: моделі динаміки. *Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри*: матеріали Міжнародної наукової конференції (Рівне, 15-16 вересня 2016 року). (Л. Малевич відп. ред.). Рівне: НУВГП, 43-49. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/4821/> (дата звернення: 22.07.2018).

29. Будагов, Р. А. (1978). Система и антисистема в науке и языке. *Вопросы языкознания*, 4, 3-4.

30. Булик-Верхола, С. З. (2015). Гіперо-гіпонімічні відношення в українській музичній термінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, вип. 15(1), 7-9.

31. Буракова, М. У. (2004). *Юрыдычная тэрмналогія ў беларускай мове*. (Аўтарэф. дыс. ... канд. філ. нав.). Гомель.

32. Бурковська, О. (2015). Синонімія та варіантність у системі української термінології лісівництва. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології», 817, 47–54.

33. Вакуленко, М. О. (2010а). Термін і термінологія: основні положення та методи дослідження. *Проблема семантики слова, речення та тексту*, вип. 25, 52-68.

34. Вакуленко, М. О. (2010b). Проблеми вживання віддієслівних іменників в українській науковій мові. *Studia Linguistica*, вип. 4, 353-359.

35. Вакуленко, М. О. (2015). *Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз*. Івано-Франківськ: Фоліант.
36. Васильєва, Г. (2001). Проблеми кодифікації сучасної української правничої мови. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*, 3, 127-134.
37. Василькова, Л. М. (2011a). Термінопоняття «кримінальне право» в юридичній термінології. *Українська мова*, 1, 78-88.
38. Василькова, Л. М. (2011b). Термінологія кримінального права як об'єкт юрислінгвістики в контексті міждисциплінарних досліджень. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. Вип. 28, 47-50.
39. Василькова, Л. М. (2013). Законодавче та філологічне тлумачення термінопонять кримінального права. *Термінологічний вісник*. вип. 2(2), 120-124.
40. Вербенец, М. (2003). Розвиток юридичної термінології періоду становлення НТШ: українсько-польські паралелі. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Вип. 8, 90-99.
41. Вербенец, М. Б. (2004). *Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 12.00.01). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, Київ.
42. Вербенец, М. (2005). Лексико-семантичні процеси в сучасній юридичній термінології. *Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: теорія і практика*, 11, 54-65.
43. Веремчук, О. А. (За ред. Л. Струганець). (2010). *Стилістична транспозиція термінологічної лексики в сучасній українській мові (кодифікаційний аспект)*. Рівне, ВАТ «Рівненська друкарня».
44. Винокур, Г. О. (1939). О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. *Труды Московского института*

истории, философии и литературы. Филологический факультет. Т. 5. Москва.

45. Володіна, Т. С. (2016). *Метамова сучасної лінгвістики: принципи перекладу.* Київ: Вид. центр КНЛУ.

46. Вусик, Г. Л. (2005). Унормування термінології як передумова формування наукового стилю на Україні (20-ті-30-ті-рр. ХХ ст.). *Лінгвістика.* Луганськ: Альма-матер, 3 (6), 234-239.

47. Гак, В. Г. (1971). Асимметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии. *Семиотические проблемы языка науки, терминологии и информатики.* Москва: Изд-во Моск. унт., 68-70.

48. Гайдучок, В. М., Дерпак О. В. (2011). Порушення норм української літературної мови у використанні науково-технічної літератури. *Вісник гуманітарних наук Львівського національного аграрного університету, 3-4, 308-317.*

49. Гапонова, Л. Є. (2012). *Формування української криміналістичної термінології.* (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Державний вищий навчальний заклад "Запорізький національний університет" Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Запоріжжя.

50. Гапонова, Л. (2013). Синонімія в українській криміналістичній термінології. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць, 60-65.*

51. Гаращенко, Л. Б. (2013). Аналітичні номінації науково-технічної галузі в когнітивно-ономасіологічному аспекті. *Лінгвістичні дослідження, вип. 35, 239-244.*

52. Гаращенко, Л. Б. (2015). *Аналітичні номінації в науково-технічній термінології: когнітивно-ономасіологічний аспект.* (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків.

53. Гінзбург, М. (2006). Система правил українського ділового та наукового стилю. *Українська мова, 2, 30-43.*

54. Голев, Н. Д. (1999). Юридический аспект языка в лингвистическом освещении. *Юрислингвистика: проблемы и перспективы*, 1, 12-60.
55. Голиков, Л. М. (2008). *Развитие терминологии уголовного права в русском языке XVIII века*. (Дисс. канд. филол. Наук: 10.02.01). Вологодский государственный педагогический университет, Вологда. URL: <http://www.dslib.net/russkij-jazyk/razvitie-terminologii-ugolovnogo-prava-v-russkom-jazyke-xviii-veka.html> (дата звернення: 20.12.2017).
56. Головатий, С., Зайцев, Ю., Усенко, І. (1995). Правнична термінологія і державотворчий процес. *Право України*, 1(2), 88-94.
57. Головин, Б. Н. (1977). Введение в языкознание. (Изд. 3-е, испр.). Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов и пед. Ин-тов. М., «Высш. школа».
58. Головин, Б. Н. (1981). Типы терминосистем и основания их различия. *Термин и слово*. Горький: Изд-во ГГУб, 3-10.
59. Головин, Б. Н., Кобрин Р. Ю. (1987). *Лингвистические основы учения о терминах*. Москва: «Высшая школа».
60. Голубовська, І. О., Жалай, В. Я., Линник, Т. Г., Биховець, Н. М., Пархоменко, А. Ф., Рубашова, Л. М., Кругликова, О. В. (2016). Термінологічна варіантність: підходи до вивчення. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*, 3-22.
61. Грегуль, Г. (2008). Вимоги до юридичних термінів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології*. Львів, 620, 294-297.
62. Гример, Н. О. (2009). Явище синонімії в лексиці косметики та косметології. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*, 648, 71-73.
63. Гринев-Гриневич, С. В. (2008). *Терминоведение: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*. Москва: Издательский центр «Академия».

64. Гриценко, П. Ю. (2011). Сьогодення українського термінознавства. *Термінологічний вісник: Зб. наук. пр.* Київ: ІУМ НАНУ. Вип. 1, 5-6.
65. Гумовська, І. М. (2000). *Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти.* (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04). Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів.
66. Даниленко, В. П. (1977). *Русская терминология: опыт лингвистического описания.* Москва: Издательство «Наука».
67. Дашковська, О. (2012). Правові дефініції як різновид нормативних приписів. *Вісник Національної академії правових наук України*, 3(70), 16-23.
68. Дорошенко, С. М. (2013). Українська термінологія нафтогазової промисловості: становлення та розвиток. Видавництво: ПолтНТУ, Полтава.
69. Дудаш, Т. І. (2004). Правоназивання: у пошуках лінгвістичних закономірностей. *Актуальні проблеми держави і права.* Вип. 18, 215-220.
70. Дудаш, Т. (2008). Праворозуміння як прояв оцінювального пізнання: герменевтичний підхід. *Актуальні проблеми державного будівництва: Зб. наук. пр.* Одеса, 40, 75-82.
71. Дудаш, Т. (2015). Мова як засіб правової аргументації: до питання про лексичний склад мови права. *Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання: тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції* (м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2015 року) / за ред. проф. В.В. Комарова та І. Д. Шутака. Харків, 62-65.
72. Дуфенюк, О. М. (2017). Стратегія перекладу польського правового тексту на прикладі термінології кримінального процесу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 1, 324-332.
73. Д'яков, А. С., Кияк, Т. Р., Куделько, З. Б. (2000). *Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти.* Київ: Вид. дім «КМ Академія».

74. Ершова, Е. Б. (1990). *Терминология уголовного права (лексико-семантический и функциональный аспект)*. (Автореф. дис. ... канд. филол. наук). Ленинград.
75. Єрмоленко, С. Я., Бибик, С. П., Коць, Т. А., Сюта, Г. М., Чемеркін, С. Г. (За ред. С. Я. Єрмоленко). (2013). *Літературна норма і мовна практика*. Київ.
76. Задояна, Л. (2015). *Системна організація і структура української термінології цукрового виробництва*. Умань: ФОП Жовтий О. О.
77. Зайцев, Ю. (1994). Іншомовні термінозапозичення та проблема оптимальної номінації. *Право України*, 1, 58-61.
78. Зайцев, Ю. (1996). Деякі питання стратегії та методики термінологічних робіт у період кодифікації українського законодавства. *Право України*, 1, 76-88.
79. Зайцев, Ю. (1997). Автентичність правового тексту та проблеми його термінологічно-мовного оформлення (на матеріалі проекту Цивільного кодексу України). *Право України*, 3, 99-110.
80. Зархіна, С. Е. (2005). *Мова права як предмет філософсько-логічного аналізу (історичний аспект)*. (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12). Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, Харків.
81. Зарицький, М. (2004). *Актуальні проблеми українського термінознавства: підручник*. Київ: ІВЦ Видавництво «Політехніка»; ТОВ Фірма «Періодика».
82. Ивановская, И. П. (2009). *Терминологизация как функция языка и культуры: системно-языковые, социально-культурные и функционально-коммуникативные характеристики русско- и англоязычных терминов налогового права*. (Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20). Государственное образовательное учреждение Высшего профессионального образования «Пятигорский Государственный лингвистический университет», Пятигорск. URL: <http://cheloveknauka.com/terminologizatsiya-kak-funktsiya->

[yazyka-i-kultury-sistemno-yazykovye-sotsialno-kulturnye-i-funktsionalno-kommunikativnye-](#) (дата звернення: 21.12.2018).

83. Іващенко, В. Л. (Відп. ред. В. Л. Іващенко). (2011). Когнітивне термінознавство: перспективи розвитку. *Термінологічний вісник: Збірник наукових праць*. Київ: ІУМ НАНУ, вип. 1, 47-54.

84. Іващенко, В. Л., Туровська, Л. В., Казимирова, І. А., Яценко, Н. О. (2013). Загальне слов'янське термінознавство: основні напрями досліджень. *Слов'янські обрії: Доповіді XV Міжнародного з'їзду славістів* (м. Мінськ, 2013 р.) / НАН України, Укр. ком. Славістів, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, вип. 6, ч. 1: Мовознавство, 225-244.

85. Іващенко, В. Л., Яценко, Н. О. (Відп. ред. В. Л. Іващенко). (2013). Галузеве слов'янське термінознавство функціональної дослідницької парадигми кінця XX – початку XXI століть. *Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр.* Київ: ІУМ НАНУ, вип. IX, 5-25.

86. Іващенко, В. Л., Туровська, Л. В. (2014). Слов'янське зіставне, порівняльне і типологічне термінознавство кінця XX – початку XXI століть. *Мовознавство*, 2, 24–43.

87. Історія держави і права України: підручник. (За ред. В. Д. Гончаренка). (2013). Х.: Право.

88. *Історія українського правопису XVI–XX століття: Хрестоматія.* (Упорядн.: В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва). (2004). К.: Наук. думка.

89. Кавальова, Л. Я. (Навук. рэд. праф. П. У. Сцяцко.). (2007). *Англицизми ў тэрміналогіі сучаснай беларускай літаратурнай мовы: манаграфія.* Гродна: ГрДУ.

90. Каган, М. С. (1983). Система и структура. *Системные исследования. Методологические проблемы: ежегодник.* Москва: «Наука», 86-106.

91. Каленюк, О. М. (2015). *Розвиток української правничої термінології на західноукраїнських землях наприкінці XIX – на початку XX*

століття. (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01). НАН України, Інститут держави і права імені В. М. Корецького, Київ.

92. Капанадзе, Л. А. (1965). О понятиях «термин» и «терминология». *Развитие лексики современного русского языка*. Москва: Наука, 75-85.

93. Касянчук, Н. (Редкол.: С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.). (2017). Синонімія в польській екологічній термінології. *Лінгвостилістичні студії: наук. журн.* Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, вип. 7, 71-77.

94. Карабань, В. Я. (2007). *Тлумачення актів цивільного законодавства України*. (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03). Одеська національна юридична академія, Одеса.

95. Квитко, І. С., Лейчик, В. М., Кабанцев, Г. Г. (1986). *Терминоведческие проблемы редактирования*. Львов: «Высшая школа».

96. Кеюнь, Д. (2014). *Юридична лексика із семою 'особа' як парадигматична система (на матеріалі судових промов адвоката і прокурора)*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків.

97. Ким, Л. А., Пристайко, Т. С. (2008). *Черты аналитизма в терминосистемах русского языка*. Днепропетровск: Пороги.

98. Кислюк, Л. (2012). Сучасна словотвірна норма української мови: мовна практика та кодифікація. *Українська мова, 1*, 52-66.

99. Кияк, Т. Р. (Відп. ред. В. Л. Іващенко). (2013). Термінологічна норма (суть, реалії, прагматика). *Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць*. Київ: Інститут української мови НАНУ, вип. IX, 42-47.

100. Книщенко, Н. (2012). Особливості прояву відношень антонімії в системі сучасної дорожньобудівельної термінології. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 733, 107-109.

101. Ковтун, І. І. (2010). Іншомовна судова термінологія як об'єкт мовознавчих досліджень. *Мова і культура*. Вип. 15, Т. 4, 114-123.
102. Ковтун, І. І. (2012). Словотвірна та структурно-семантична характеристика юридичної термінології. *Лінгвістичні дослідження*, 34, 229-236.
103. Ковкель, Н. Ф. Особенности формирования и развития правовой лингвистики в российской дореволюционной, советской и постсоветской юриспруденции. URL: http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/7499/2/Kovkel_N_F_Trudy_2013_S_490-497_ocr.pdf (дата звернення: 14.09.2018)
104. Колган, О. (2008). Антонімія української гірничої термінології. *Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології"*, 620, 53–56.
105. Колесникова, Л. В. (2007). *Юридический дискурс как результат категоризации и концептуализации действительности*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.19). Ставропольский государственный университет, Ставрополь. URL: <http://www.dissercat.com/content/yuridicheskii-diskurs-kak-rezultat-kategorizatsii-i-kontseptualizatsii-deistvitelnosti-na-ma> (дата звернення: 17.03.2018).
106. Космеда, Т. (2007). Термінологія і мова Закону: проблемні питання (на матеріалі Кримінального Кодексу України). *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. Вип. 7, 108-110.
107. Косович, В. (2013). Правові дефініції як засіб забезпечення створення досконалих нормативно-правових актів України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, вип. 57, 43–52.
108. Кочан, І. (2004). *Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

109. Кочан, І. (2008). Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 620, 14–19.
110. Кочан, І. (2009). Українські терміни в парадигмі сучасних наукових учень. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. вип. VIII. Київ: КНЕУ, 30-34.
111. Кравченко, С. (1998). Про стиль законодавства. *Право України*, 3, 62-63.
112. Красней, В. П. (Рэдкал.: Э. А. Ялоўская (адк. рэд.); навук. рэд. М. Р. Прыгодзіч). (2011). *Беларуская тэрміналогія*: зб. арт. Мінск: БДУ.
113. Красней, В. П. (1990). Некаторыя віды семантычнай дэрывацыі ў беларускім тэрмінаўтварэнні 20-х - пачатку 30-х гадоў. *Веснік БДУ. Сер. 4, 1*, 21-24.
114. Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии. (Отв. ред. В. И. Сифоров). (1979). Москва: «Наука».
115. Кривошеєва, О. С. (1996). До питання порушень норм української мови в умовах білінгвізму. *Филологический анализ: Теория, методика, практика*. Межрегион. сб. науч. ст. Вып. 8, 176-177.
116. Кримець, О. М. (2010). *Метафора та метонімія як чинники творення та розвитку української технічної термінології* (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
117. Кримець, О. (2008). Проблеми визначення семантичної структури технічного терміна. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 620, 74-78.
118. Крыжановская, А. В. (Отв. ред. П. П. Пилинский). (1985). Сопоставительное исследование терминологии современных русского и украинского языков: Проблемы унификации и интеграции. Киев: «Наукова думка».

119. Крыжановская, А. В., Симоненко Л. А. (1987). *Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии: монография*. Київ: Наукова думка.

120. Кузнецов, Н. Л. (2012). Терминологическая группа, образованная по заданному признаку как структурная единица лексического фонда исторической науки (применительно к опыту исторических исследований). *Вестник СПбГУ. Серия 9. вып. 4*, 148-159. URL: <https://cyberleninka.ru> (дата звернення: 11.12.2018).

121. Кулеш, Г. І. (2015). *Мова беларускага заканадаўства XX стагоддзя: генезіс і эвалюцыя*. Мінск: БДУ. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/141739/1/Kulesh1.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).

122. Кулеш, Г. І. (2016). *Фармираванне і развіццё мовы беларускага заканадаўства XX-пачатку XXI стст. (на матэрыяле беларускамоўных заканадаўчых тэкстаў)*. (Аўтарэф. дыс. ... докт. філал. нав). Беларускі Дзяржаўны Ўніверсітэт, Мінск. URL: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/156340/1/k_Kulesh.pdf (дата звернення: 11.08.2018).

123. *Культура української мови*. (За ред. В. М. Русанівського). (1990). Київ: «Либідь».

124. Куньч, З. (2006). *Українська риторична термінологія: історія і сучасність*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006.

125. Купріянов, Є. В. (2011). *Українська термінологічна підсистема «Гідротурбіни» як об'єкт комп'ютерного словника*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.

126. Курах, Н. П. (2016). *Німецька та українська мови юриспруденції у зіставленні (на матеріалі сучасних текстів кримінального та сімейного*

права). (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів.

127. Кучеренко, О. (2015). Аналіз законодавчо закріпленої термінології царини цивільного захисту (на матеріалі «Кодексу цивільного захисту населення»). *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Проблеми української термінології*, 817, 64-67.

128. Кучеренко, О. Ф. (2016). Термінологічна норма в царині архітектури. *Проблеми української термінології: міжнар. наук. конф.* 29 верес. 1 жовт. 2016.: зб. наук. пр. Львів, 75-77.

129. Кушнарьова, О. В. (2015). *Уніфікація нормативної правової термінології у процесі нормотворення*. (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01). Національна академія внутрішніх справ, Київ.

130. Лавренюк, В. (2016). Точність терміновживання в офіційно-діловому та науковому стилях мовлення. *Дивослово*, 10, 29-34.

131. Лаврик, Г. (2006). *Правове регулювання свободи совісті, віросповідання і діяльності релігійних організацій у радянській Україні (1919-1928 рр.)*. Полтава: «АСМІ».

132. Лахач, Т. О. (2014). *Державна регламентація шлюбно-сімейних відносин у радянській Україні 1920-1930-х років: монографія*. Полтава : ПУЕТ.

133. Лейчик, В. М. (1994). Исходные понятия, основные положения, определения современного терминоведения и терминографии. *Вестник Харьковского политехнического ин-та*, вып. 1, 147-180.

134. Лейчик, В. М. (1986). О языковом субстрате термина. *Вопросы языкознания*, 5, 87-97.

135. Лейчик, В. М. (2009). *Терминоведение: Предмет, методы, структура*. Изд. 4-е. Москва: Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2009. 256 с.

136. Леоненко, М. І. (2001). *Принцип національної мови у кримінальному судочинстві України*. (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09). Національна академія внутрішніх справ України, Київ.

137. Лепеха, Т. В. (2000). *Лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ.

138. Лотте, Д. С. (1941). *Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно-технических терминов*. Москва: Издательство Академии Наук СССР.

139. Лотте, Д. С. (1961). *Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики*. Москва.

140. *Логіка: навч. посібник для студ. вузів* / В. І. Ряшко; Львівський держ. ун-т внутр. справ. Київ: Центр учбової літ., 2009. 326 с. URL: <http://uchebniks.net/book/81-logika-navchalnij-posibnik-ryashko-vi/51-slovník-logichnix-terminiv.html>

141. Лук'янюк, Ю. М. (2008). Семантычныя змены агульналітаратурнаў лексікі як спосаб утварэння тэрмінаў беларускай мовы. *Мовознавство*, 155-160. URL: <http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2008/29.pdf> (дата звернення: 29.08.2018).

142. Луньо, П. Є. (2014). *Термінологія конституційного права України: історія становлення та системна організація*. (Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01). Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів.

143. Любченко, М. І. (2012). *Юридична термінологія: поняття, особливості, види*. (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01). Національний університет «Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого», Харків.

144. Ляшук, А. М. (2007). *Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Київський національний лінгвістичний університет, Київ.

145. Ляшук, А. М. (2008). Семантична структура лексики на позначення понять права української та англійської мов. Кіровоград: «КОД».
146. Макарець, Ю. С. (2013). Концепти РІД, РОДИНА, СІМ'Я в мовній картині світу українців. *Філологічні науки*, кн. 1, 75–79.
147. Мартиняк, О. А. (2010). *Синонімія та варіантність в українській науково-технічній термінології*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів.
148. Маладзяшын, Р. (2006). Праўвныя тэрміны ў слоўніку Івана Насовіча. *Праўнік*, 2, 169-171. URL: <http://pdf.kamunikat.org/1210-1.pdf> (дата звернення: 03.04.2017).
149. Малевич, Л. Д. (2012). Теоретичні засади дослідження термінологічної варіантності. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Філологічна*, вип. 31, 61-63.
150. Марушкевич, І. М. (2009). *Кодифікація української літературної мови в першій третині ХХ ст.: правописні і граматичні норми та їх текстова реалізація*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Інститут філології Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
151. Медведь, О. (2009). До розмежування понять «термінологія» та «терміносистема». *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць*. К.: КНЕУ, вип. VIII, 38-41.
152. Мельник, Т. П. (2010). *Процеси унормування лексики української мови у 20-30 рр. ХХ ст.* (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Інститут української мови НАН України, Тернопіль.
153. Мельник, Т. П. (2007). Теоретичні засади нормування української літературної мови. *Лінгвістика*, 2, 189-193.
154. Микитюк, О. Р. (2012). Становлення мовної норми в Україні. *Український смисл*, 1, 71-79.
155. Микульчик, Р. (2014). Варіантність фізичних термінів-епонімів. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Проблема української термінології*, 791, 75-77.

156. Михайлишин, Б. (1999). Усталеність як неодмінний показник складених термінів. *Мовознавство*, 4-5, 48-50.
157. Мільченко, О. С. (2011). *Семантичні девіації в нормативно-правових текстах*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
158. Мінакова, Л. М. (2004). *Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё: манаграфія* / Л. М. Мінакова, С. М. Аніськова, А. А. Станкевіч. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны.
159. Ментинська, І. (2015). Співвідношення синонімів та варіантів у сучасній комп'ютерній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 817, 68-72.
160. Миллер, Е. Н. (1990). *Природа лексической и фразеологической антонимии*. Саратов: Изд-во Саратовского университета.
161. Миронюк, С. С. (2014). Роль юридичної термінології у формуванні мовленнєвої культури студентів-правознавців. *Дослідження з лексикології та граматики української мови*, вип. 15, 125-132.
162. Михайлишин, Б. П. (1999). Усталеність як неодмінний показник складених термінів. *Мовознавство*, 4-5, 48-50.
163. Михайлова, Т. (2004). Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології*, 503, 53-57.
164. Михайлова, Т. В. (2003). Антонімічні відношення українських науково-технічних термінів як мовне явище та об'єкт лексикографії. *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць*. Київ, вип. V, 295-299.
165. Михайлова, Т. В. (2015). Гіпонімія як лексико-семантична категорія. *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди*, вип. 41, 57-66.

166. Мінакова, Л. М. (2004). *Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё*: манаграфія. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны.
167. Місник, Н. В. (2002). Про стан здоров'я мови медицини (термінологічний аспект). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. Львів, 453, 262-269.
168. Монастирська, Р. І. (2012). *Термінологія цивільного законодавства в системному і семасіологічному аспектах (на матеріалі Цивільного кодексу України)*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара, Дніпропетровськ.
169. Монастирська, Р. І. (2017). *Термінологія цивільного законодавства в системному і семасіологічному аспектах (на матеріалі Цивільного кодексу України)*. Кам'янець-Подільський: Друкарня Рута.
170. Найголовніші правила українського правопису. (1921). Видання Волинського Кооперативного видавництва. Рівне на Волині.
171. Неженець, Е. В. (2003). *Варіантність російських термінів юриспруденції в системному та комунікативно-прагматичному аспектах*. (Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02). Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ.
172. Нелюба, А. (2015). Антиюридичний словник: регламентація мовного етикету в законах. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*, вип. 73, 183-187.
173. Нелюба, А. (2017). Термінологія мовного законодавства: між минулим і майбутнім. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, вип. 64(1), 310-139.
174. Нікуліна, Н. (2009). Теоретичне осмислення загальних понять сучасного термінознавства у концепціях видатних лінгвістів. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. К.: КНЕУ, вип. VIII, 45-49.

175. Новиков, Л. А. (1973). *Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположности в лексике)*. Москва: Изд. Московского гос. университета.
176. Овсейчик, С. (2017). *Формування української екологічної термінології*: монографія; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філол. Київ: КІМ.
177. Олещенко, Ю. Р. (2008). *Російська термінологія матеріалознавства: когнітивний та системно-функціональний аспекти вивчення*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02). Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ.
178. Омельчук, С. А. (2015). Українська лінгводидактична термінологія з погляду нормативності. *Українська мова, 1*, 50-59.
179. Паляшчук, Н. В. (2015). Юридычна лексика старобеларускай мовы: семантыка, структура, паходженне. *Этнокультурный и социолингвистический аспекты теории и практики преподавания языков*. Минск: БНТУ, 408-418.
180. Паночко, М. (2004). Витоки української правничої термінології в Галичині: «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних» (1893) Костя Левицького. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології», 503*, 153-156.
181. Паночко, М. М. (2015). Лексичні особливості української юридичної термінології початку ХХ століття. *Одеський лінгвістичний вісник, 2*, 112-115.
182. Паночко, М. М. (2013). *Розвиток української юридичної термінології в Західній Україні (1772-1918)*. (Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01). ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника", Івано-Франківськ.
183. Панько, Т. І., Кочан, І. М., Мацюк, Г. П. (1994). *Українське термінознавство*. Львів.

184. Петрова, Т. О. (2016). *Фітомеліоративна термінологія сучасної української мови та її відображення в термінологічному словнику комбінованого типу*. (Дис... канд. філол. наук: 10.02.01). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
185. Пилинський, М. М. (1976). *Мовна норма і стиль*. Київ: Наукова думка.
186. Польщикова, О. М. (2010). Гіперо-гіпонімічні відношення в українській телекомунікаційній термінології. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, вип. 6, 209-213.
187. Права, за якими судиться малоросійський народ (1997) / відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; Упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков; Ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков (відп. секретар), І. Б. Усенко, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ.
188. Прадід, Ю. Ф. (2006). *У царині лінгвістики та права*. Сімферополь: Еліньо.
189. Прадід, Ю. Ф. (2011). Юридична лінгвістика в Україні: здобутки і перспективи. *Мовознавство*: Науково-теор. журнал Ін-ту мовознавства ім. О. О. Потебні, 2, 31-37.
190. Пристайко, Т. С., Конопелькіна, Е. А., Неженец, Э. В. (Под общ. ред. проф. Т. С. Пристайко). (2011). *Очерки по русской терминологии экономики и права: монография*. Д.: Нова ідеологія.
191. Присяжнюк, О. Я. (2014). Тенденции развития языковой нормы как лингвистической категории. *Науковий вісник ПНПУ ім. Ушинського. Лінгвістичні науки*, 19, 97-105.
192. *Професійна мова правника: теорія і практика*: навч. пос. (2011). Р. І. Пашук, А. О. Скорофатова, Г. Й. Васильєва ті ін.; МВС України, Луга.

Держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.

193. Процик, М. (2006). Антонімічні відношення в українській видавничій термінології. *Вісник Нац. ун.-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології"*, № 559, 293-295.

194. Попович, Р., Вакуленко О. (2004). Термінологічна варіантність у номінативному аспекті. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, вип. 17, 215–217.

195. Погорелов, Є. В. (2012). *Кодифікаційна діяльність в правовій системі України (загальнотеоретичний аспект)*. Харків: НікаНова.

196. Пузевич, Т. В. (2010). Современные исследования языка права: основные направления и результаты. *Вісник ГрДУ імя Янкі Купалы. Сер. 3. Філологія. Педагогіка. Психологія*, 3, 46-48. URL: <http://www.elib.grsu.by/doc/1822> (дата звернення: 25.04.2018).

197. Радецька, В. Я. (2002). *Мова науки криміналістики*. (Автореф. дис. канд. юрид. наук). Національна академія внутрішніх справ України, Київ.

198. Радченко, О. І. (2000). *Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.

199. Романова О. В. *Українська термінологія швацької промисловості*. (Дис. канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2009. 201 с.

200. Ротко, С. І. (2013). Дефініції понять термінологія та терміносистема у сучасній лінгвістиці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов*, вип. 10, 234-239.

201. Руколянська, Н. В. (2013). *Лексика текстів кримінально-процесуального права в українській мові*. (Автореф. дис. канд. філол. наук).

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
Дніпропетровськ.

202. Русанівський, В. М. (Відп. ред. О. С. Мельничук). (1988).
Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наук. думка.

203. Садовский, В. Н. (1974). *Основания общей теории систем*:
Логико-методолог. анализ. Москва: Наука.

204. Сапожник, І. В. (2007). *Номінативно-когнітивний та семантико-
дискурсивні характеристики термінів комерційного права в сучасній
англійській мові*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Чернівецький
національний університет, Чернівці.

205. Секунда, Т. (1930). Принципи складання української технічної
термінології. *Вісник ІУНМ*. Київ, вип. 2, 11–21.

206. Сербенська, О. (1963). З історії вивчення української юридичної
термінології. *Питання слов'янського мовознавства*, кн. 7-8, 179-189.

207. Сербенська, О. (1958). Про розроблення української юридичної
термінології. *Радянське право*, ч. 4, 106-112.

208. Сергєєва, Г. А. (2002). *Англомовні запозичення в українській
правничій термінології*. (Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01).
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.

209. Сергєєва, Г. А. (2015). Фонетичне освоєння англомовних
запозичень в українській правничій термінології. *Науковий вісник
Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Філологія"*, 19, Т. 2, 50-
53.

210. Сергєєва, Г. А. (2016). Адаптація англомовних правничих
термінів у системі українського вокалізму та проблема термінологічної
варіантності. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія "Філологічні
науки"*. Мовознавство, 5, Т. 2, 92-95.

211. Симоненко, Л. О. (1991). *Формування української біологічної
термінології*. Київ: Наук. думка.

212. Симоненко, Л. (2001). Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку. *Українська термінологія і сучасність*: збірник наукових праць. Київ: КНЕУ, вип. IV, 3-8.
213. Симоненко, Л. О. (2009). Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства. *Українська термінологія і сучасність*: збірник наукових праць. К.: КНЕУ, вип. 8, 9-15.
214. Симоненко, Л. О. (2013). Термін у загальномовних словниках. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія*. Київ: КММ, 218-225.
215. Симоненко, Л. О. (2014). Українська термінографія: стан і перспективи. *Мовознавство*, 4, 28-35.
216. *Сімейне право України*. (За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової). (2011). (3-є вид., переробл. і доповн.). Київ: Юрінком Інтер. URL: <http://uristinfo.net/semejnoe-pravo.html> (дата звернення: 03.09.2018)
217. Слюніна, О. В. (2012). Культура мови в українській художній картині світу кінця ХХ століття. *Український смисл*, 1, 201-210.
218. Смирнова, Н. В. (2009). *Развитие терминологии гражданского и административного права в русском языке XVIII века*. (Автореф. дис... канд. філол. наук). Поморский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Архангельск. URL: <https://www.twirpx.com/file/2619797/> (дата звернення: 07.07.2016).
219. Смольская, Т. М., Хрышчановіч, Л. У. (2011). *Беларуская мова. Юрыдычная лексіка*. Мінск. URL: <https://www.bsu.by/Cache/pdf/363133.pdf> (дата звернення: 07.07.2016).
220. Сніцар, В. П. (2012). *Засоби етномовного кодування семантем кримінального права: контрастивний аспект (на матеріалі сучасного британського та українського дискурсів)*. (Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01). Київський національний лінгвістичний університет, Київ.
221. Соколовська, Т. Г. (1999). Українська термінологія з генетики: походження, структура, системність (лінгвістична проблематика). (Автореф.

дис... канд. філол. наук: 10.02.01). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.

222. Солнцев, В. М. (1971). *Язык как системно-структурное образование*. Москва: Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука».

223. Соловій, В. З. (2013). *Варіантні відносини юридичних термінів у сферах фіксації та функціонування*. *Мова і культура*, вип. 16, Т. 1, 230-237.

224. *Становлення та нормування української економічної термінологіки: монографія* (2011). (О. С. Черемська та ін.). Харків: Вид-во ХНЕУ.

225. Стасюк, Т. В. (2013а). Нові тенденції розвитку: здобутки міжнародної наукової групи Р. Теммерман. *Термінологічний вісник: Збірник наукових праць*. Київ: Інститут української мови НАНУ, вип. 2(1), 38-49.

226. Стасюк, Т. В. (2013b). Актуалізація соціо- та когнітивних метатермінів у термінознавстві. *Наукові праці: науково-методичний журнал*, Т. 223, вип. 211. Філологія. Мовознавство. Миколаїв: ЧДУ імені П. Могили, 87-91.

227. Степанова, О. І. (2014). До проблеми термінологічної норми. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», вип. 50, 104-107.

228. Стецюк, Б. Р. (1999). *Юридична лексика кримінально-процесуального права Гетьманщини*. (Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01). Запорізький державний університет, Запоріжжя.

229. Стишов, О. А. (2005). *Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів мас. інформації)*. (2-ге вид., переробл.). Київ: Пугач.

230. Стратулат, Н. В. (2009). *Дериваційні та семантичні неологізми в лексичній системі української мови*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ.

231. Струганець, Л. В. (2002). *Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття*. Тернопіль: Астон.
232. Струганець, Ю. (2016). *Семантика, структура, функціонування футбольної лексики в українській літературній мові початку ХХІ століття*. (Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Тернопільський національний педагогічний університет, Тернопіль.
URL:http://shron1.chtyvo.org.ua/Struhanets_Yurii/Semantyka_struktura_funktsionuvannia_futbolnoi_leksyky_v_ukrainskii_literaturnii_movi_pochatku_KhKhI.pdf
(дата звернення: 08.12.2018)
233. Суперанская, А. В., Подольская, Н. В., Васильева Н. В. (2012). *Общая терминология: Вопросы теории*. Москва: Либриком.
234. Сушинська, І. М. (2006). Юридична термінологія як один із складників формування мовленнєвої культури студентів-правознавців. *Культура Причорномор'я: научний журнал*, 82, Т. 2, 164-167.
235. Сюта, Г. М. (2012). Фоностилестична норма в українській поетичній мові другої половини ХХ століття. *Мовознавство*, 3, 80-87.
236. Татаринев, В. А. (2006). *Общее терминоведение: Энциклопедический словарь*. Российское терминологическое общество РоссТерм. Москва: Московский Лицей.
237. Тараненко, О. О. (2008). Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*, 2-3, 159-189.
238. Терлюк, І. Я. (2003). Історія українського права від найдавніших часів до ХVІІІ століття. Навчальний посібник з історії держави і права України. Львів.
239. Токарська, А. С. (2016). *Комунікативна стратегія законотворчої і законодавчої діяльності: навчальний посібник*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ.

240. Толста, С. А. (2006). *Правнича термінологія в законодавчих актах України*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.
241. Томіленко, Л. М. (2015). *Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови*. Івано-Франківськ: Фоліант.
242. Трач, Н. С. (2006). З історії української правничої термінології: 20-30-ті роки ХХ століття. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», Т. 60, 49-57.
243. Трач, Н. С. (2008). Українська правнича термінологія в період русифікації (30-80-ті роки ХХ століття). *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», Т. 85, 21-27.
244. Трач, Н. С. (2009). *Українська правнича термінологія у ХХ ст.* (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ.
245. Трач, Н. (2013). Українська правнича термінологія в добу Центральної Ради, Директорії та Гетьманату. *Науковий вісник Чернівецького університету*, вип. 697-699. Слов'янська філологія, 190-198.
246. Трихліб, К. О. (2014). *Гармонізація законодавства України і законодавства ЄС: наближення загальноправової термінології*. (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01). Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків.
247. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали*. (Упорядн.: Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька). (За ред. Л. Масенко). (2005). К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
248. *Український правопис*. (1929). Видання перше. Державне видавництво України.
249. *Український правопис*. (1945). Київ: Українське державне видавництво.

250. Ус, Г. Г. (За ред. проф. І. С. Попової). (2017). Терміногрупа сім'я в українській правничій лексиці. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: зб. наук. пр. Дніпро: Ліра, вип. 18, 78-87.

251. Ус, Г. Г. (2018a). Семантика лексики українського сімейного права в аспекті термінологічної норми. *Закарпатські філологічні студії*, 4, Т. 1, 22-25.

252. Ус, Г. Г. (2018b). З історії становлення української термінології сімейного права: терміноодиниці Кодексу законів про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану 1926 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, вип. 2(70), 224–227.

253. Ус, Г. Г. (2018c). Українська правнича термінологія в новітніх пошукових парадигмах. *Південний архів: Філологічні науки*: зб. наук. пр. Херсон. держ. ун-т. Херсон, вип. 73, 51-54.

254. Ус, Г. Г. (2018d). Явище варіантності в українській термінології сімейного права 20-50 років ХХ століття. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*: Збірник наукових праць, 4, 134-141.

255. Ус, Г. Г. (Гл. ред. М. И. Конюшкевич и др.). (2018e). Специфіка антонімічних відношень в українській термінології сімейного права. *Славянський мир и національная речева культура в современной коммуникации*: сб. науч. тр. Гродно: ГрГУ, 227-229.

256. Ус, Г. Г. (Ред.: Еніке Надь-Коложварі, Сільвія Ковач). (2018f). Термін дитина в термінології сімейного права: парадигмальний вимір. *Полікультурність та різноманітність у 21 столітті*. Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Полікультурність та різноманітність у ХХІ столітті», Берегове, 27-28 березня 2018 року. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 392-395.

257. Ус, Г. Г. (2018g). Терміногрупа «сурогатне материнство» як складник термінології сімейного права. *Modern philological research*:

a combination of innovative and traditional approaches: Conference Proceedings, April 27-28, Tbilisi: Baltija Publishing, 37-39.

258. Ус, Г. Г. (2018h). Проблеми семантичної кодифікації сімейного права. *Людина, культура, техніка в новому тисячолітті: Збірник тез наукових доповідей XIX Міжнародної науково-практичної конференції, 19-20 квітня 2018 р., м. Харків. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. С. Жуковського «ХАІ», 254-256.*

259. Ус, Г. Г. (2018i). Термінологічні групи спеціальної лексики сімейного права. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «*Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку*»: Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, вип. 41, 180-183.

260. Ус, Г. Г. (2018j). Аналітичні терміни сімейного права. International Multidisciplinary Conference «*Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland*», Wolomin, Republic of Poland, 19-20 October 2018. Volume 4. Wolomin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 179-181.

261. Филин, Ф. П. О лексико-семантических группах слов. Рублева, О. Л. (2016). *Лексикология современного русского языка*. URL: <http://scicenter.online/frazeologiya-leksikografiya-leksikologiya-scicenter/filin-leksiko-semanticheskikh-gruppah-126116.html> (дата звернення: 11.12.2018).

262. Халіновська, Л. А. (2010). Явище антонімії в авіаційній термінології. *Науковий вісник Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки*, 366-369.

263. Хворостянкіна, А. В. (2008). Визначеність законодавчих дефініцій як умова ефективного дотримання духу та букви закону. *Наукові записки. Юридичні науки*, Том 77, 8-12.

264. Хворостянкіна, А. В. (2005). Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. *Право України*, 11, 28-32.

265. Хижняк, С. П. (2007). Семантические свойства юридического термина. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки*, 2, 104-111.

266. Хом'як, І. М. (2010). Нормативність української літературної мови. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», вип. 17, 78-84.
267. Хруцкая, Н. В. (2008). Языковая норма как составной компонент культуры социума. *Система і структура східнослов'янських мов: До 85-річчя з дня народження доктора філологічних наук, професора М. Л. Брицина*. К.: Знання України, 212-219.
268. Центр когнітивних та семіотичних досліджень. URL: <http://ccsr.knlu.edu.ua/index.php> (дата звернення: 18.02.2017).
269. Цимбал, Н. (2007). Ономазіологічний погляд на термінотворення в органічній хімії. *Українська мова, 1*, 30-36.
270. Циткина, Ф. А. (1988). *Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения)*. Львов: "Вища школа".
271. Черемська, О. С., Жовтобрюх, В. Ф., Архипенко, Л. М. (2011). *Становлення та нормування української економічної термінологіки*. Харків: Видавництво ХНЕУ.
272. Черненко, І. (2010). Антонімічні відношення в українській термінології туризму. *Вісник Нац. ун.-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології"*, 675, 183-186.
273. Чмир, О. Р. (2005). *Лексика права у старослов'янській та давньоруській мовах: семантична мотивованість, шляхи концептуалізації*. (Автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.01). НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Київ.
274. Чорна, О. В. (2009). *Українська термінологія податкової сфери: структура, функціонування, формування*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Інститут української мови НАН України, Київ.
275. Чорна, О. В. (2009). Гіперо-гіпонімічні відношення у податковій термінології. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, вип. XIII, 102-106.

276. Чорновол, Г. (2009). Явища термінологізації та детермінологізації в економічній терміносистемі. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. Київ, вип. XIII, 106-110.
277. Чуєшкова, О. В. (2002). *Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект)*. (Дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01.). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Харків.
278. Чуєшкова, О. (2017). Синонімія в терміносистемі гендерної лінгвістики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології*, 869, 105-108.
279. Чулінда, Л. І. (2003). *Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів*. (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01). Національна академія внутрішніх справ України, Київ.
280. Чулінда, Л. І. (2005). *Українська правнича термінологія*: Навч. посібник для вузів. Київ: Магістр ХХІ сторіччя.
281. Шаблій, О. А. (2002). *Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу (на матеріалі німецької та української юридичних терміносистем)*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
282. Шапран, Д. (2005). Гіперо-гіпонімічні відношення в українській маркетинговій термінології. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. Київ, 2005, вип. VI, 134-137.
283. Шевельов, Ю. (2012). *Нарис сучасної української мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953 рр.)*. К.: Темпора.
284. Шевельов, Ю. (1998). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус*. Чернівці: Рута.
285. Шевченко, М. (2005). Антонімія в організації лексико-семантичних відношень терміносистеми цивільного права. *Українська термінологія і сучасність*. Київ: КНЕУ, вип. 6, 137-141.

286. Шевченко, М. (2006). Явище синонімії в терміносистемі нового цивільного законодавства України. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології», 559, 227-232.

287. Шевченко, С. М. (2006). *Концептуальная структура терминосистем современного гражданского права в английском и русском языках*. (Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20). Российский университет дружбы народов, Москва.

URL: <http://www.dissercat.com/content/kontseptualnaya-struktura-terminosistem-sovremennogo-grazhdanskogo-prava-v-angliiskom-i-russ> (дата звернення: 10.04.2017).

288. Шевчук, Р. М. (2016). Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*, 1(11), 31-45.

289. Шелов, С. Д. (2003). Термин, Терминологичность. Терминологические определения. СПб: Филологический факультет СПбГУ.

290. Шепель, Ю. О., Шкурко, О. В. (2016). Мова права як окремий стильовий різновид української й російської літературної мов та юридичного дискурсу. *Лінгвістика. Лінгвокультурологія*. Дніпропетровськ, Т. 9, 91-99.

291. Шеремета, Н. (2012). Історичні процеси творення правничої термінології в синхронному та діахронному аспектах. *Проблеми української термінології: міжнар. наук. конф.*, 27-29 верес. 2012 р. Львів, 122-127.

292. Шеремета, Н. (2014). Правнича термінологія в українському законодавстві. Мовні і концептуальні картини світу, вип. 47(2), 536-543.

293. Шестакова, С. О. (2017). Правова термінологія і проблеми її впорядкування. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: «Філологічні науки», Т. 263, 110-116.

294. Шкарбан, І. (2015). Елементи фреймового аналізу наукових текстів. *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки*, 7 (340), 16-21.

295. Шпильківська, О. В. (2010). *Українська термінологія фінансового права*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.
296. Шпильківська, О. В. (2014). Явище синонімії в термінології фінансового права сучасної української мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов*, вип. 11, 270-276.
297. Шутак, Л. (2017). Формування когнітивного термінознавства на тлі сучасних лінгвістичних досліджень. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*, 3, 43-48.
298. Щеглова, Т. Є. (2007). *Термінологічні словосполучення зі складним ад'єктивом: структурно-семантичний та когнітивний аспекти (на матеріалі підмови будівництва)*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02). Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ.
299. Южакова, О. (2012). Дослідження українських терміносистем і термінних номінацій у когнітивному аспекті. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми термінології», 733, 60-66.
300. Южакова, О. (2006). Антонімічні відношення у науково-технічному тексті (на матеріалі термінології холодильної техніки). *Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології», № 559, 141-149.
301. Юлдашева, С. А. (2011). Синонімія у сучасному правничому тексті. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*, вип. 7, 387-390.
302. Язык закона. (Под ред. А. С. Пиголкина). (1990). Москва: Юридическая литература.
303. Andruszkiewicz, A. (2010). *Kategoria czasu w języku prawnym*. *Białostockie Studia Prawnicze*, 7, 24-35.

URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/2225/1/BSP_7_2010_Andruszkiewicz.pdf (дата звернення: 14.04.2018).

304. Andrychowicz-Trojanowska, A. Od języka specjalistycznego do terminologii. *Translatoryka. Konceptje-Modele-Analzy*. Pod redakcją Sambora Gruczy. Wydawnictwo Naukowe. S. 198-205.

305. Borkowski, T. (2015). Terminograficzna reprezentacja terminologii prawnej w polsko-angielskim słowniku terminów prawnych polterm z definicjami. *W dialogu języków i kultur*. Warszawa, IV, 11-27.

306. Choduń, A. (2006). Leksyka tekstów aktów prawnych. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*, zes. 4, 19-30. URL: https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/6843/1/02_Agnieszka_Chudon_Leksyka%20tekst%C3%B3w%20akt%C3%B3w%20prawnych_19-30.pdf (дата звернення: 15.04.2018).

307. Gizbert-Studnicki, T. (1986). *Język prawny w perspektywie socjologicznej*. Warszawa – Kraków.

308. Gizbert-Studnicki T. *Język prawny w perspektywie socjologicznej*, Warszawa – Kraków 1986. 139 s.

309. Grzelak, J. (2010). *Polski język prawa – w perspektywie glottodydaktycznej*. (Praca doktorska). Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.

URL: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/352/1/Grzelak.pdf> (дата звернення: 20.05.2018).

310. Kęsicka, K. (2015). The postulate of affective neutrality vs verbal expressiveness in the legislative texts on German and Polish criminal law. *Comparative Legilinguistics*, 24, 101-118.

311. Kościalkowska-Okońska, E. (2013). Dydaktyka przekładu tekstów specjalistycznych w kontekście rozwoju kompetencji tłumaczeniowej. *Rocznik Przekładoznawczy*, 8, 137-155.

312. Kozanecka, P. (2014). Terminologia prawa rzeczowego w aspekcie tłumaczeniowym chińsko-polskim. *Investigationes linguisticae*, XXXI, 72-90.

URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/il/article/view/1042/968> (дата звернення: 20.05.2018).

313. Kurek, H. (2015). Język prawny i prawniczy na przełomie wieków (perspektywy badawcze i zagrożenia). *Zagadnienia naukoznawstwa*, 3 (205), 303-310.

314. Lubocha-Kruglik, J. (2012). Komunikacyjne i pragmatyczne aspekty przekładu tekstów prawnych i prawniczych (na materiale języka polskiego i rosyjskiego). *Lingwistyka Stosowana*, 5, 41-48. URL: http://portal.uw.edu.pl/documents/7276721/11201131/LS5_2012_art_LUBOCHA-KRUGLIK.pdf (дата звернення: 22.05.2018).

315. Łuksza, S. (2006). Zarys specyfiki zapożyczeń we współczesnym rosyjskim i polskim języku prawnym. *Acta Polono-Ruthenica*, XI, 373–378.

316. Michalska, E. (2016). Les faux traducteur w języku prawa – próba syntezy (na material kontrastywnym języku polskiego, czeskiego i słowackiego). URL: <http://konferencjabielsko.blogspot.com/2016/06/ewa-michalska.html>

317. Moroz, A. (2014). Granice błędu – norma językowa a teksty prawne. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 28, 93-107. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/psj/article/view/1117> (дата звернення: 03.12.2018)

318. Pieńkos, J. (1999). *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie – prawo w języku*, Warszawa: Muza SA Oficyna Wydawnicza.

319. Siewert, K. (2010). O tworzeniu terminów prawnych na przykładzie terminologii polskiego i niemieckiego prawa handlowego. *Comparative Legilinguistics*, 3, 79-90.

320. Smolak, M. (1997). Morfologiczne funkcje pojęć prawnych. *Ruch prawniczy, ekonomiczny I socjologiczny*, zes. 2, 1-11. URL: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/15719/1/002%20MAREK%20SMOLAK.pdf> (дата звернення: 29.05.2018).

321. Sobieszewska, M. (2015). Juryslingwistyka: między językiem a prawem. *Studia Iuridica Lublinensia*, XXIV, 4, 123-131.

URL: <https://journals.umcs.pl/sil/article/download/536/pdf> (дата звернення: 29.05.2018).

322. Szczepankowska, I. (2007). *Polszczyzna w komunikacji prawnosądowej dawnej Rzeczypospolitej*.

URL: http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1377&Itemid=50 (дата звернення: 29.05.2018).

323. Zajda, A. (1994). Główne problemy badawcze w zakresie staropolskiej terminologii administracyjnej, społeczno-gospodarczej i prawniczej. *Język polski*. Wrzesień-grudzień, 4-5, 246-253. URL: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/plain-content?id=30087> (дата звернення: 13.10.2017).

324. Zajda, A. (1990). *Staropolska terminologia prawnicza (do 1500 r.)*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński. Rozprawy habilitacyjne, Nr. 192.

325. Zawłocki, R. (2013). O komunikatywności języka prawnego. *Comparative Legilinguistics*, 13, 69-97.

326. Zieliński, M. (1999). Języki prawne i prawnicze. *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, W. Pisarek (red.), Kraków, 50-74.

327. Ziemiński, Z. (1974). Le langage du droit et le langage juridique: les critères de leur discernement. *"Archives de philosophie du droit"*, 25-31.

328. Woźniak-Kasperek, J. (2015). Terminologia jako mapa świata. *Nauka-Dydaktyka – Praktyka*, 174-185.

URL: http://pliki.sbp.pl/wydawnictwo/LaTeI_portal.pdf#page=17 (дата звернення: 20.12.2017).

329. Wróblewski, B. (1948). *Język prawny i prawniczy*, Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Prawniczej. Kraków, 3.

URL: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=28499&from=publication> (дата звернення: 06.09.2017).

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апопій, І. В. (2011). *Сімейне право України*. Навч. посіб. (2-ге вид.). Київ: Центр учбової літератури.
2. Антошкіна, В. К. (2008). *Договірне регулювання відносин подружжя*. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд».
3. Апопій, І. В. (2009). Правовий статус мачухи і вітчима у сімейному праві України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична, 1*, 130-136.
4. Аблятіпова, Н. (2009). Проблеми сурогатного материнства. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, вип. 51, 167-173.
5. Аблятіпова, Н. (2008). Сепарація як крок до розірвання шлюбу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, 3*, 114-120.
6. Багач, Е. М., Білоусов, Ю. В., Ватрас, В. А., Давидова, Н. О., Кодинець, А. О. (2010). *Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар*. URL: <http://yport.inf.ua/stattya-203-obovyazok-dochki-sina-brati-uchast.html> (дата звернення: 03.03.2018).
7. *Багатомовний юридичний словник-довідник*. (2012). (Уклад.: І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова). Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
8. Баранова, Л. М., Борисова, В. І., Жилінкова, І. В. (2012). *Сімейне право України: підручник*. (4-те вид., переробл. і допов.). Харків: Право.
9. Беліков, О. О. (2011). *Тлумачний словник найсучасніших юридичних термінів*. Харків: Прапор.
10. Бондарчук, О. І. (1998). *Сім'я як осередок соціалізації. Проблеми соціальної захищеності дітей в ринкових умовах*. Київ: АЛД.
11. Бошко, В. (1929). *Родино-подружнє право: підручник для вузів*. Харків: Юрид. вид. НКЮ УСРР.

12. Ватрас, В. А. (2009). Поняття «сім'я» у сімейному праві України. *Форум права, 1*, 83-91.
13. Ватрас, В. (2002). Суб'єктний склад правовідносин щодо імплантації ембріона дитини жінці із генетичного матеріалу подружжя. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права, 4*, 72-75.
14. Ватрас, В. А. (2014). Проблеми та перспективи кодифікації міжнародного сімейного права України. *Приватне право і підприємництво*, вип. 13, 182-186.
15. *Великий енциклопедичний юридичний словник.* (За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка). (2012). (2-ге вид., переробл. і доповн.). Київ: Вид-во «Юридична думка».
16. *Велика юридична енциклопедія.* (Уклад. М. Р. Гнатюк). (2011). Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд».
17. Верес, І. Я. (2013а). Проблеми правового регулювання сурогатного материнства. *Адвокат, 3*, 27-31.
18. Верес, І. Я. (2013b). Договір про сурогатне материнство. *Науковий вісник УжНУ. Серія Право, Т. 1, Ч. 2*, вип. 20, 163-165.
19. Вонсович, Х. (2013). Проблеми питання сурогатного материнства в Україні. *Право та державне управління, 1(10)*, 24-26.
20. Воробйова, С. А. (Заг. ред. Ю. Є. Зайцев). (1994). *Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології: труднощі терміновживання.* Київ: Українська правнича фундація.
21. Ганич, Д. І., Олійник, І. С. (1985). *Словник лінгвістичних термінів.* Київ: «Вища школа».
22. Гопанчук, В. С. (2002). *Сімейне право України: підручник.* Київ: Істина.
23. Гузь, Л. Є., Гузь, А. В. (2011). *Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України.* Харків: Видавничий будинок «ФАКТОР».

24. Дністрянський, С. (1919). Цивільне право: у 2 т. Т. 1. URL: <http://diasporiana.org.ua/miscellaneous/11426-dnistryanskiy-s-tsilne-pravo-t-1/> (дата звернення: 02.11.2018).
25. *Договір як універсальна правова конструкція: монографія.* (За ред. А. П. Гетьмана, В. І. Борисової). (2012). Харків: Право, 94-112. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2013/dogovor_2012.pdf (дата звернення: 02.11.2018).
26. Дутко, О. (2013). Договір як регулятор сімейних відносин: особливості конструкції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична, 3*, 135-142.
27. Дякович, М. М. (2012). *Сімейне право: навч. пос.* (2-ге вид. випр. та доп). Київ: Алерта, Центр учбової літератури.
28. *Енциклопедія цивільного права України.* (Відп. ред. Я. М. Шевченко.) (2009). Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Ін Юре.
29. *Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 6: У-Я* (Гол. ред. О. С. Мельничук). (2012). Київ: Наукова думка.
30. *Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 5: Р-Т.* (Гол. ред. О. С. Мельничук). (2006). Київ: Наукова думка.
31. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: Закон України від 03.08.2006 № 994_135. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.04.2016)
32. Єрмоленко, С. Я., Бирик, С. П., Тодор, О. Г. (2001). *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів.* Київ: Либідь.
33. Железнодорожський, Г. (1927а). *Аліменти.* Харків: Юрид. вид. НКЮ УСРР.
34. Железнодорожський, Г. (1927б). *Подружжя та розвід.* Харків: Юрид. вид. НКЮ УСРР.
35. Железнодорожський, Г. (1929а). *Подружжя, родина, аліменти.* Харків: Юридичне видавництво НАРКОМЮСТУ УСРР.

36. Железногорський, Г. (1929b). *Родинно-подружнє право в популярному викладі*. Харків: Юрид. вид. НКЮ УСРР.
37. Загнітко, А. П. (2012a). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*: у 4 т. Т. 1. Донецьк: ДонНУ.
38. Загнітко, А. П. (2012b). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*: у 4 т. Т. 2. Донецьк: ДонНУ.
39. Загнітко, А. П. (2012c). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*: у 4 т. Т. 3. Донецьк: ДонНУ.
40. Загнітко, А. П. (2012d). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*: у 4 т. Т. 4. Донецьк: ДонНУ.
41. Ісмайлов, К. Ю., Литвиненко, Т. А., Тихонович, Л. А. (2017). *Довідник юридичних термінів*. Харків: Видавництво «Лідер».
42. Керімов, А. З., Литвиненко, Т. А., Савченко, Г. І., Хвостенко, В. С. (2017). *Словник юридичних термінів*. Харків: Видавництво «Лідер».
43. *Кодекс законів про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану*. (1927). (2-ге вид. офіц.). Харків: НКЮ УСРР.
44. *Кодекс законів про родину, опіку та подружжя*. (1929). Науково-практичний коментар. Харків: Юрид. вид. НКЮ УСРР.
45. *Кодекс Законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану* (зі змінами й доповненнями до 15 березня 1929 р.). (1929). (IV оф. вид.). Харків: Юр. вид-во НКЮ УСРР.
46. *Кодекс законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану* (зі змін. й доп. до 1 липня 1931 р.). (1931). Харків: Держ. вид-во «Пролетар».
47. *Кодекс законів про родину, опіку, шлюб і про акти громадянського стану* (зі змінами і доповненнями на 1 січня 1936 р.). (Упорядкував А. Каплан). (1936). (Офіц. текст з дод. систематизованих матеріалів). (IV вид.). Київ: Вид-во ЦВК УССР «Радянське будівництво і право».

48. *Кодекс Законів про родину, опіку, одруження і про акти громадянського стану*. (Офіц. матеріал з змін. і доп. на 1 жовтня 1938 р.). (1938). Київ: Юрид. вид-во Нар. ком. Юст. Союзу РСР, Друк. КОВО.

49. *Кодекс законів про родину, опіку, одруження і про Акти громадянського стану* (офіційний матеріал з змінами і доповненнями на 1 лютого 1940 р.). (1940). Україна. Закони. Наркомюст УРСР. Київ: Політвидав.

50. *Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану* (офіц. текст зі змін. і доп. на 1 січ. 1946 р., з постатейними матеріалами та дод.). (1946). Київ-Харків: Укрполітвидав, Харк. обл. полігр. ф-ка.

51. *Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану Української РСР* (офіц. текст із змінами на 1 вересня 1958 р. та з додатками постатейно систематизованих матеріалів). (1958). Київ: Держ. вид-во політ. літ-ри УРСР.

52. *Кодекс про шлюб та сім'ю України: Закон України від 20.06.1969 № 2006-VII*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 05.12.2018).

53. *Кодекс про шлюб та сім'ю Української РСР*. (1970). Київ: Політвидав України.

54. *Кодекс про шлюб та сім'ю: Науково-практичний коментар*. (За ред. О. Н. Якименка). (1973). Київ: видавництво політичної літератури України.

55. *Кодекс про шлюб та сім'ю Української РСР* (Офіц. текст із змін. та доп. на 1 січня 1978 р. і постатейними матеріалами). (1978). Київ: Політвидав України.

56. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР* (в редакції 02.10.2013). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 13.05.2016)

57. *Конвенція про права дитини: Постанова Верховної Ради України від 27.02.1991 № 789-XII*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.05.2016)

58. *Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах*: Закон України від 10.01.1994 № 240/94-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 04.01.2016)
59. *Конституція України* від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.08.2018)
60. Коренга, Ю. В. (2013). Відповідальність за договором сурогатного материнства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 5(139), 53-59.
61. Коренга, Ю. (2014). *Договір сурогатного материнства в сімейному праві України*. (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03). Національна академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака, Київ.
62. *Короткий російсько-український тлумачний словник юридичних термінів*. (Упоряд. О. М. Турчак). (2009). Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП.
63. Косович, В. (2013). Правові дефініції як засіб забезпечення створення досконалих нормативно-правових актів України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, вип. 57, 43-52.
64. Красицька, Л. В. (2011). Відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту сімейних прав батьків та дітей. *Право та економіка*, 2(26), 43-49.
65. Крегул, Ю. І., Шестопалова, Л. М. (2018). *Правознавство: навч. посіб.* Київ: Київ. нац. торг.- економ. ун-т.
66. Левицький, К. (1920). *Німецько-український правничий словар*. Відень: Накл. видавн. спілки у Відні.
67. Лепех, С. М. (2010). Проблеми правового регулювання відносин конкубітату за Сімейним кодексом України 2002 р. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*, 3, 147-154.

68. Лингвистический энциклопедический словарь (Гл. ред. В. Н. Ярцева). (2002). (2-е изд., дополненное). Москва: Большая Российская энциклопедия.
69. Липець, Л. В. (2015). Сепарація (режим окремого проживання) подружжя в Україні і в світі. *Юридична наука*, 7, 26-40.
70. Майданик, Р. (2013). *Репродуктивні права. Сурогатне материнство*. Київ: Алерта.
71. Мартинюк, А. П. (2011). *Словник основних юридичних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
72. Матвеев, Г. К. (1949). *Радянське законодавство про шлюб і розлучення*. Київ: Політвидав.
73. *Медико-правовий тлумачний словник*. (За ред. І. Я. Сенюти). (2010). Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право».
74. Москалюк, В. (2008). Щодо поняття «відмова від дитини» та суміжних понять у Сімейному кодексі України. *Право України*, 5, 78-81.
75. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.05.2017).
76. Плахтєєва, В. І., Литвиненко, Т. А. (2010). *Словник-довідник юридичних термінів*. Харків: Вид-во «Форт».
77. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування від 13.10.2005 № 2342 IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.05.2017).
78. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій від 09.09.2013 р. № 787. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.05.2017).
79. *Правознавство: підручник*. (Ред. В. В. Копейчиков). (2003). (7-ме вид., стер). Київ: Юрінком Інтер.

80. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 30.07.2017).
81. Про внесення змін до деяких Законів України щодо посилення соціального захисту осіб, що доглядають за хворими дітьми: Закон України від 03.07.2018 № 2476-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.12.2018)
82. Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів СРСР у питаннях, що стосуються жінок, сім'ї та дитинства: Закон СРСР від 22.05.1990 № 1501-I. *Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР*, 23, 576.
83. Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 № 1063-14 URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 09.12.2018)
84. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.11.2018)
85. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII (в редакції 20.01.2018). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.11.2018)
86. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 № 2789-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.07.2018)
87. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III (в редакції 25.07.2018). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2018)
88. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування від 11.08.2017 № 1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.06.2018)

89. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 565 (в редакції 09.08.2016). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.06.2018)
90. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 564 (в редакції 09.08.2016). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.09.2018)
91. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю від 21.06.2001 № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.09.2018)
92. Ромовська, З. В. (2003). *Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар*. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре».
93. Ромовська, З. В. (2009). *Українське сімейне право. Академічний курс: підручник*. Київ: Правова єдність.
94. *Російсько-український словник правничої мови*. (Голов. ред. А. Ю. Кримський) (1926). (понад 67 000 слів). Правн.-Термінолог. Коміс. при Соц.-Економ. від. Акад. Наук. Київ. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21All=%3C.%3EID%3DUKR0002789%3C.%3E&&S21FMT=fullwebr> (дата звернення: 10.10.2018).
95. *Русско-украинский словарь юридической терминологии*. (Под общей редакцией академика АН УССР Бабя Б. М.). (1985). Київ: Наукова думка.
96. *Семейное право Украины*. (Под. ред. Ю. С. Червоного). (2005). Учебник. Харьков: ООО «Одиссей».
97. *Сімейне право України: навчальний посібник*. (За ред. Т. В. Курило). (2015). Львів: ЛьвДУВС.
98. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III (в редакції 28.08.2018). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 09.12.2018).

99. *Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар.* (За ред. І. В. Жилінкової). (2008). Харків: Ксилон.
100. *Сімейне право України: підручник.* (За ред. Ю. С. Червоного). (2004). Київ: Істина.
101. *Сімейне право України (у схемах): навчальний посібник.* (2005). Київ: Атіка.
102. *Словник сучасного правничого терміновживання: українсько-російсько-англійський.* (Уклад.: С. М. Бервено, В. С. Калашник, В. С. Козадаєв та ін.). (За ред. В. С. Калашника, С. М. Бервена). (2017). Близько 30 тисяч слів і словосполучень. Харків: Право.
103. *Словник термінів, що вживаються в законах України (станом на 1 жовтня 2009 року).* (Уклад.: В. Д. Андрієнко, О. М. Кремльова, В. П. Суботенко). (2009). Київ: Фенікс.
104. *Сучасна правова енциклопедія.* (Заг. ред. О. В. Зайчука). (2013). Інститут законодавства Верховної Ради України. (2-ге вид., перероб. і допов.). Київ: Юрінком Інтер.
105. *Словник української мови: в 11 томах.* Київ: Наукова думка. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 12.12.2018).
106. *Словник української мови: в 20 томах.* Томи 1-9. URL: <http://services.ulif.org.ua> (дата звернення: 12.12.2018).
107. *Словник української мови.* (Відп. ред. В. В. Жайворонок). (2016). Київ: ВЦ «Просвіта».
108. *Сучасний словник цивільно-правових термінів.* (Упоряд. І. В. Венедіктова). (2005). Харків: «Страйд». Серія «Юридичний радник».
109. *Українська мова: Енциклопедія.* (Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.). (2004). (2-ге вид., випр. і доп.). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
110. *Українсько-англійський словник правничої термінології.* (Уклад. Л. В. Мисик; відп. ред. В. Т. Нор). (1999). Київ: Юрінком Інтер.

111. Хараджа, Н. В. (2010). Питання галузевої належності договору про сурогатне материнство. *Науковий вісник Національного університету внутрішніх справ*, 2, 145-152.
112. Чернега, В. М. (2015). *Морально-правові принципи в сімейному праві України*. (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03). Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України. Київ.
113. Шовкошитна, С. (2004). *Що слід знати про сімейне та спадкове право*. Київ: Інститут громадянського суспільства: ТОВ «ІКЦ Леста».
114. *Юридичні терміни. Глумачний словник*. (За ред. В. Г. Гончаренка). (2004). (2-ге вид., стереотипне). Київ: Либідь.
115. Юридична енциклопедія. (Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.). (1998): в 6 т. Т. 1: А-Г. Київ: «Укр. енцикл.».
116. Юридична енциклопедія. (Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.). (1999): в 6 т. Т. 2: Д-Й. Київ: «Укр. енцикл.».
117. Юридична енциклопедія. (Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.). (2001): в 6 т. Т. 3: К-М. Київ: «Укр. енцикл.».
118. Юридична енциклопедія. (Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.). (2002): в 6 т. Т. 4: Н-П. Київ: «Укр. енцикл.».
119. Юридична енциклопедія. (Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.). (2004): в 6 т. Т. 6: Т-Я. Київ: «Укр. енцикл.».
120. Юридична енциклопедія. (Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.): в 6 т. URL: <http://leksika.com.ua/legal/> (дата звернення: 12.12.2018).
121. Явор, О. А. (2016). *Юридичні факти в сімейному праві України: усталені підходи і новітні тенденції*. Харків: Право.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті, у яких опубліковані основні результати дисертації (фахові видання):

1. Бортнік, Г. Г. (2015). Динаміка розвитку семантики терміна *шлюб* в українському сімейному праві. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Вип. 73, 166-168.

2. Ус, Г. Г. (2017). Терміногрупа *сім'я* в українській правничій лексиці. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: зб. наук. пр. / за ред. проф. І. С. Попової. Дніпро: Ліра. Вип. 18, 78–87.

3. Ус, Г. Г. (2018a). Семантика лексики українського сімейного права в аспекті термінологічної норми. *Закарпатські філологічні студії*, 4, Т. 1, 22-25.

4. Ус, Г. Г. (2018b). З історії становлення української термінології сімейного права: терміноодиниці Кодексу законів про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану 1926 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА. Вип. 2(70), 224–227. (Проіндексовано наукометричною базою *Index Copernicus* та *Google Scholar*)

5. Ус, Г. Г. (2018c). Українська правнича термінологія в новітніх пошукових парадигмах. *Південний архів: Філологічні науки*: зб. наук. пр. Вип. LXXIII, 51–54. (Проіндексовано наукометричною базою *Index Copernicus* (Республіка Польща))

6. Ус, Г. Г. (2018d). Явище варіантності в українській термінології сімейного права 20–50 років ХХ століття. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський*

філологічний часопис»: зб. наук. праць, 4, 134–141. (Проіндексовано наукометричною базою *Index Copernicus* (Республіка Польща), DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2018-4-134-141>).

Наукові статті, у яких опубліковані основні результати дисертації (зарубіжні галузеві видання):

7. Ус, Г. Г. (2018e). Специфіка антонімічних відношень в українській термінології сімейного права. *Славянський мир и національная речевая культура в современной коммуникации*: сб. науч. тр. Гродно: ГрГУ, 227–229.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ

1. Міжнародна науково-практична конференція «Полікультурність та різноманітність у XXI столітті» (27–28 березня 2018 р., Берегове, форма участі – заочна, публікація статті).

2. Міжнародна науково-практична конференція «*Modern philological research: a combination of innovative and traditional approaches*» (27–28 April 2018, Tbilisi, Georgia, форма участі – заочна, публікація статті).

3. XIX Міжнародна науково-практична конференція «*Людина, культура, техніка в новому тисячолітті*» (19–20 квітня 2018 р., Харків, форма участі – очна, виступ з доповіддю, публікація статті).

4. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «*Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку*» (16 березня 2018 р., Переяслав-Хмельницький, форма участі – заочна, публікація статті).

5. International Multidisciplinary Conference «*Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland*» (19–20 October 2018, Wolomin, Republic of Poland, форма участі – заочна, публікація статті).

6. Всеукраїнська наукова конференція «*Правда життя й міф літератури (філологічні читання, присвячені сторіччю Олеся Гончара)*» (18 квітня 2018 р., Харків, форма участі – очна, виступ з доповіддю, участь в обговоренні).

7. Міжнародна наукова конференція «*Ідеї Харківської філологічної школи в парадигмах сучасного гуманітарного знання: традиції і новаторство*» (19–20 жовтня 2017 р., Харків, форма участі – очна, виступ з доповіддю, участь в обговоренні).